

BULLETIN

DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

II 2

აკად. ნ. მარის სახელოგის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ რ ა მ ბ ე მ

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

30708

II 2

930
1938/4

დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით
თავმჯდომარე პრინტ. ნ. მუსხელიშვილი

რედაქტორი პრინტ. ს. იმნაძე წაგაშობა

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. ქ. ლომთათიძე, ძირითად დროთა წარმოებისათვის აფხაზურში 179—256
2. კ. ბიტელი, ართვინში აღმოჩენილი ბრინჯაოსაგან გაკეთებული
არქეოლოგიური ნაშთები . . . . . 257—266
3. გ. ჩიტაია, Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis,
Man, London, february, 1937, № 31, გვ. 27—28 . . . . . 267—271

СО Д Е Р Ж А Н И Е

1. К. Ломтатидзе, Образование основных времен в абхазском
языке . . . . . 179—256
2. К. Биттель, Бронзовые археологические находки из Артвина 257—266
3. Г. Читая, Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis, Man,
London, february, 1937, № 31, гв. 27—28 . . . . . 267—271

TABLE DES MATIÈRES

1. K. Lomtaticzé (K. Lomtaticze), La formation des temps fonda-
mentaux dans l'abkhasien. . . . . 179—256
2. K. Bittel, Trouvailles archéologiques en bronze provenant
d'Arthvini . . . . . 257—266
3. G. Tchitaya (G. Čitaia), Prof. J. L. Myres, A figurine vase from
Tiflis, Man, London, february, 1937, № 31, 27—28. . . . . 267—271

მ. ლომთათიძე

ძირითად დროთა წარმომავლისათვის აზხაზუარში

აფხაზური ზმნა უაღრესად მდიდარია დროებითა და კილოებით, განსაკუთრებით კილოებით, რომელთა შესაძლებელი სახეობები ჯერ აღწერილიც არ არის. ამ დრო-კილოთა მთლიანი განხილვა ჩვენს მიზანს ამჟამად არ შეადგენს. აქ ჩვენ უმთავრესად ვეხებით აწმყოს, ნამყო უსრულისა და აორისტის¹ წარმოებასა და მაწარმოებლებს.

ხსენებულ დროთა გამოყოფას ამართლებს მათი გარკვეული დამოკიდებულება ზმნის ფუძისადმი. ისინი განსაკუთრებულ ინტერესს ფორმათა მრავალნაირობითაც იწვევენ. ფორმათა ამ სხვადასხვაობას ვხვდებით ერთი და იმავე დიალექტისა თუ თქმის ფარგლებშიაც.

არსებულს ლიტერატურაში, ჩვეულებრივ, არცაა გათვალისწინებული ამა თუ იმ ფორმათა ვარიაციები (მაშინ, როდესაც ერთ ზმნას, ამ ვარიაციათა საფუძველზე, შესაძლოა ერთ დროში ათეული ფორმაც-კი გააჩნდეს), ან არა-დაუყურადღებოდ რჩება საკითხი მათი ურთიერთობისა.

საკირო იყო გარკვევა იმისა, თუ რა შემთხვევაში (სად, როდის) შეიძლება ჰქონდეს ზმნას ესა თუ ის დაბოლოება (მაგ., -ოატ, -ტოატ, -ტეატ -აწმყოში, -ეატ, -იუ აორისტში; -ონ, -უნა -ნამყო უსრულში და სხვ.), აქვს თუ არა მათს გამოყენებას გარკვეული წესი და რა ნიადაგზეა მიღებული იგი. ამისათვის აუცილებელი იყო აფხაზურისათვის დამახასიათებელ ფონეტიკურ მოვლენათა გათვალისწინება და სხვადასხვა თქმებისა და დიალექტების საფუძვლიანი ცოდნა. მართალია, აფხაზური ენის თქმა-დიალექტები ჯერ-ჯერობით სასურველად შესწავლილი არ არის, მაგრამ ვცდილობდით მაინც ეს ნაკლი შეგვევსო იმ არსებულ წყაროთა სრული გამოყენებით, რომელთა მოპოებაც ამჟამად შეიძლება.

დიდძალი მასალა მოგვცა აკად. ნ. შარის ლექსიკონმა², რომელშიაც, ყოველს შესაძლებელს შემთხვევაში, მოყვანილია აწმყო-აორისტის ფორმები სხვადასხვა თქმათა მიხედვით³. ბზიფური დიალექტისათვის აგრეთვე ვისარგებ-

¹ აორისტა ხშირად სულ სხვა მნიშვნელობით ხშირობენ. მაგ., უს და რი აორისტით ვადმოსცემს გარკვეულ ზმნათა აწმყოს აფხაზურში, დირი კი—საერთოდ აწმყოს. აორისტისათვის შედარებით უფრო გავრცელებული მნიშვნელობის შეაბამისად აქ იგი პერფექტს გულისხმობს.

² ნ. შარის, *Афхаазско-русский словарь*, М., 1926.

³ აკად. ნ. შარის სტენებულს ლექსიკონში არაშეიათად შევხვდებოდა დროის ფორმები სადაურობის აღწერიწველადაც. თუ მათი სადაურობის გარკვევისათვის აღარავითარი საშუალება აღარ იყო (მაგ., სპეციფიკური ბზიფური ბგერები), ასეთს ფორმებს დიალექტოლოგური მიზნით, რა თქმა უნდა, ვეღარ ვიყენებდით.

ლეთ პ. უსლარის გრამატიკაში¹ მოცემული მასალებით და ჩვენ მიერ სოფ. ლიხნში ჩაწერილი ძეგლებით. აბუფურისათვის გამოვიყენეთ პროფ. ი. ნ. ბერიძის შიას მიერ ბლომად ჩაწერილი ტექსტები სოფ. აქიბთაში (აქვებთა) და ჩვენ მიერ ჯგერდაში (სოფ. ახუწა) ჩაწერილი ტექსტები.

ვისარგებლეთ აგრეთვე თანამედროვე საბჭოთა აფხაზეთის მწერლობის ძეგლებით. აფხაზური სალიტერატურო ენა მხოლოდ ახლა ყალიბდება და მასში ჯერაც სხვადასხვა დიალექტურ ფორმებს დიდი გასავალი აქვს. მაგრამ მიუხედავად ამისა ამ ძეგლთა გამოყენება დიალექტოლოგიური მიზნით მაინც შეუძლებელია. ასევე დიალექტთა დახასიათებისას ვერ დავეყრდენით „აფხაზური ზღაპრების“ ტექსტებს (გამოსულია 1936 წ.), იმისდა მიუხედავად, რომ ყოველ ზღაპარს მთქმელი და რაიონი აქვს აღნიშნული, ვინაიდან ტექსტები სხვადასხვა ინტერესის მქონე პირთაგან არის ჩაწერილი და ზმირად ჩამწერთა ხელიც ამჩნევა. ამიტომ მათ, უმთავრესად, ზოგადი ენობრივი მოვლენისა და უკვე ცნობილი და მოსალოდნელი ფორმების დასადასტურებლად მივმართავთ.

აფხაზური ზმნები დროთა დამოლოებებში დიდი სირთულით არ ხასიათდება. ცვლილებები ფონეტიკიდან მომდინარეა და ეხება ზმოვნითს ელემენტებს. ამ მოვლენას თავის დროზე პ. უსლარიც შენიშნავდა², ოღონდ მას არ მოუცია ეს განსხვავებული სახეები და მისთვის, როგორც თვითონაც ამბობს, გაურკვეველიც დარჩა ამ ცვლილებათა კანონზომიერება.

დროთა წარმოების მიხედვით აფხაზური ზმნები შეიძლება დავყოთ ორ ჯგუფად: ე. წ. **სტატიკურ** ზმნებად (სტარუჰ=ვზივარ, სგგგლოუჰ=ვდგავარ, სტყოუჰ=ვარ, ვარსებობ) და **დინამიკურ** ზმნებად (სტარატ=ვჯდები, სგგგლოატ=ვდგები, იზბლგტეტატ=ვწვივ) აქ უკვე ადგილი აქვს განსხვავებულ მაწარმოებელთა გამოყენებას³.

შინაარსით არსებითად განსხვავებულ სტარუჰ (ვზივარ) და სტარატ (ვჯდები) ტაპის ზმნათა ასეთი დაყოფა იმიტია გამართლებული რომ სტატიკურ ზმნებს დინამიკურთაგან განსხვავებით ახასიათებს (თავი რომ დავანებოთ მასდარსა და ზოგჯერ ფუძემოცა შინაშენლოვან გადახარებს); ნაწილობრივ ფორმანტთა სხვაობა (აწმყო) და ერთი ნამყოს გარდა, მთელი დანარჩენი დროების არქონა (იხ. უსლარი, § 15, გვ. 24, 25, აქვე, გვ. 223)⁴.

I. დინამიკური ზმნები

დინამიკურს ზმნებში დამახასიათებელ მაწარმოებლად გვხვდება: აწმყოში—**-ოატ**, **-უეატ**, **-უოატ**; ნამყო უსრულში—**-ონ**, **-უნ**; აორისტში—**-ეატ**, **-იტ** და სხვ. ის გარემოება, რომ ამ მაწარმოებელთა შემადგენლობაში გვხვდებოდა

¹ პ. უსლარი, *Абхазский язык*, Тиф., 1887.

² სტენბელი ნაშრომი, § 32.

³ ამიტომ პ. უსლარის დებულება „Одинчлени согласные для одних и тех же времен одинаковы во всех без исключения абхазских глаголах“-ო (იქვე, § 32), შეიძლება მტრისმეტად განზოგადებულად გვეჩვენოს, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ უსლარი აქ მხოლოდ ე. წ. დინამიკურს ზმნებსა და მათს დაბოლოებებს უნდა ვარაუდობდეს.

⁴ ზოგს შემთხვევაში სტატიკურს ზმნასაც შეიძლება დავროთ დინამიკურისათვის დამახასიათებელი სუფიქსი (მაგ.: სჯ-უაბა-უოატ და სხვა), მაგრამ აქ სტატიკური ზმნა გარკვეული ელემენტების დართვასაც საჭიროებს.

ო და ე ხმოვანი, სვამდა საკითხს მათი სხვა ფორმიდან წარმოშობიდან. შესახებ, საკითხს იმის შესახებ, რომ ისინი შეიძლება მიღებული იყოს კვეული ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად, რადგანაც ეს ხმოვნები მკვიდრად არ გამოიყურებიან თვით აფხაზურის ძირითადს მარაგში. ე და ო ჩვეულებრივ არც სხვა ენებიდან მომდინარე სიტყვებში რჩებიან ამ სახით: ო სხვა ენისა გვაძლევს ჟა-ს, ე კი — ა-ს.

1. აწმყო

აწმყოს წარმოება და ფუძე ზმნისა¹

ხსენებულ მაწარმოებელთა გამოყენებაში მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ რომელ დიალექტთან გვაქვს საქმე. აწმყოში, შავალითად, ბზიფური თითქმის ყოველთვის -**ჟეატ**, -**ჟოატ** დაბოლოებას მიჰმართავს. პ. უსლარი, რომელსაც ბზიფური წარმოება აქვს მოყვანილი, მხოლოდ -**ჟეატ** დაბოლოებას აღნიშნავს. აკად. ნ. მარის აფხაზურ-რუსული ლექსიკონის სათანადო ადგილებზე -**ჟეატ** (|| -**ჟეატ**) დაბოლოებანი ფორმები კალდახარულისთვისაა (ბზიფი) აღნიშნული, ხოლო -**ჟოატ**-იანი — ლიხნურისათვის (ბზიფი). რაც შეეხება აბჟუურს, აქ აწმყოში გვაქვს, როგორც -**ჟეატ**-**ჟოატ**, ისე -**ოატ**-**ოატ**² სუფიქსიც. აბჟუურისთვის ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი ზმნის ფუძეა. აქ -**ოატ** დაბოლოება გაანჩია ისეთ ზმნას, რომლის ფუძეც ა ხმოვნით მთავრდება. ბზიფურში კი მაშინაც მოსალოდნელია -**ჟეატ**, -**ჟოატ** დაბოლოება.

მაგ.:

ა-ხმოვან-ფუძიანი ზმნები აბჟუური. ფორ³. ბზიფური ფორ³.

აფა-რან	იფტსყოატ -ოატ	იფტსუტეატ -ჟოატ	ვკრი რასმე
აღაფა-რან	საღგოატ „	საღგუტეატ „	ვიწყებ რასმე
აგა-რან	იზგრატ „	იზგუტეატ „	მომაქვს რამე
იგუტანა-რან	იგუტანსოატ „	იგუტანსთეატ „	ვსინჯავ რასმე
ითათა-რან	ითანსთოატ „	ითანსთეატ „	ვასხამ რაშიმე
აფხა-რან	საფხოატ „	საფხუტეატ „	ვკითხულობ რასმე
აჰა-რან	ისჰოატ „	ისჰუტეატ „	ვამბობ რასმე
აჟა-რან	ისჟოატ „	ისჟუტეატ „	ვკამ რასმე
აგუტაფხა-რან	ისგუტაფხოატ „	ისგუტაფხუტეატ „	მომწონს რამე

¹ ერთლად ზმნის ფუძის საკითხს აწმყოსთან განვიხილავთ, მაგრამ ზოგადი დასკვნები ზმნის ფუძესთან დაკავშირებით ძალაში რჩება აქ განხილულა სხვა დროებისთვისაც.

² მასში შესაძლოა -ა (-ი) დაიკარგოს და მივიღოთ -**ოატ** || -**ოატ**.

³ ბზიფური ფორმები ნაჩვენებია აკად. ნ. მარის ლექსიკონის მიხედვით სათანადო ზმნათა ქვეშ: ამიტომ გვერდს არ აღვნიშნავთ. აბჟუურისათვის-კი ის ფორმებია მოცემული, რომლებიც ვგვრდამი დავციდასტურებს და რომლებსაც მზარს უტერს აძეიბურის და აკად. ნ. მარის მიერვე პარალელურად მოყვანილი სახეობები.

ა-ხმოვან-ფუნქციანი ზმნები	აბქუჟური ფორ.	ბზიფ. ფორ.	მოვლადი რ
აქა-რბ	სკრბტ	სკრტებტ ო ტობტ	მოვლადი რ
აქტუგვლა-რა	სქტუგვლოტტ	სქტუგვლოტებტ	ვდგავარ ზედ
ათილა-რა	სთილოტტ	სთილოტებტ	ჩაედღვარ შიგ
აღამცა-რა	რღამცობტ	რღამცობტობტ	ბნელდება
აღცა-რა	აღსცობტ	აღსცობტებტ	ვადგბ რისგანმე რასმე
ანწა-რბ	სგწაობტ	სგწაობტობტ	ვთადებთ, ვილგე, ვწყდებთ
აკვსა-რბ	იკასფსობტ	იკასფსობტებტ	ვაბნევე, ვყრი რასმე
ათარბა-რბ	ითასტრბობტ	ითასტრბობტებტ	გამოვარობ რასმე
აქა-რბ	იზტობტ	იზტობტებტ	ვიტყუებ რასმე
აკრანა-რა	სკრანობტ	სკრანობტებტ	ვლაპარაკობ
აწა-რა	სტფობტ	სტფობტობტ	ვხტ
აფხაშა-რა	სფხაშობტ	სფხაშობტებტ	ვრცხვები (მრცხვინია)
აფხაწა-რა	იფხასწობტ	იფხასწობტებტ	(გა)ვვადგბ რასმე
აღაშა-რა	ისტლშობტ	ისტლშობტებტ	„ვიძლებ“ რასმე (შემოძლია რამე)
ათაშა-რბ	სთაშობტ	სთაშობტებტ	შიგ ვვარდები
ამწა-რბ	იმწასწობტ	იმწასწობტებტ	ვაცხევე მას (კაცს) რასმე
აღაწა-რა	იღასწობტ	იღასწობტებტ	ვთესავ რასმე
ახცა-რბ	სახცობტ	სახცობტებტ	(და)ვეწევი რასმე
აჯაშა-რბ	იჯასშობტ	იჯასშობტებტ	„ვიკვირებ“ რასმე (მიკვირს რამე) და სხვა მრ ვალი.

მოყვანილ ფორმათა დასადასტურებლად მივჭმართით ტექსტებს.

ბზიფური სახეობა დასტურდება „აფხაზურ ზღაპრებში“¹. იქ, მაგალითად,

ბზიფში ჩაწერილ ტექსტებში გვხვდება:

ანწე დართებტ² (ათა-რა) 128₁₁ ახელაგებენ ვისმე (სიტყვა-სიტყვა:

მიწას აძლენენ ვანიერ არცხას).

არახტტტა ადღსკვალტებტ (ადჰალა-რა) 102₁₁ ძაფებს შემოვანგევ რასმე.

შუნს მარიახტობტ (ამარია ხა-რა) 90₁₁ თქვენი საქმე (გა)ადვილდება.

აწგა ტიგტობტ (აგა-რა) 54₁₁ სახლში (შინ) წაგიყვანს რამე.

იქტგტობტ (აგა-რა) 50₁₁ თქვენ წაიყვანით (წაიღებთ) რასმე და სხვ.

¹ აფსა, ლაქტუა, აქ. აქტა 19¹⁶.

² ტ (უ-ბრუჯუ) და ა თანამედროვე აფხაზურ ალფაბეტს არ გააჩნია, ამიტომ იქ „დართეიტ“ (dartsit) სწერია. კართული ტრანსკრიფციით გადმოღებისას ასეთ შემთხვევებში გამოთქმის მიხედვით ტ-სა და ა-ს ვწერთ.

³ პირველი ციფრი გვტრდს აღნიშნავს, მეორე — სტრიქონს.

ჩვენ მიერ ჩაწერილს ლიხნურს (ბზიფი) ტექსტებში არის: ურჩინული
გინგლირთქა

პუაჭოღტ-პა ინლაგა (აეა-რა) მიედივართო (წავალითო), რომ დაიწყეს.
დვრგჭრღტ (აგა-რა) მათ მიჰყავთ ვინმე (გონ.).

შარღჭოღტ (აფა-რა) ქალითქვენ შეგკამთ.

იყარწოღტ (აეაწა-რა) ისინი აკეთებენ რასმე.

აკრგჭაანსწოღტ (აქაწა-რა) რასმე ვაქმევ მას (კაცს).

იგჭბსთოღტ (აგჭათა-რა) ვსინჯავ რასმე და სხვ.

ძვიბეურს ტექსტებში:

ჭილპიათა ირკჭრ-პა იშოღტ (აშო-რა) I, 4¹ მეუაღებმა რომ დაიჭირონ
(უგ.) ეშინია.

შოთა პცოტ ჰაშნჯა (აეა-რა) II, 4 აწ (უგვე) მიედივართ (წავალით) შინ
(სახლში, სახლიცენ).

დაპპარტ (აპა-რა) III, 3 ჩვენ მას (რასმე) ვამბობთ.

სე იზგოტ (აგა-რა) IV, 28 მე წავიღებ (რასმე).

იკასფსოტ (აკაფსა-რა) XVII, 150 დავყო, ჩამოყური (რასმე).

ხუხ სუბლა აშახა ახანტ ისგხოღტ (ახა-რა) X, 81 წელზე თოკი მაქვს
(ჩამოცმული) და ზევითკენ მეწვეიან და სხვ.

ჯგერდულს ტექსტებში:

იყაფო ზბოტ-პა (აბა-რა) რას იზამს (კაცი), ვნახავ-ო.

ჰაბჭეჭ ჰარგოღტ (აბჭეჭგა-რა) დაეიძახებთ.

აწიკ ჰბპპარტ (აპა-რა) ერთ რასმე (სიტყვას) გეტავით (ვაყო).

შარს ატგ შარტჭგხხოტ (აჭჭენხა-რა) თქვენ რალაცხედ სახლობთ
(ცხოვრობთ ზედ).

შემშენჭჭ სარტყყასწოღტ (აყაწა-რა) თქვენს საგზალს მე გაეაკეთებ.

სლა დაარა იშარტცოღტ (აშარტცა-რა) ჩემი ძალი ძალიან ნა-
დირობს.

სარ ურგზგოღტ აჭ (არგა-რა) მე გაგიყვან (ვაყო) წყალში.

სგდჭჭლარ დგსგხაძრღტ (ახაძა-რა) რომ გავემართო (წავიდე), დამე-
წვეა იგი (გონ.).

უსგვ სგლწოღტ (აფა-რა) მაინც შემკამს ქალი.

დღებჭან სგბტპარტ (აპა-რა) ქალო ნუ შესკამ მას (აღაშინს), გთხოვ
(გვედღრები).

სეკობჭან სყლოტ (აყალა-რა) კარგ ხარად ვიქცევი.

დლაგოტ ამნაყაწარა (ალაგა-რა) იწყებს იგი (აღაშინი) სახლის კე-
თებას (შენებას).

¹ რომელი ციფრი ძველზე მოთითებს, არაბული — გვერდზე.

აწკარქტა ხტაშითარლა ი რ ა მ შ ო ტ (არამშა-რა) კიდებს (ქართულში) ხუთ
ტარათი ასწორებს (კაცი).

აშუ კვარწოტ (ავიწა-რა) კარს (შე)კიდებენ.

არახუ ადახუჯ ი დ გ რ ტ ი რ ტ (არტა-რა) საქონელს გარეთ (მინდვრად)
სვამენ („აჯენენ“, აბინავენ).

აფარა შარტოტ (ათა-რა) ფულს მოკცემენ თქვენ.

ი რ ძ ი რ ტ (აძი-რა) ისინი რეცხენ მას (რასმე).

ა ა შ ა ფ ხ ა ძ ო ტ (აფხა ძა-რა) ვითვლით მას (რასმე)

და სხვ.

როგორც ვნახეთ, ა-ფუძიანი ზმნა აწმყოში -**ოატ** დაბოლოებითაა წარმო-
დგენილი აბეუურში. არც ჯგერდულსა და არც პროფ. ს. ჯანაშიას მიერ ჩაწე-
რილს აძვიბურს ტექსტებში, ერთი შემთხვევაც არა გვაქვს ამ წესის დარღვე-
ვისა. ბზიფურში-კი ასეთ ზმნებთან გაბატონებული -**ჟეატ** || -**ჟოატ** დაბოლოებაა,
ნაგრამ ამის პარალელურ ფორმად იშვიათად გვხვდება -**ოატ** — სუფიქსი-
სენებულს ლექსიკონშივე შეიძლება ასეთს რამდენსამე ფორმას წავაწყდეთ.

მაგ.:

ს ა ლ გ ო ა ტ	(ალგა-რა)	ლექსიკ., გვ. 5	ვითაებ რასმე
ი ს გ რ ა მ შ ო მ ა ტ	(არამშა-რა)	„ 18	ვასწორებ რასმე.
ი ს გ ჟ ა ფ ხ რ ა ტ	(ავჟაფხა-რა)	„ 31	მომწონს რამე
ს გ ე შ ო ტ	(სქეშა-რა)	„ 50	ვარტყამ
ს შ ა ა ზ რ ა ტ	(აშაზა-რა)	„ 147	ვხოხავ
ი ყ ა ს წ ო ტ	(აყაწა-რა)	„ 92	ვაკეთებ რასმე
ს ი ხ ტ ჩ რ ო მ ა ტ	(ახტჩა-რა)	„ 106	დაუსცინი კაცს
დ ლ გ ხ შ ო მ ა ტ	(ახშა-რა)	„ 138	ქალი ბადებს გონიერ არსებას (ქალს ება- დება გონ. არს.)
ი ხ გ ს ს ო მ ა ტ	(ახსა-რა)	„ 138	ვკვეთ მას (კაცს) თავს და სხვ.

მაგრამ საფიქრებელია, რომ აქ ყოველთვის არ ჩანდეს კვალი აბეუურისა-
თვის დამახასიათებელი წარმოებისა, არამედ -**ოატ** დაბოლოება მიღებული
იყოს სხვა გზით (იხ. აქვე, გვ. 205).

სხვა ხმოვანსა (ი — **ა, უ**) და თანხმოვანზე დაბოლოებულს
ზმნებში, ისე როგორც ბზიფურში, აბეუურშიაც გვაქვს -**ჟოატ**
-**ჟეატ** სუფიქსი. ჯგერდისკენ — მეტწილად -**ჟეატ**¹.

¹ აკად. ნ. მარს ჯგერდისათვის -**ჟოატ**-ი აქვს აღნიშნული. მაგ., არგვყრა (შეწუება-
დაკლება) ხნიდან — ის გ რ ჟ ა ე ჟ ო მ ა ტ — (ლექსიკ., გვ. 30-31). ადგრა (ქურდობა) ხნი-
დან — ს ღ რ ჟ ო მ ა ტ (იქვე, გვ. 30) და სხვ. ამ ფორმათა შეფუძელობაზე ლაპარაკი ძნელია,
მაგრამ სოფ. ახუწა-ში (ჯგერდა) ჩვენ თითქმის მუდამ ჟეატ გვესმოდა. ჩვენ მიერ ჩაწერილს
ტექსტებში ერთხელ გვხვდება -**ჟოატ** სახე.

მაგ.:

 0--ა, უ ხმოვან-ფუძ. და
 თანხმოვან-ფუძიანი
 ზმნები.

აბეუურ-ბზიფური ფორ.

ბთბ-რა	ისარბუეძტ ისარბომტ	ვეიდი რასმე
ანბა-რა	სნეძტბაძტ სნეძტომტ	მივიდივარ
ბქტ-რა	სგქ(ტ)ბუეძტ სგქ(ტ)ბომტ	ვიფიკავ
ადგრ-რა	იზდგრბუეძტ იზდგრბომტ	ვიცი რამე
აფს-რა	სგფსბუეძტ სგფ-ბომტ	ვკვფები
ბდგდ-რა	იღბდბუეძტ იღბდბომტ	გრვეინავს
ათანკ-რა	ითასკბუეძტ ითასკბომტ	ვამწვედფე შიგ რასმე
ახგს-რა	სახგსბუეძტ სახგსბომტ	განდვიდივარ რახედ- მე (მაგ., მთაზე)
ათსახ-რა	ისფსახბუეძტ ისფსახბომტ	(ვამო)ვცვლი რასმე
აწგწ-რა	საწგწბუეძტ საწგწბომტ	გამოვდივარ რისამე ქვეშიდან

და სხვ.

მაკალითები „აფხაზური ზღაპრებიდან“:

ხახა ხემშ რუშითახს ილ ზედაბუეძტ წაყა (ალზედა-რა) 1₂, სამი დღე-ღამის
 შემდეგ ჩამოვა (ჩამოვარდება) ქვევით იგი. (უგუნ.).

სარა აბრი ბყარა აუს ზეტომტ (აუ-რა) 98, მე ამდენ საქმეს ვშერები.

უწმე იგვრ დაბაბუეძტ (აბ-რა) 2₂, შენი სენი რომ იყრა (ვაჟო), მოვა
 იგი (გონ.).

ააწბბა დანაბაბა ადგვლ ამცა აკბომტ (აკ-რა) 4, სულ უმცროსი რომ
 მოდის (გონ.), ადგილს ცეცხლი ეკიდება.

ახთა საკბომტ (აკ-რა) 5, მცოვა (სიცივე მეკიდება, მიკვრს).

პარგე აძვ დალაბბბუეძტ (ალბ-რა) 23₁, ჩენც ვისმე გამოვარჩევთ.

ინასგშეთბუეძტ წაყა (ანაშ.ო-რა) 48₂, ჩამოვადებ (ჩამოვუშვებ) რასმე
 ქვევით (ძირს).

ათშბა ანგლჰა ზეგე კაწაჭრბუეძტ (აწაჭრ-რა) 109₁, მეოთხე თუ
 თქვა (ქალმა), ყველა დავიღუპებით (ჩავიღუპებით).

აბარჰალი ალაუი ეამაბკეტბუეძტ (ამაბკ-რა) 63₁, ხალიჩასა და წისქვი-

ლის ქვაზე ვდაობთ.

სან აშ აალგრტბუეძტ (აარტ-რა) 93₂, დედაჩემი კარს ვაბლებს.

აძვიბტური ტექსტებიდან:

სარა სგჩაგქწტომტ (აჩაგქწ-რა) XI, 93 ცხენიდან (ჩამო)ვბტები.

აკაქლ უსკრკტომტ (აკაკალკ-რა) XII, 101 შენ (ვაჟო) დაგაბევსებ.

ქავლთბომტ (აქავლთ-რა) XII, 108 იძახის ქალი.

სე იზტომეტ-ჭია (აუ-რა) IX, 77 მე (გა)ვაკეთებ-ო.

ასას დაჭზაათომეტ (აა[ა]-რა) X, 85 სტუმარი მოვედის.

დგუქტიანგ დგუჭუშომეტ (აფუ-რა) X, 8 ზედ ზის და იყურება იგი (გონ.) და სხვა.

ჯგერდული ტექსტებიდან:

ირწინტემეტ (არწი რა) იგი (კაცი) გრებს რალაცას.

ირმაზემეტ (არმაზე-რა) იგი (კაცი) აშადებს რალაცას.

ჭაქსაქტა დაჭსეტემეტ (აშ-რა) ჩვენს ცოლებს ვვლავთ.

ჭაქსეტქა დაბლეტემეტ (აბლ-რა) ჩვენს საბლებს ვწვავთ.

იქტ არწესტემეტ (არწეს-რა) რალაც ანძრევს მას (უგ.-ს).

ჭაშა აწნჯა დაარტშეთემეტ (ააშთ-რა) ჩვენს ძმას შინ გამოუშვებენ.

იხგბტემეტ (ახგბ-რა) იგი (კაცი) ხურავს მას (მაგ., სახლს).

იკგლსტემეტ აძტ (იკგლს-რა) გადის წყალი.

აქან ახტრხტემეტ (ახტრ-რა) ტყავს ხლიან ისინი მას (რასმე).

აპარქტა იგტტლსხტემეტ (იგტტლს-რა) პარკებს გამოვარჩევ, გამოვიღებ.

აბამა ქეტსხტემეტ (აქეტს-რა) ბამბას ვკრებ და სხვ.

-ოჯ დაბოლოებაში, რომელიც გვხვდებოდა ზემოხსენებულ ა-ფუძიანი ზმნების წარმოებისას აბტურში, შესულია ზმნის-ფუძისეული ა ხმოვანი და უნდა ყოფილიყო ...ა-ტემეტ, ...ა-თომეტ, რაც საკმაოდ გახშირებული წარმოებაცაა. მაგ., აცარა (წასვლა) ზმნიდან აწმყოში მოსალოდნელია, როგორც სცომეტ, ასევე სცაატემეტ¹ სცაატომეტ¹.

ჯგერდულს ტექსტებში არის, მაგალითად:

ავტარა... იყარწაატემეტ (აყარწა-რა) ისინი ღობეს აკეთებენ.

ითახატეტ (ათახა-რა) ისინი შიგ ჩარჩებიან.

ემაბტ დგნტჰაატემეტ (ანტჰა-რა) უფროსი დალოცავს (დაილოცება).

აქან იგატეტ (იგა-რა) მას (კაცს) ტყავი მიატქს (წაიღებს).

ილს ააფატეტ (აფა-რა) ძალი (შე)ქაწს მას (უგ.-ს).

აპარქტა ააზხო დგრბარ რრთატეტ (ათა-რა) ღორების მყიდველი თუ ნახეს, [მას] მისკემენ.

შეჯგომბნძა დცატომეტ (აცა-რა) დილაადრიან მიჯის (წავა) იგი (გონ.).

აბტრტტ რახტუ ისხტხატეტ (ახტხა-რა) აბრეშუმის ძაფს ვართავ.

აძტუ, ითლატეტ (ათალა-რა) ტაში ჩავლენ (ჩადიან) ისინი.

იწიაატეტ არშინლა (აშინ-რა) ზომავს არშინით იგი (კაცი)

და სხვ.

¹ ფუძისეული ა თუ ისეთი თანხმოვნის შემდეგაა, რომელსაც იოტიზაცია ახასიათებს, შესაძლოა იქცეს ე-დ, მაგ.: სხატეტ (დუქთიკ., გვ. 30). მაგრამ ამას აწმყოს ფორმანტთან კავშირი არა აქვს.

აწმყოს ნიშნად, მაშასადამე, აქაც, ისევე, როგორც უფროდნ-
ხმოვან ფუძიანებში, უნდა გამოიყოს -ფეატ, -ფოატი მფუძეაქეაქეაქ-
-ოატ სუფიქსი -ფოატ-ისაგან ფ-ს ო-სთან დაკარგვის ნიადაგზე ძილებულიდ
გვეცნო. ასეთი მოვლენა გარკვეულს შემთხვევაში კიდევ დასტურდ ბა (იხ. აქვე,
გვ. 205), მაგრამ მაშინ აბგურისათვის აუხსენელი რჩება ზნის ფუძისეული ა, რის
გამოც -ოატ დაბოლოებაში საფიქრებელია ო რომდინარეობდეს ა+ფ-საგან,
როპოს -ა- ხმოვანიც დროის დაბოლოების ნაწილა არ არის. იგი ჩანს მას-
დარში (აცა-რა; რომ-რა არის მსდარის მაწარმოებელი და აქ -ა- ფუძი-
სეულია. ამას თანხმოვან-ფუძიანი ზნები არკვევენ; მაგ., აცა-რა — სპა —
აღტრ-რა—კოდნა—და სხვ.) და ყველა სხვა დრო-კლოთა ფორმებში (მაგ.,
სკა-რ, სკა-პ, სკა-შტ შდრ. თანხმოვან-ფუძიანი—იზდტრგ-რ, იზდტრგ-პ,
იზდტრგ-შტ).

ასევე, თუ ზნას ბოლოს ერთეის სხვადასხვა ნიუანსის შემტანი ელემენ-
ტები, დროის ნიშანიც ამის შემდეგ აღმოჩნდება და რაკი ამის გამო დროის
სუფიქსის გავლენა პირველი ნაწილისათვის (ზნისათვის) მოიხსენება, აწკარად
გამოვლინდება ნამდვილი ფუძეც; მაგ., სკა-წყაოატ (აცა-რა)—ნამდვილად
შიდეიარ, შდრ. იზდტრ-წყაოატ (აღტრ-რა)—ნამდვილად ვიცი; დგდაგ-
ქულა-გუშაოატ (აღტქულა-რა)—მიეპარება, (შიდის) საწყალი, იპა-გუ-
შაოატ (აპა-რა) ამბობს საწყალი, საბრალო, შდრ. დგტს-გუშაოატ (აფს-
რა)—კედება საბრალო და სხვ.

იგივე ახლავს წმინდა ფუძეს, რომელსაც (ფუძეს) ამა თუ იმ დროში
შინაარსის გაძლიერების მიზნით განმეორებით ხმარობენ, ყოველგვარი სუფიქ-
სის გარეშე, მაგ., იყასწოატ, რყასწა!—ვაკეთებ, ვაკეთებ! იზბრატ,
იზბან!—ვხედავ, ვხედავ(ავ)! შდრ. იზდტრქეატ, იზდტრ!—ვიცი, „ვიცი!“
და სხვ.

ა-ვე წარმოდგენილია გარკვეულს აბსოლუტივებში, სადაც მხოლოდ ფუ-
ძეა სიტყვისა, მაგ.: აშხა ააქიალა იშნეაბა (აქიალა-რა) „აფხ. ზღ.“ გვ. 15.
შდრ. ზოურბაქე და ააშათებ დღეაქქლეაატ (აშათებ-რა)—იქვე, გვ. 155 და სხვ.

აბუეის აწმყოს -ოატ-იან ზნებაში ა-ს ფუძისეულობას ადასტურებს ბრძა-
ნებითი კილოს წარმოებაც. ბრძანებითი აფხაზურში იწარმოება წმინდა ფუძი-
საგან, მაშასადამე, დაბოლოებად იქნება ის, რაც რჩება მსდარის -რა მაწარ-
მოებლის ჩამოშორების შემდეგ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგჯერ ჯ
ხმოვნის გამოვლენას, როველიც მხოლოდ მახვილის დასაყრდენად ჩნდება.

ი-ა, უ ხმოვან- და ბრძანებითი
თანხმოვან-ფუძიანი კილო
ზნებში

აკეტ-რა
აღტრ-რა
არბ-რა
ას-რა

იკატე
იდტრ
არბ
უტს

გადაავდე რამე
„იკოდე“, ვიგე რამე!
დაკარგე რამე!
შენ (ვაფო) დაარტყი კაცს!

ახეს-რა	უხეს	შენ (ვაჟო) გაიძრე მენცრად გინც უმცირესად
ბერ-რა	რერ	დალიე რამე!
ალხ-რა	რლხ	გამოიღე, გამოიტანე რამე!
ახუც-რა	უხუც	იფიქრე (ვაჟო)!
აკლამ-რა	უიანკლამ	შეეჯიბრე (ვაჟო) კაცს!
პწეხ-რა	რწეხ	გამოიღე იგი ქვეშიდან!
ბჭ-რა	უჭ	ირბინე ვაჟო!
აბლგ-რა	იბლგ	დაწვი რამე!
ათონ-რა	ითონ	გაყიდე რამე!
ბაა-რა	ბააა (ტაა)	მოდი ვაჟო!
არშ-რა	ირშ	აადულე რამე!
აგრ-რა	დგრ	დამარხე ადამიანი!
ად-რა	იდ	გამოაცხვე რამე!
აფჩა-რა	იფჩა	გატ-ხე რამე!
აკ-რა	იკ	დაიჭირე რამე!
აფს-რა	უფს	მოკვდი ვაჟო!
ახენძა-რა	უხენძა	დამბრუნდი ვაჟო!
არხ-რა	ირხ	მოთიბე რამე!

ტექსტებიდან:

იპა ზეწა ხს ჰაანდა (აწახ-რა) აძვიბე. ტექსტ. XI, 13 შეგვინახე ჩვენ მოსვლამდე!

ათახ იწანა შერ შერ (აწანარშ-რა) იქვე, II, 5 ოთახში შეაგდე იგი (უგ.)! უბრი ატატყა სარა ისერერ (არერ-რა) იქვე, IV, 34 ის არაყი მე დამალეინი!

სეფსე შთარუ სეფსხუტ ერტუ (აერ-რა) — ჯავრდ. ტექსტ. — ვიდრე სული მიდგას ჩემი ქელები ქენით!

ურგე უფჰრეს დეშეჯ (აშ-რა) — იქვე — შენც შენი ცოლი მოკალი! ასას რერ ჯარერ ითაშერ (ათაერ-რა) — იქვე — სტუმრის ხარი სადმე შეამწყვდიეთ!

უბრის ნჰო ალა შერე ჰეჯეწ (აჰეჯეწ-რა) — იქვე — იმის (კაცის) თქმის მიხედვით გაიყავით!

ხუქეჯ მართ შეთ (აერშეთ-რა) — იქვე — ცოტა (ცოტათი) აღუვი იგი (უგ.)!

ბეგმა გჰტარ შერხ (აგჰარხ-რა) — იქვე — თხა გამორეკეთ (გამოღუფით)!

პამჰაგე აარკეჰე (არკეჰე-რა) „აფხ. ზღაპრ.“ 126, ჩენი გზაც შეამოკლე!

შარა შახეგე აძე დანღშერხ (ალხ-რა) იქვე, 23, თქვენგანაც ერთი ვინმე ამოირჩიეთ!

სგანე აქალაქ აქოვ სთგი (ათონ-რა) იქვე, 78, წამოყვანე და ქალაქში გამყიდე!

შეგვსება ანთახე უსგზნქა (ანხეა-რა) — აფხ. ზღაპ. 46₂₂ ეტრქეცხაჲსჲს
შემდეგ მომივიდე!

უიგვ დგანვ დკაშეგრშე (აკარშე-რა) იქვე, 1₁₂ ისიც (გონ.) წაიყვანეთ
და გადაავდეთ!

უჩაგეაწ უფსვ უშაპ (ანაგეაწ-რა) იქვე, 3₁₂ ცხენიდან ჩამობტი (ჩამობხედ)!
დაისვენებ.

ულავა უხალა ისოუც (აუც-რა) იქვე, 14₁₂ გაათავე (ჩქარა) შენ თითონ
(ვაყო) ვამიშვი!

სარა ჭაფუწყა... საოამტ უსზფუშვ (ანუფშ-რა) იქვე, 38₁₂ მე ახლა-
ვე მოვალ, შენ (ვაყო) მელოდე!

არმარახსტრი ამჟა იყოტ ახეი აწგბუტა გუათანვ უგაბტ (აგაბტ-რა) იქვე,
2₁₂ მარცხნივ რომ გზაა თავი და ბოლო გაუსინჯე და მობრუნდი!

ა - ხ მოვან-ფუძიანი ბრძანებითი
ზმნები კილო :

ბქტწა-რა	ბქტწა	ზედ დადე იგი (რამე)!
ანგრწა-რან	ინგრწან	გაათავე, მოსპე იგი (რამე)!
აუაწა-რან	იუაწან	გააკეთე რამე!
არჰა-რან	ირჰან	იშოვე რამე!
აძა-რან	იძან	მოიპარე რამე!
აჰაძა-რან	იჰაძან	დააბი რამე!
ბქტაბა-რა	დგქტაბან	დაბანე იგი (გონ.)!
ბჩა-რა	იჩან	მოითმინე რამე!
ბჩათა-რა	იჩათან	(გამო)კედე რამე!
აუა-რან	იუან	მოიქნე რამე!
ბაძა-რა (ააზა-რა)	ბაძა ბაზა	გაზარდე იგი (გონ.)!
ბთაძა-რა	ბთაძან	შეუბერე რასმე!
აღცა-რა	ბაღცა	გამოავდე იგი (გონ.) რის- განმე!
აბტლგა-რა	უბტლგა	იგორე (ვაყო)!

მაგალითები ტექსტებიდან:

ვგზ, იუწაღ წა (აწა-რა) აძვიბტ. ტექსტ. II, 13 ბატო, რაც გიღვეს დადე!
არშინ, იუშაღ შა (აშა-რა) იქვე, II, 5 არშინო, რაც გავზომავს ზომე!
დგშაქტაბან, დგშარტქა, სგმათაქტა იშეგშაწა (აქტაბა-რა, არტ-
ქაძა, აშაწა) იქვე, III, 11 იგი (გონ.) დაბანეთ, გაასუფთავეთ, ჩემი ტანისა-
მოსი ჩააცვით!

ბგქკუნ დგქტაბან, ინაბტქტა ხსან, იხვ ჰან (ახსა-რა, აძა-რა)—ჯგერდ-
ტექსტ.—შენი ბიჭი დაბანე ქალო, ფრჩხილები მოქენი, თავი დავარცხნე!

სგტაწან აწვ ააბაწან (აბაწა-რა)—იქვე—ჩემი ლეიძლი შამფურზე
ჩამოაცი.

იმეზომუ ზეგაქ ის შერგობ (არბარა) — ჯგერუ. ტექსტ. — არქანდელისა, კველაფერი მიიყენეთ!

ბარა ბგვგლანგ ბგჩაქ ძალაჭრა (აჩეგლაჭარა) იქვე — შენ (ქალო) ადექი და ტ.ნთ ჩაიცივი!

ამრი ამაჟ რქტნაგაბა რქტ შაწა (აქტწარა) „აფხ. ზღ.“ 119₂₂ ეს კაცი რის ღირსიცაა, მიუსაჯეთ!

ბააჲ, ბგჩაგრფხა (აჩაგრფხარა) იქვე, 5, მოდი (ქალო) თავი გაითბე!

ჰაჲ, სამხაცოზააჰ! ჰდგგქტ შაწა (ადგგქტწარა) იქვე, 14₂₀ ეჰ, ჩამძინებია, გაგვიშვით!

იგა ამრი იმაჟა, ზგგმლაწა (აგარა, ამლაწა-რა) იქვე, 31₂₂ წაიღე ეს ქამარი (ქალო) წელზე შემოირტყი!

ბარა ბგჰაჰო, ბწუგრა ბაღაგა (ბლაგა-რა) იქვე, 95₂₂, შენ (ქალო) ყვირილი, ტირილი დაიწყე!

ულეჲა უჩეჲი ... იქეაქჰან (აქეაქჰარა) იქვე, 2, შენი (ვაგო) ძალლი და ცხენი დააბი!

ამრი აცოა ... იფჟა (აფჟა-რა) იქვე, 111₂₂ ეს ტყავი გაქერი!

„უჩო ზმოულანო, უფაჟსგაღ დგჩიმადა“¹ (ამდა-რა) ვისაც შენი ცხენი უნდა მიიბარო (შეიძლება ანდო), ცოლიც მიიბარე (მიიანდე)!

ასეთ შემთხვევებში ა ბრძანებითს კოლოში შერჩენილი აქვს, როგორც აბეფურს ისე ბზიფურსაც. აკად. ნ. მარს, მავალითად, ა-ფუძიან ზმნებში ბზი-ფურს ბრძანებითში მაშინაც აქვს ა ნაჩვენები, როცა იმავე ზმნას აწმყოს წარმოებაში ეს ა არ გააჩნია.

მაგ.:

იჯაწა-რა	იჯაწას	გაიკვირვე რამე!
აფხა-რბ	იროფხან	გბათბე რამე!
ბფა-რა	უფა	გადახტი (ვაგო)!
მძა-რა	დმძან	გაზარდე იგი (გონ.)!
აკაფსა-რბ	იკაფსან	დააბნიე, დაყარე რამე!
არჰა-რბ	ურაჰან	შეშინდი (ვაგო)!
ბფსა-რა	იფსან	დაგაგე რამე!
აფშა-რბ	იფშან	აკურაფხე რამე!
ილშა-რა	აქლშა (sic)	შეიძელ (ვაგო) რამე!
აცა-რა	უცან	წადი (ვაგო)!
აძა-რბ	იძან	შოიპარე რამე!
აძასა-რა	უძასან	იკურავე (ვაგო)!
აძიძა-რა	იძიძან	გარეცხე რამე (დაიბანე მაგ., ხელი)!
აკნაჰა-რა	იკნა-ჰა	დაკიდე რამე!
აძა-რბ	ურძან	„წააღებინე“ (ვაგო) (აძარბ ღებინება).

¹ დ. ვულთია, აფხტა ერა-ფუაქტეჲე აფა-რტეცაქტაქტეჲე აცურარაქტეჲე. აფხტა, 1926, გვ. 31.

მაგრამ ბზიფურში იშვიათად ეს ბოლოკიდური ა შეცვლილურა ანუ ანუ ნაცვლად ამჟღერო იპან (თქვი რამე!), იგან (წაიღე რამე!), იფუჯა მფუჯტან რამე!), იბან (ნახე რამე!) ფორმებისა გვაქვს: იგან (ლექსიკ. გვ. 29), „შააანგ აძგ გგ-ჰა“ („აფხ. ზღ.“ გვ. 147) მოდი, წყალი წაიღე-ო, იპანგ (ლექსიკ. 147), იფუჯ (ლექსიკ. გვ. 82), იბანგ (ლექსიკ. გვ. 23).

ა-ს ჯ-დ გადაქცევა ღია მარცვალში საერთოდ დამახასიათებელი მოვლენაა ბზიფურისათვის; მაგალითად, ა-ბოლოხმოვნიათ ამჟღერო სიტყვები ასეთა წარმოდგენილი ბზიფურში:

ა ბ ჟ უ უ რ ი :	ბ ბ ი ფ უ რ ი :		
ანიორან	ანიორგ	(ლექსიკ. 107)	საჯინიბო
აქლამპია	აქლამპგ	"	109 ნიკაპი
ბქბა	ბქბგ	"	110 თათლი
აპანყა	აპანყგ	"	159 ღილი, ქვასანაყი
აგტაწან	აგტაწგ	"	99 ღვიძლი
ასგროან	ასგროტგ	"	73 საჯდომი ადგილი საქსოვ დაზგაზე
შაშან	შეშანგ	"	30 შვედელთა ღეთაება და სხვ.

ვერე მოვლენა უნდა იჩინდეს თავს ბზიფურის ზემოხსენებულს ბრძანებოთშიაც.

როგორც უკვე აღინიშნა, ამჟღეროში ა აქაც არის შერჩენილი, მაგრამ გარკვეულს შემთხვევებში ფორსიული ა ეკვეტება ბრძანებოთს კილოს, როგორც ბზიფურში, ისე ამჟღეროში და გვხვდება:

ამშა სგთ (ათა-რა) „აფხ. ზღ.“ 14₁₂; 28₂₂ გზა მომეცი!

პაყუბ შანთ (ათა-რა) აძიბტ. ტექსტ. II ვ ზენი ბატი მოგვეცი!

ანტყარა სანაგ (აგა-რა) „აფხ. ზღ.“ 3, ცხელი ნაცარი მომიტანე!

ურგ შითალ (აშითალ-რა) „აფხ. ზღ.“ 95₂₂ მიჰყვი მათ ვეო!

ქახეაზალაკ, ამშა ტქტლ, უტაზარ უგტლ, უგტლზარ ტქ (აქტლარა, აგტლარა) „აფხ. ზღ.“ 39₂₂ სადაც იყო, გზას გაუღე, იჯდე—აღე, იღე—გაიქეცი!

აეშან ტახეგნალ (აბენგალა-რა) იქვე, 62, ცაზე ჩამოეციდე (ვაეო)!

„ნახაწას კრუღ, აამესთაწას კრტტ“ (აკრტა-რა) დ. გუ ღია, ხსენებ. აფსუა ღია-ფუკქმე... გვ. 7₁₉ გლენსავით იმუშავე თავადსავით ჭამე!

აქ ყველგან ა-ბოლოხმოვნის შეკვეცაში წილი მახვილსა და ბრძანებოთი კილოსათვის დამახასიათებელ ინტონაციას უდევს ისევე, როგორც ეს ხდება, მაგა-

1 აკად. ნ. მარო ამ ხმის მასდარშიაც ზ-ს უჩვენებს: ა ბ გ რ ა.

ლითად, ჭარბ. — ში. შდრ. თხრობითი — მოხვედი, ბრძ. — მო! (— მოლე) ვეწეუწეწე-
ვედი, ბრძ. — წა! (— წადი); თხრ. — მოიტანე, ბრძ. — მოიტა! ვაწეწეწეწეწე
ბრძ. — შეხე.¹

ამ შეკვეცილ ფორმათა გვერდით აფხაზურში გვაქვს მათი სრული სახეც. არის, მაშასადამე, როგორც უგგღ, ისე უგგღა — აღექ; როგორც უსგშე-
თაღ, ისე უსგშეთაღა — მოწყვეი; როგორც იგტბთ, ისე იგტბათა — სინჯე;
როგორც ურგტ, ისე ურგტა — ჰკარი ხელი! წაუბიძგე კაცს! როგორც აააგ,
ისე აააგა („აფხ. ზღ.“ გვ. 126₁₀; 129₂₃). ამ უკანასკნელ მაგალითში ა ხმოვ-
ნის დაკარგვას ხელს უწყობს პრევერბის არსებობა, რადგანაც ხდება პრევერბზე
მახვილის გადანაცვლება და თუ, მაგალითად, იქნებოდა „ჯჯარს სგა“ — სადმე
წამიყვანე! (გვა-რა) „აფხ. ზღ.“ 127₁₀, იქნებოდა აგრეთვე: „ჯჯარს სსნგ“ —
სადმე იქით წამიყვანე! (ანა-გა-რა) იქვე, გვ. 126₂₃; ასევე — აააგ და სხვ.

ბრძანებითში ა-ს მიმართ მახვილის გავლინას ამჟღავნებს სხვადასხვა პი-
რის ფორმებიც, მაგ., იჭარ (თქვი რამე!), მაგრამ როცა ეს მახვილი ახალი პი-
რის გაჩენის გამო წინ გადმოინაცვლებს, მიიღებთ: ისარჰ — მითხარი რამე!
ირარჰ — მითხარი მათ რამე! იშარჰ (ჰამეთ რამე!), მაგრამ რჰ (ჰამე რამე!)
და სხვ.

ა-ვე აღდგება ბრძანებითის ისეთს ფორმებში, როცა ზმნას სიხშირის — ლა
მაწარმოებელი ერთვის, მაგ., ირარჰა — ლა — მითხარი ხოლმე მათ რამე! („აფხ.
ზღ.“ შგ), რჰა — ლა — ჰამე ხოლმე რამე! შდრ. შარგსფშ — ლა — მიყურეთ! (აფშ-რა).

აქ ყველგან მახვილისა და ბოლო მარცვალში მოხვედრის გამო რომაა ა
დაკარგული, დასტურდება უარყოფითი ბრძანებითის საშუალებითაც. უარყოფი-
თი ბრძანებითის სუფიქსად — ნ გამოდის (მაგ. უმბლგ — არ დაწეა! იუმ-
კჯნ — არ დაიჭირო, და სხვ.). აქ უკვე არაერთხელ შემოხვევია არ ხდება ა-ს
დაკარგვა. ყოველთვის და ყველგან არის იუმჰან — არ ჰამო (ვაჟო!); უმგგ-
ლან — არ აღგე (ვაჟო!); იუმჰან — არ თქვა რამე (ვაჟო!), ისრუმჰან — არ
მითხრა რამე ვაჟო!.. და სხვ.

ასე რომ, მიუხედავად ზოგი ცვლილებისა, რომელსაც
ა-ფუძიანი ზმნები განიცდიან ბრძანებითში, ბრძანებითის
დაბოლოებად მაინც ის ივარაუდება, რაც მასდარის — რა
მაწარმოებლის ჩამოშორებით მიიღება, აბეუურის აწმყოშ
— რაჰ — იან ფორმებში ა-ფუძიანი ზმნებისათვის ა აქაცაა დამა-
ხასიათებელი.

¹ ამ მნიშვნელობით მო და წა დამახასიათებელია „ვეფხისტყაოსნის“ ვნისათვის. ვეფხე
მო უნდა იყოს გამოყენებული პირუტყვთა მოსახმობადაც.

² გურიისში იხმარება ფორმა „მომერი!“ რაც უდრის: „წინიდან ჩამომშორდი“, „წინიდან
ჩამომეცალე“. უნდა — მომინარებოდეს „მომერიდე“ — საგან. შდრ. სარასთან შარა — მომერიდე.

³ ამ პარალელურ ფორმებს გვიდასტურებდნენ ჯგერდაში. საერთოდ რომ შესაძლებე-
ლია, ეს მტკიცდება შემდეგი მაგალითითაც: ააბუარა ზმნისათვის (აღება, ყოდეა) ბრძანები-
თი არის აააბუ, დააბუ — აღე, იფიდე (უგ, ვანა), მაგრამ გვხვდება: „ნართა შარაცა-
რანტრ იხეწანე. შარაბზეჭლანულა ედარა-უსარაბა აანაბა რაჰშა დეუბარ დააბუა,
დეკაბუტ“ „აფხ. ზღ.“ 33₁₃ ნართოდებ ნადირობიდან ნადირის ტვინით დატვირთული რომ
დაბრუნდნენ, მათი და „თუ ნახო იყიდე (აიყვანე)“ აღარ იყო.

ჰა-სა და აა-ზე დაბოლოებული ზნეები

საქართველო
ზოგრაფიული

აბუღურში, მაშასადამე, აწმყოს -ოჲტ დაბოლოებაში ფუძისეული ა-ს ფორ-
მანტისეულ ელემენტთან შერწყმით მივიღეთ ო, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ
ყველა ა-ფუძიან ზნებზე ეს არ ვრცელდება. ესენია ჰა-სა და აა-ზე დაბო-
ლოებული. მათში ა, როგორც აწმყოში, ისე სხვა დროებშიაც, უცვლელადაა
შემონახული.

მაგ.:	აწმყო	
აჰა-რა	ისაჰაჲეჲტ -ჲოჲტ	მესმის რამე
აკაჰა-რა	სკაჰაჲეჲტ	ვვარდები
აკჰა-რა	საკჰაჲეჲტ	ვკბენ რასმე
აკნაჰა-რა	იკნასაჰაჲეჲტ	ვკვიდებ რასმე
ართაჰა-რა	ისტართაჰაჲეჲტ	ვაფართოებ რასმე
აღბაჰა-რა	სგღბაჲეჲტ	ჩამოვდივარ ძირს
ახტაჰა-რა	სახუბაჲეჲტ	ვზოგავ რასმე
აწა-რა	სწაჲეჲტ	ვკითხულობ (აწაარა „შეითხვა“)
აილკაჰა-რა	ეაღკსკაჲეჲტ	ვარკვევ, ვიგებ რასმე
აიხერაჰა-რა	სეუხერაჲეჲტ	გეხმარები შენ (ვაეყო)
აწა-რა	ირწაჲეჲტ	ამაირილებენ

და სხვ.

ჰ-ს მეზობლობაში ა ხმოვანს ასიმილაცია არ მოუღის. ჰ-ს ბუნებისთი-
საა ისიც მნიშვნელოვანი, რომ თანხმოვანთ-გასაყარად, ან მახვილისათვის თუ
სხვა შემთხვევაში გ იქნებოდა, მასთან მუდამ ა გვხვდება (იხ. გვ. 194), მიუხე-
დავად იმისა, რომ შესაძლოა იგი აქ დაიკარგოს და ამ დაკარგული ჰ-ს საკომ-
პენსაციოდ კვლავ ა ხმოვანი მოგვევლინოს. თუ შეიძლება ასე ითქვას, მოხდეს
ჰ-ს ა-სთან სრული ასიმილაცია, რის შედეგადაც მივიღოთ ორი ა. ასე,
მაგალითად, აკტღბარა-ში (ფორმა აქვებყურა) „ქუქურტანა“, ჰ დაკარ-
გულია, მაგრამ ჯგერდაში დღესაც იხმარება აკტღჰბარა ამავე მნიშვნელობით;
არხტჰარა-ში (გაყიდვა) ჰ იკარგვის და ვიღებთ არხტჰარა-ს; აბუღური
ახტაჰა-ს (ვაკრობა) ნაცვლად ბზიფურში დაცულია ახტჰა-ს ხოთრა;
ასევე, — ბზიფურში ათააქრას (ოჯახი) გამოითქმის ათაჰქრას-ს სახით.

ამავე საფუძველზე თუა „ქალილდ“ სიტყვის აფხაზური ქაჰა-დ ფორმა მი-
ღებული თურქ. ქაჰალიდ-ისაგან¹. აქ ლ ჯერ ხ-დ და აფხაზურში ჰ-დ ქცევის
შემდეგ უნდა დაკარგულიყო ხმოვანთა შორის (სხვა ენათა ჰ-ს ჰ-დ ქცევა იქ
ჩვეულებრივი მოვლენაა, მაგ., კალმახი აფხ. აკალმაჰა || აკალმაჰ, ხალ-

¹ თანამედროვე სალიტერატურო თურქულში, ს. ჯიქიას ცნობით, სწორედ ქაჰა-დ-ად გამოითქმის ეს სიტყვა. მაგრამ, როგორც მანვე შენიშნა, ძნელი საფიქრებელია, რომ აფხაზურში ამის გავლენის შედეგი იყოს აკაჰა-დ-ის არსებობა.

ვა აფხ. აჰალვა, ფოხალი აფხ. აფჰალ და სხვ.). შეიძლება ფიქსირებული ალოდ მოეცა ჰ; თუმცა იშვიათია ამის შემთხვევები, მაგრამ მაჩვენებელია მაგ., თურქ. დილექტ. ფორმა დოლა (ლოცვა) აფხაზურად გამოითქმის ადოუჰა-ს სახით.

უსლარის, ერკერტისა და მარის მიხედვით აფხაზურში აქლ-ა-ად ფორმაც არის. თუ აქლ-ა-დ-ი აქ-ა-ა-დ-ის წინა საფეხურია, მაშინ იგი ქარბულიდან შესულად უნდა ვცნოთ, მაგრამ, სულ ერთია, ქართული ქალაღდ („ქახალდ“)-ისაგან იქნება, თუ თურქ. ქალიდ-ისაგან აფხაზური ა-ქ-ა-ა-დ მიღებული, ჰ (-ხ | ლ)-ს საკითხში ეს არაფერს შესცვლის.

ამ წესის გათვალისწინებით ხერხდება ზოგი სიტყვის ისტორიის ამოკითხვა. კერძოდ, საინტერესოა აა-ბან (რუა) რიცხვითი სახელი. რვის აღმნიშვნელად აქ ან გამოდის, -ბა ნაწარმოებელია რიცხვითს სახელებში. პ. უსლარი უბიხურში მას (რუას) ჩი-ბ-თი გადმოსცემს¹. რომ აფხაზურშიაც ამ ორ ა-ში თანხმოვანია სავარაუდებელი, ამას გილდენშტედტი ან დაცული სახეც ადასტურებს. იქ აა-ბან-ს აღსანიშნავად მოყვანილია achba². ch სხვა, რვისაგან შემდგარ, რთულს რიცხვითს სახელებშიაც გვხვდება. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ გილდენშტედტი ზოგჯერ ჰ-ს ბ-თი გადმოსცემს (მაგ.: sach ნაცვლად ხაშ-ისა — „ჩემი ბატონი“ — იქვე, გვ. 527 და სხვ.), მაშინ ნათელი იქნება, რომ აა-ბან-ში დაკარგულია ჰ. იგი უნდაცვლებულია ა-თი. ასევე, სხვა მრავალ ორანიან სიტყვებშიაც შეიძლება მისი არსებობის დადასტურება, მაგრამ ეს შორს წაგვიყვანს.

ზემოხსენებულ წესთანვეა დაკავშირებული, და საჭიროა გაკვირით მიინც შევხვით, მრავლობითის პირველ პირში ჰ-ს ფონეტიკურს ცვლილებებს. თუ ზნაში სხვა პირიელი ნაწილაკები გარკვეულს შემთხვევაში დაირთავენ გ-ს, ჰ პირიქით, მის ნაცვლად ყველგან ა-ს „იახლებს“ (წინ იქნება ეს თუ ბოლოს). ხდება კი ეს მაშინ, თუ თანხმოვანთ-გასაყარად საჭიროა გ (სულ ერთია, გ, ა მახვილიანი იქნება თუ არა!); მაგ.: მხოლ. I პ. დეაღტსკააჲეატ, მაგრამ მრავლ. I პ. დეაღტჰკააჲეატ (ვარჩევთ, ვარკვეთ გონიერს არსებას); მხოლ. I პ. ისშოაჲტ, მრავლ. I პ. ა-აჰშოაჲტ (ეზომავთ რასმე); მხ. I პ. სტყოჲჰ, მრავლ. I პ. ჰყოჲჰ (ვართ); მხ. I პ. სტყოჲჰ, მრავლ. I პ. ჰანოჲჰ (გვძინავს); მხოლ. I პ. ისგფსახგიტ, მრავლ. I პ. იჰაფსახგიტ (გამოცვალე რამე) და სხვ.

ამ ჰ-ს, მორფოლოგიური ელემენტის, დაკარგეაც ხდება ისე, როგორც ეს ზემოთ მაგალითებში გვეჩინდა. და მის ნაცვლად გველინება ა, მაგრამ აქ უკვე ჰ-ს დაკარგვის ხელისშეწყობად გამოდის მტლერი თანხმოვნები, ოღონდ მტლერები, რომლებიც ფუძისეულია და უშუალოდ ხედება ჰ-ს; მაგ.: „ბნრალიაჲააბეატ“ — კეილიად ვნახეთ! (მისაღმება მასპინძლისა); I მხოლ. დგზგოაჲტ, მრ. I პ. დააგოაჲტ (-დაჰგოაჲტ) — მოგყავს გონ; მხ. I პ. იზდგრ-

¹ პ. უსლარი, О языке рыхов: Этнография Кавказа, ტ. I, გვ. 95.

² გილდენშტედტი, Reise durch Russland und in Cauc. Gebürge. პეტერბ. 1794 წ. მეორე ნაწილი, გვ. 58.

შემატ — ვიცი, I შრაელ. ააადგრჷემატ — ვიცი; მხ. I პ. ილბაააადრჷემატ — ვულაპავეთ რასმე დგ...

როგორც დავინახეთ, ჰ-სთვის საერთოდ არის დამახასიათებელი ა ხმოვანი და ამ ხმოვნის დაცვა მოსალოდნელი ცვლილებებისაგან. ასევე, ცვლილებების გარეშე დგას ორანიანი ზმნები, სულ ერთია, რა გზითაა ეს ა-ები მიღებული, — ჰაეს დაკარგვით თუ სხვა. ამიტომ აზჷარა (ზრდა), აჷაჷარა (ზელა), არჷარა (შოგნა), სჷჷარა (ქბენა), სჷჷარა (ლანძღვა), ახაჷარა (გამოყენება), სჷთაჷარა (გადარგვა), აჷჷარა (დავარდნა), შეორე მხრივ — სლბაარა (ჩამოსვლა), სრჷსაირა (დაღობა), აჷჷარა (შეკითხვა), ახგბაარა (დაზოგვა) და სხვა ზმნებში, თუ ბოლო ა უცვლელადაა წარმოუგენილი, ცვლილება არ მოუდის არც აჷჷყოს სუფიქსულ ჷ-ს, რაც იმას მოწმობს, რომ —ოჷტ დაბოლოებაში (აბეჷურში) სწორედ ზმნის ფუძისული ა-ს გზითაა მიღებული.

ჰა-სა და აა ფუძიან ზმნებში ეს წესი ბზიფურისათვისაც ასევე დამახასიათებელია და ვაკვს: ისჷჷჷ-ჷოჷტ (ლექსიკ. გვ. 82)¹ — ვეძებ რასმე, ისჷჷჷ-ჷეჷტ (იქვე, გვ. 110) — (შეგთვლი რასმე, ისხაჷა-ჷოჷტ. (გვ. 136) — ვიყენებ რასმე, სჷჷა-ჷოჷტ (გვ. 121) — ვკითხულობ (აჷარა „შეკითხვა“), სხგბჷ-ჷოჷტ (გვ. 137) — ვზოგავ, შარა ჰჷგეცბრა-ჷოჷტ („აფხ. ზღ.“ 70₁₇) — მოგეხმარებით, ეღღსკა-ჷეჷტ („აფხ. ზღ.“ 22₆) — ვარკვევ, ვიგებ რასმე, დგჷაჷჷა-ჷეჷტ („აფხ. ზღ.“ 410₁₀) — გვეკითხება (გონ. არსება) და სხვ. მაგრამ ბზიფურის ტენდენცია — აჷჷყო-აორისტის ფორმათა წარმოებისას ჩამოაშოროს ზმნის ფუძეს ა ხმოვანი — ზოგჯერ ამ შემთხვევებსაც სწევდება და შეიძლება შეგვხვდეს: სგლჷჷოჷტ (ლექსიკ. გვ. 145) — ვვარდები შიგ (შგჷ, ტალახში), მასღარი — ალაჷარა; იჷნასსჷჷჷ² (იქვე) — ვაკიდებ რასმე (აჷნაჷარა); აფსუა ჷჷგკსაჷჷოჷტ („აფხ. ზღ.“ 103₁₇) — „აფხაზის“ (კაცის, ადამიანის) სუნი (შესმის) მომდის, მხედება და სხვ.

თვით აჷჷყოს მაწარმოებლად სავარაუდებელია —ჷა სუფიქსი და უნდა გვქონოდა არა —ჷეჷტ ან —ჷოჷტ, არამედ —ჷა-ჷტ.

იჷტ(—ჷტ)³ სპეციფიკური არაა აჷჷყობთვის, დროულობას იგი არც გადმოსცემს⁴.

¹ აქვე და ქვემოთაც გვერდი აკად. ნ. მარის აფხაზურ-რუსულ ლექსიკონზე მიუთითებს.
² საფურადღებოა, რომ იჷნასსჷჷჷ და იჷნასსაჷჷჷ ფორმათა შეპირისპირებისას ერთმა ლინელმა ვითხრა: „იჷნასსაჷჷჷ ჯა ეღღსუ, აფსუაჷჷგჷჷ“ („იჷნასსაჷჷჷ ჯღუბა ნამდილი, სწორი აფხაზურია“).
³ შეზღოვნა ძიებამ გვბის, იჷტ-სუფიქსის დაშლაც შესაძლებელი გაზადოს.
⁴ ამ ტ-ს შესაზებ სამართლიანად შენიშნავს დაჷმეზილი, რომ იგი „შეკავებული“ ტ-ა ოფნავ საგრონობა* („Avec un -t aretenu, à peine sensible; იხ. მისი Etudes comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-ouest, პარიზი, 1932, გვ. 173, შენ. 2). მართლაც მას, ჩვეულებრივი მეტყველების პროცესში, უკანასკნელი მომენტი — სკდომა — თითქოს აღარ ახასიათებს. ამის გამო აფხაზური მეტყველების შერყეველი ყურისათვის ზოგჯერ ისეთი შობეკიდობა ც-კი იქნება, თითქოს იჷტ სულაც არ იყოს. ტ-ს ამ თავისებურებითაა გამოწვეული ის გარემოება, რომ გიღღეჷტეჷტს, რომელსაც ზოგჯერ სიტყვები დროის ფორმაში აქვს მოცემული, ტჷფრ შუნიშნავს და ჩაუწერია: Donner — didwai (თანამედრ. იღღღეჷტ), ან Blitz — imazuswai (აღბათ — იმავსეჷტ) იხ. გილდენშტედტი, Reise... ტ. II. გვ. 533.

-ი ზოგადი სუფიქსია¹, რომელიც გვხვდება, როგორც აწმყოში (მეცხრეწამის) ისე აორისტში (დ.ცე-ა ტ), ისე კავშირებითში (დ.ცაა-ა ტ), მყოფად გახსნა-ზღერელსა (დ.ცა-შ-ტ) და სხვაგანაც.

აწმყოს -ტა სუფიქსის ა შემდეგ ცვლილია. ა-ს აქ ორმხრივ სახითათო მეზობლობა ჰქონდა: 1. ი-სთან (* უა-ი-ტ-ში) ის იქცეოდა ე-დ (რაც მეტად გავრცელებული ფონეტიკური წესია აფხაზურში), ხოლო უ-სთან შესაძლო იყო ქცეულიყო ო-დ (აფხაზურში საკმაოდაა ფეხგადგმული, როგორც რეგრესული, ისე პროგრესული ასიმილაცია ხმოვნებისა). ზოგს თქმაში არაა მაინცა და მაინც დამახასიათებელი ტა-ს ტო→ო-დ ქცევა, რის გამოც გზას იკვლევს ი-ს ვივ-ლენა და ამის შემდეგად ეილებთ -ტეატ დაბოლოებას.

*ა-ტა-ი-ტ-ისაგან ოატ-ს აბჟურში ასეთი გზა უნდა ჰქონდეს განვლილი: ა-ტ-ს უნდა მოეცეს ო, შეიძლება ოტ საუფებურის გავლითაც². შემდეგ-კი ამ ო-ს უნდა დამსგავსებოდეს მომდევნო ა და უნდა მიგველო -ოოატ || -ოოტ→-ოატ || -ოტ→-ოატ || -ოტ. ორონიანი ან გრძელონიანი ფორმები ძლიერ გახშირებულციანა³.

¹ ეს ითქმის ტ-ს შესაბებ მაშინ, როცა ის ბოლოს მოხვდება, თორემ როცა სხვა ბგერა მოსდევს, მაშინ ჩვეულებრივი ტა, მაგ., ამავე აწმყოს ფორმაში — ს ც ო ა ტ ე „აკი მივდივარ“ და სხვ.

² აქ წარმოდგენილი საკითხები უკვე დამუშავებული გვქონდა, როცა გავყვანიტ გ. დ ე ტ ე რ ს ის გამოკვლევას „Der abchasische Sprachbau, სადაც აგრეთვე (ი)ტ-ის დროულობისაგან განსხვავებულ ფუნქციასზეა ლაპარაკი.

³ ეს საფეხურიც დასტურდება, მაგ.: „აოფ იბტუ დიხეშააკტა უოჟ დ ე ც ო ტ ა მ უარა“ (ჯგერტ. ტ.ტატ. დან); „აააგაც ი ბ ო ტ ე ა ტ ანა“ (იქვე); „აფურ... ატადგნ აქტერწოტა უბანო-მა“ („აფხ. ზღ.“ 65); „ბზუაოტახეა“ („აფხ. ზღ.“ 64); ი-შ ე უ ბ ო ტ ა ე იფშ („აფხ. ზღ.“ 49); „სარასოჟ აკაბა ხ ე ქ ე ნ ა გ ო ტ ა“ (იქვე, 49); „უ ა ბ ა ც ო ტ ა არახ, უჭლანა“ (იქვე, 61) და სხვ.

სხვა შემთხვევაშიაც ხშირია ეს მოვლენა. აკედ. მ ა რ ი ს მიერ მოყვანილი ფორმა აშატრა—სიებე (ლექსიკ. გვ. 96) გეძალფეს აშოტრა-ს და აქედან აშორა || აშორა-ს. რომ აშატრა პირ-ვანდელი ფორმა, ამას თვით სიტყვის ეტიმოლოგიაც ნათელყოფს.

⁴ აკედ. ნ. მარს მოვლენა შენიშვნა ასეთი ფრძელნიანი და ორონიანი ფორმების შესახებ. მისი აზრით: მიღებულა დიალექტური ა ე უ ბ ო ტ (შენ ხედავ უფურს) ფორმის გადმო-ცემა ორონიანი ა ე უ ბ ო ო ტ-ით გადმოცემის ეს ხერხი მეთარია, რადგანაც ა ე უ ბ ო ტ ფორმა მომდინარეობს ა ე უ ბ ო ა ტ-ისაგან. (იხ. Абхазский анализ. афх. Иадраниае рариоу ტ. II 1936 წ. გვ. 341). საქმის ნამდვილი ვითარება-კი პირველ იხატება. ორონიანი ფორმები ასეთ შემთხვევაში მართლაც არსებობს და მისი ასეთი გადმოცემა არც თუ უსაფუძვლოა. ხმოვნის დაკარგვა იწვევს მუსოლელი ხმოვნის ეაგრძელებას, მაგრამ, რომ ორი ონის არსებობა აქ შე-დარებით ძველი საფეხურის დადასტურებაა და აოტის დაკარგვის ნიადაგზე არაა მიღებული, შემდეგით მტკიცდება: იმ შემთხვევაშიაც, როცა აწმყოში ა არ უნდა ყოფილიყო (მაგ., უარ-ყოფითსა, კითხვითსა და საგარემოებთ ფორმებში) ო ან ორია, ან ჩვეულებრივ გრძელი (შდრ. „აბრი ამუნ თ ა ხ ე რ ბ ო ო სეჟა დიხითოატ-ჭა“ დ. გ უ ლ ი ა, სერჟმი ჭერჟმი რლაცტ. Сбор. матер. для опис. местн. и племя. Кавказа, вып. XXXX, 1909 წ. განგ. III, გვ. 29, ი ხ ლ ე მ შ ო ო იქვე); როგორც ჭეშოთ მიყვანილი მაგალითები გვიჩვენებენ, ორონიანი და გრძელნიანი ფორმები გვხვდება მაშინაც, როცა ა-ც შეიჩენილია. ამის მაგალითებს თვით მ ა რ თ ა ნ ე მოულობთ: ი ფ ხ ა ს წ ო ა ტ (ლექსიკ. გვ. 86, ა. 11) და ასევე, ნამყო უსრულში სადაც იგივე ფორმატეი გვაქვს, ო-ს სიგრძე ახასიათებს, მიუხედავად იმისა, რომ ა-ს არსებო-ბასა და დაკარგვაზე ლაპარაკი აქ უკვე შეუძლებელია.

მაგ.:

„ანხაჲ იძრა ენააჲლაკი ალაბა კვდენ დეცოოაჲ“¹ გლეხის დაკარგვა რაკი მოახლოვდება, ჯოხს აიღებს და გასწევს²; „აიჲ აწებტა უკერ აბჲ ურ-ნაგოოაჲ“ (იქვე, გვ. 77) ცხენის კუდს რომ ხელო მოჰქიდო წყალს გაგიყვანს; „აიჲ ფსგრ ადჲ ათენხოოაჲ, აოჲგ დღესგრ აფრა ითენხოოაჲ“ (იქვე, გვ. 78) ცხენი მოკვდეს, მინდორი დარჩეს, კაცი მოკვდეს, სიტყვა დარჩეს³. იდგირბოოაჲ (ჯგერდ. ტექსტ.-დან) უჩვენებს მათ კაცი რასმე, საინხრრტ (ლექსიკ. გვ. 7 ანხარა) ვრჩები, აფსშა სეჰარრტ (ლექსიკ. გვ. 8 აფსუჲა სიტყვის ჰვეშ) აფხაზურს ვაშბობ, ვლაპარაკობ; დეჲტგს-ცოოაჲ (იქვე, გვ. 94, აჲტყარა ზმნის ჰვეშ) ადამიანს მიედენი და სხე.

ოჲჲ სუფიქსში სიგრძე ო-სი ხომ ჩვეულებრივი მოვლენაა.

რომ აწმყოში (და ნაწყო უსრულშიაც გარკვეული ნაწილის სახით) მაწარ-მოებლად -ჲა უნდა ყოფილიყო, ეს მრავალი საშუალებით მტკიცდება.

1. ჲა-ს არსებობას აქ ასაბუთებს ბზიფურშივე სპორადულად არსებული ფორმები, რომლებიც მოჰყავს აკად. ნ. მარს, მაგ., აჲტხრა („გადასვლა“) ზმნისათვის იგი აწმყოდ ასახელებს — სჲტჲსტოაჲ-ს და შენიშნავს: ლინხელისაგან იშის აგრეთვე სჲტჲსტჲა-ო (ლექსიკ. გვ. 87, ტჲ-ს ჰვეშ), ასევე, ლინხელისაგან — მეორე შემთხვევაშიაც ესმის სჲტლტჲა-ტ — აედვიარ ზევით (იქვე, გვ. 52 აჲტლარა ზმნის ჰვეშ)⁴.

აქვე უნდა დაესძინოთ, რომ გილდენშტედტთან არსებული ზმნის ფორ-მები დიდჲაი და იშაიუსტაი, რომლებიც ზევით იქნა მოყვანილი (გვ. 195, შენ. 4), უთუოდ მისი წინა საფეხურის დადასტურებაა, ტ-ს შესახებ ზემოთ-მოყვანილი შენიშვნის გათვალისწინებით.

2. აწმყოს, უარყოფითი ფორმის საწარმოებლად, ერთვის -მ- ელემენტი, რაც იწვევს -იტ- სუფიქსის ჩამოშორებას. ამით ისპობა ა- ხმოვნის ასიმილაციის წყარო და დაბოლოებად ილდგება -ჲა, მაგ.: იზბღ-ჲა-მ—არ ვწვევ რასმე; იზბახ-ჲა-მ—არ ვკერავ; იზბა-ჲა-მ (|| იზბომ)—არ ვხედავ რასმე და სხე.

3. ნაწყო უსრულში თუ ა-ჲა კომპლექსა არ იქმნება ა ფუძიანი ზმნების გამო, ახლაც -ჲა არის მაწარმოებელი. მაგ.: ისგრგჲაყ-ჲა-ნ — ვაწუხებდი რასმე; სნეჲ-ჲა-ნ — მიედიოდი; იკასიჲჲ-ჲა-ნ — ვადგებდი რასმე; იზდგრ-ჲა-ნ — ვიციდი რამე და სხე. (იხ. აგრეთვე გვ. 270).

4. აფხაზური დროის სუფიქსები მეტწილად რთული შედგენილობისანი არიან. ეს რთული სუფიქსები მას მხოლოდ დადებით-თხრობითს კილოში ახა-

¹ პ. ჰარაია, Об отношении абхазского языка к ифетическим. პეტერბ. 1912 წ. გვ. 74.

² აქაც და ჰვეითაც თარგმანი პ. ჰარაიასავე ეკუთვნის.

³ სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი იქნებოდა: ცხენი რომ მოკვდეს, მისი მინდორი დაჰრება [მას], კაცი რომ მოკვდეს, მისი სიტყვა დაჰრება [მას].

⁴ არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს ფორმები დამახასიათებელია ლინხურისათვის. აქ გვაქვს შემთხვევა გადასულ ფორმათა ამოტივტივებისა.

სიათებს, გარკვეულ შემთხვევაში აგრეთვე უარყოფით თხრობებზე უსსკვ-
გან კი რთული სუფიქსის მეორე ნაწილი ჩამოშორებულია, *ჭმსკვსუფთაფა*
სხვა სუფიქსით. ასეთ შემთხვევებს განეკუთვნება: ზოგჯერ უარყოფით-თხრო-
ბითი კილო (აწმყო), კითხვითი, უარყოფით-კითხვითი და ყველა დამოკი-
დებული წინადადების შემცველი ფორმები (საგარემოებო — დროისა, ადგილისა,
ვითარებისა, საურთიერთო და მიმლეობურნი). მათთან ხდება სუფიქსის მეორე
ნაწილის, ამ შემთხვევაში -*იტ*-ის ჩამოშორება ან უკეთ, მათ ეს -*იტ* სუფიქსი
არ ერთვის. ამ სუფიქსებს გ. დეეტერსი ფინიტურ სუფიქსებს (Finitpartikel)
უწოდებს. ისინი ზემოხსენებულ ინფინიტურ ფორმებს ფინიტურად გადააქცევენ¹.

ამ კითხვითსა და საგარემოებო ფორმებში, მაშასადამე, მხოლოდ დროის
სუფიქსებია წარმოდგენილი. -*იტ* აღარ გააჩნია მათ და ამიტომ დროის სუფიქსი
აწმყოში საგარეულო *ჟა*-ს სახით გვევლინება. მაგ.: *საა-ჟა-მა?* — მოვდივარ?
სგმაა-ჟე-ა? (-*სგმაა-ჟა-ა*) — არ მოვდივარ განა? *სანბაა-ჟა-როდის* მოვ-
დივარ? *სანაა-ჟა-როცა* მოვდივარ, *სახაა-ჟა-სადაც* მოვდივარ, *სგშ-
ჟაა-ჟა* (|| *სგშჟაა-ჟე-ა*)² — როგორ მოვდივარ, *სგშაა-ჟა-როგორც*
მოვდივარ, *საა-ჟა-შრა* — თითქოს მოვდივარ, *სახაჯნაა-ჟა-სანამ* (ვიდრე)
მოვდივარ, *საა-ჟა-იშეთე* (|| *საა-ჟე-აშეთე*) — რაც მოვდივარ (მის შემდეგ),
ააა-ჟა ის, ვინც (რაც) მოდის, *იკაა-ჟა-ის*, რაც (ვინც) ვარდება და სხვ.

საურთიერთო ნაცვალსახელის გამოხატვითი ზმნის ფორმა

ზემოთ მოყვანილ ორ უკანასკნელ წარმოებასთან დაკავშირებით საკბროა შემ-
დეგი შევნიშნოთ საურთიერთო და მიმლეობური ფორმების გამოხატველი ელე-
მენტების შესახებ ზმნაში. ეს მიმლეობები ზმნის ფორმით არიან წარმოდგენილი
და, მაშასადამე, დროულობასაც გადმოსცემენ, რის გამოც ზოგჯერ სპეციალურს
ლიტერატურაში -*ჟა*- და სხვა დროულობის გამოხატველი აფიქსები არეულნი
არიან საურთიერთო ნაცვალსახელის გამოხატველ ფორმათა მაწარმოებელს
ელემენტებში. მაგალითად, შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამოხატველად ზმნა-
ში მიიჩნევენ -*უ*-ს (ი-ყო-უ „ის, რომელიც არის“), -*ზ*-ს (ი-ყა-ზ — „ის, რომელიც
იყო“) და სხვ.

საურთიერთო ნაცვალსახელის აღმნიშვნელი -*ზ* ელემენტის შესახებ ასეთს
აზრს გამოსთქვამდა მაგ., თავის დროზე რო ზენი³.

¹ გ. დეეტერსი, Der abchasische Sprachbau («Nachrichten von d. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klassen. 1931 წ. გვ. 296.

² კითხვითი • ნაწილაკის დართვით • აქაც იქცა ე-დ.

³ «Das Pronomen relativum wird im Abchasischen durch ზ bezeichnet, welches der Verbalendung angehängt wird und deren Endconsonanten neben sich verdrängt. Z. B. სარა იხროტ (უნდა: ისროტ) ich esse, უბრი აზა სარა იხრობ იხროტაბ დას ბროდ, das ich esse, ist gut (თუ ich esse იქნებოდა, მაშინ უნდა აუხაზროში ყოფილიყო — ისრო, ხოლო თუ „ისრობ“ და არა „იხრობ“ იქნებოდა, მაშინ გერმანულ თარგმანაში უნდა გვეწოდებოდა: das ich ass); სარა ასსტუბან (ალბათ: აასტუბან, ასსტუბან) ich kaufte, უბრი აფშიწ (ალბათ: აფსტ) ასსტუბან... jener Fisch, den ich kaufte...; ..იყაუწიტ du hast gekocht (იყაუწიტ-ის შინაარსი ფრანსის

ა. დირიც -ზ, -რა და -ჭა სუფიქსებს მიიჩნევს შეფარდებითი, რადგან სახელის გამოხატველად ზმნაში, თუმცა მისთვის ნათელია, რომ ეს გამოხატვა დროებთანაა დაკავშირებული¹. მაგრამ რაკი ამ სუფიქსების აღნიშვნით კმაყოფილდება, მაგალითებშიაც კი გამორჩენილი აქვს დამახასიათებელი ტიპი რელატიური ნაცვალსახელის აღნიშვნელისა ზმნაში.

დაჟმეზილი, მართალია, წინსართ ზ-ს თვის რელატივობის გამოხატველად², მაგრამ პარტიკიპ-გერუნდივის ნიშნად ისიც -ზ, -ჭა, -რა, -შა სუფიქსებს გამოყოფს, სხვადასხვა დროთა მიხედვით³. აქაც სწორედ ამ პარტიკიპ-გერუნდივისათვის არსებითი ნიშანი უგულებელყოფილია.

არც ერთი ზემოაღმოვლილი ბოლოსართი არ შეიძლება მივიჩნიოთ შეფარდებით ნაცვალსახელ-მიმღებობის აღნიშვნელად. ისინი არიან გარკვეული დროულობის გამოხატველნი და ახასიათებენ არა მარტო შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამოხატველ ფორმებს, არამედ ყველა კითხვითსა და საგაგრემო-ებო ფორმას.

ზ მართლაც გამოხატავს საურთიერთო ნაცვალსახელს აფხაზურში, მაგრამ არა სუფიქსი, არამედ პრეფიქს-ინფიქსი. ამ ფუნქციით გამოდის იქ როგორც ზ, ასევე ი (-ა). ისინი ყველა დროში გაჰყვებიან ამ შინაარსის მქონე ზმნის ფორმებს. თვითველ მათგანს თავისი არე აქვს მოქმედებისა.

ი იხმარება მაშინ, როცა გვაქვს ეთპირიანი ზმნები, სულ ერთია სუბიექტად „რა“ კლასის წარმომადგენელი გამოდის, თუ „ვინ“ კლასისა.

მაგ.:

იჭნქტა იგგლაზ... („აფხ. ზღ.“ 27₁₆) სახლები, რომლებიც იდგნენ. ნერჯ იხჩა იგგლაზ დებეატ (იქვე, 25₂) გაღვით მწყემსი, რომელიც იდგა (მდგომარე მწყემსი) დაინაბა (კაშმა).

60-60 ფუთ იყოტ ზ-ამპგლკ (იქვე, 1₃) 60-60 ფუთი რომელიც არის, (60-60 ფუთიანი) ორი ბურთი.

ამ მაშთა ითალო ატარბაქტა (იქვე, 11₃) ორბები, რომლებიც ბატონის (მთავრის) ეზოში ჩადიან.

იგულა ძაანჰ (ჯგერდ. ტექსტ.) მისი (კაცის) მეზობელი, რომელიც მოვიდა. „იჩოო ლაღურგ იბტამ“ (დ. გულია, აფსუა ჟოფუაქტედა... 25₂) ის, ვინც კამს, სხვენს ვერ ხედავს.

აფხა იცაქოტა („აფხ. ზღ.“ 51₇) ის, ვინც უწინ ლაპარაკობს, (უწინ მოლაპარაკე).

მიხედვით აქვს თარგმნილი, უბრი აჭატ (=აჭატი) ვარა იყაუწი (უნდა ყოფილიყო: იყაუწა) jenes Gericht, welches du kochtest (აჭაც უნდა: ...du hast gekocht)... იხ. მისი Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingr., Suan. und Abchas. ბერლინი. 1846 წ. გვ. 75.

¹ ა. დირი, Einführung in das Studium der kauk. Sprach. ლაიფცი. 1928. წ. გვ. 48.

² ხსენებ. ნაშრომი, გვ. 241 და შემდეგ.

³ იქვე, გვ. 225 და შემდეგ.

იფსგზ დეფსგწყყოფ დემფსგუ? („აფხ. ზღ.“ 120₆) ის, უჩრტყ ნფსგზა, მართლა მოკვდა თუ არა? გიფსგწყყოფა

იფჰრგს იძგზ გზხაას დყაფწან... (იქვე, 112₁₃) მისი (კაცის) ცოლი, რომელიც დაიკარგა, სადარდოდ გაიხადა რა...

სგზგ იფნოტ დარბან (იქვე, 112₁₀) ის, ვინც ჩემს სახლშია, ვინაა? ლბრი იშ:თაგგლოტ დარბან (იქვე, 4₃) ის, ვინც მის შემდეგ დგას (მისი მომდევნო) ვინაა?

იფსუაზფსგიტ, ჰაანხაზ... (იქვე, 111₁₀) ისინი, ვინც (ვინებიც) კვდებოდნენ, მოკვდნენ, ისინი „ვინებიც“ გადარჩნენ...

ი-ვე იხმარება ორპირიან გარდაუვალს ზმნებში აქტიური მიმღეობის გამოსახატავად ე. ი. მაშინ, როცა სუბიექტი პირველ ადგილზეა.

მაგ.:

„აწლა ალგჭრგზ ამათ იტაატ“ (დ. გულია, აფსუა ყაფუ... გვ. 12₁₃) ხიდან ჩამოვარდნილს (ის, ვინც ხიდან ჩამოვარდა) გველმა უკბინა.

ჰარა იჰაააააჰუაზ ჰაჰგ დყამგზტ („აფხ. ზღ.“ 110₁₃) ჩვენი მომრევი (ის, ვინც ჩვენ გვერეოდა) არავინ იყო.

აბრა ატგჰა ახხგფაჰა იოტბ ახაწა-ჰა („აფხ. ზღ.“ 27₉) აქ ორმოზე გადახტოში (ის, ვინც გადახტება) ისაა ვაჟაკიო.

აბრი აფხ:ტა (იქვე, 49₁₀) ამის წამკითხველი (ის, ვინც ამას კითხულობს).

„უნაფშაანდა აუხტაფშუა“ (ანდაზაა) ის, რომელიც შენს შეხედამდე შემოგხედავს.

„აჰასს აამფგმფგზ აჰასს წყმლა ილალტ“ (ანდაზაა) მას, ვინც ტყეშალს არ გამოეცალა (ქვეშიდან), ტყეშლის ეკალი შეერკო.

ი გვხვდება აგრეთვე დანარჩენ ზმნებში — ორ ან სამპირიანებში, სადაც დღევანდელი ვაგებით ყოველ შემთხვევაში სუბიექტი მეორე ან მესამე ადგილზეა — პასიური მიმღეობის ე. ი. პირდაპირი ობიექტის გამოსახატავად.

მაგ.:

ტარო უფამა სარე ისაახაზ აჰ იფჰან... (ჯგერდ. ტექსტ.) შენი ქალია ის, რომელიც მე გაეზარდე (ჩემი გაზრდილი) ბატონის ქალი...

„უმზ-ბააფსგ ითგუგოო“ სყარა უტა ბზია იურთომ“ (დ. გულია, აფსუა ყაფუ... 19₁₃) იმდენს, რამდენსაც შენს ცუდს ყანაში მოიმეი (აიღებ), შენი კარგი მოკეთეც ვერ მოგცემს.

„ლაწან იუშჰ:ოო, ბწან იუშჰომ“ (იქვე, გვ. 15₃) მას, რასაც თესვის დროს არ ამზობ, შვის დროს ვერ იტყვი.

¹ საგარემოებო-მიმღეობურს ფორმებში ა-ტა კომპლექსით გამოწვეული ცვლილებები ისეთსავე სახეს გვიჩვენებენ, რასაც ფინიტურს ფორმაში, ე. ი. შეიძლება ოო→ო და სხვ.

„აქებტე იალშოო აკუტალე ოტპ“ (დ. გულღია, აფსუა ქაფუ-ყარაღაჯი) რაც ქათამს შეუძლია, კვერცხია.

აარა იიდგრტაზ ზეგეგ სწეეტ („აფხ. ზღ.“ 70₂₀) ის, რაც მან (კაცმა) იცოდა, ყველაფერი ვისწავლე.

აფქაგზბა აააგაზ (იქვე, გვ. 16₁₂) ქალიშვილი, რომელიც მან (კაცმა) მოიყვანა.

აძუ ცუგარაკ იურ იოუზ აარგეგ იზგრტან (იქვე, 10₉) ვინემ რომ ცუდი რამ ქნას, ის, რაც მან ქნა, მასაც უზამენ.

სალბი იფჰუსგეგ აარგეგ იეაბბარქაჰა სპაპ-პა („აფხ. ზღ.“ 127₂) ის, რასაც სალბი და მისი ცოლი ერთმანეთს ეუბნებიან გავიგონებო.

ბკტენ ორტუზ (ჯგერდ. ტექსტ.) მისი (კაცის) ვაჟი, რომელიც შეეძინა, დაებადა.

მაწუგუგეს ისგმოტ („აფხ. ზღ.“ 112₉) ის, ვინც მოსამსახურედ მყავს.

ეს ი მუდამ პრეფიქსად არის და არ განარჩევს არც პირს, არც კლასს, არც სქესს და არც მრავლობითობას (ბოლოში მრავლობითობის -ქტა მაწარმოებელი კი შეიძლება დაერთოს!).

მას ზედება ლოგიკური მახვილი და, ჩვეულებრივ, არც იკარგვის მესამე პირის (მზ., მრ.) ნიშანის ო-ს მსგავსად ზმნასთან სუბიექტისა თუ ობიექტის უშუალოდ შეხვედრისას. ამიტომ დეეტერსის შენიშვნა „ან ლეჰა ილგლთუა აჩა“ - ში თითქოს ი იმიტომ არ დაიკარგა, რომ აჩა ზმნის წინ არ იყო უშუალოდო (ხსენებ. ნაშრ., გვ. 298), არ იქნებოდა სწორი, რადგანაც ეს ი არაა ზემოხსენებული ო (III პირისა). მათს გარეგნულს მსგავსებაში არსებითი ფუნქციონალური სხვაობაა. აქ აჩა უშუალოდაც რომ ყოფილიყო ზმნის წინ, ოღელთუა მაინც ამ სახით დარჩებოდა, რასაც ადასტურებს შემდეგი მაგალითები:

აბრი ახაპა დგუ იკაჟეგუ... („აფხ. ზღ.“ 52₉) ეს დიდა ქვა, რომელიც გდია...

ასასცა აააზ (იქვე, გვ. 59₁₂) სტუმრები, რომლებიც მოვიდნენ.

ახგლფა იიგაზ (იქვე, 47₁₂) ქული, რომელიც წაიღო მან (კაცმა).

ახქტა ბრკგზ (იქვე, 40₁₀) თავები, რომლებიც ეჭირათ.

აკტაც ჟეგხტთაქტა ისგუთაზ (იქვე, 28₁₂) ხორცის ნაკრები, რომლებიც მომეტი შენ (ვაჟო).

ბარა ბგდა არა ატაა ინხოზ (იქვე, 27₁₂) შენ გარდა (ქალი) აქ რომ (რომელიც) ხალხი ცხოვრობდა.

აყამჩე იიკგზ (იქვე, 9₂₀) მათრახი, რომელიც ეჭირა.

აჯმა იიშეგზ (იქვე, 9₇) თხა, რომელიც მოკლა მან (კაცმა).

ამრავლარახე აბჟეგ იყაზ (იქვე, 6₁₂) აღმოსავლეთით რომ (რომელიც) ხმა იყო.

დღე-ფშაქ აწლა ბქტგგლაზ (იქვე, 5₉) ხე, რომელიც ერთ ლამაზ მინდორში იდგა.

არი აძე იუჟაჰა ზეგეგ იუზგმაძე? („აფხ. ზღ.“ 21₁₀) ეს წყალი ყველა, რომელსაც სვამ, არ გეყო (ვაჟო)?

ადლოუცა არი ირაძაზ („აფხ. ზღ.“ 107³²) დევებში ეს, რანკანჯონის. იფჰაგს მძგზ (იქვე, 112¹²) მისი (კაცის) ცოლი, რომელმაც დაიქარგა. ლგაშტგ რლძგზ (იქვე, 69¹⁶) მისი (ქალის) ქათამი, რომელიც მან (ქალმა) შეწვა.

აქტიაც ირჟუგზ (ჯგერდ. ტექსტ.) ხორცი, რომელიც მოხარწეს.

აბგსთა ანჭჳაზ (იქვე) ღომი, რომელიც (შე)გჳამეთ.

აშ:ტეე ისგზგნაშთონზ (იქვე) საკლავი, რომელიც გამომიგზანეთ.

ანთქტა ილჳაზ („აფხ. ზღ.“ 128¹⁰) ესენი, რაეზიც თქვა ქალმა და სხვ. მსგავ.

შეიძლება ზმნასთან ასეთი შეხვედრისას ი აქაც დაიქარგოს ზოგჯერ, მაგრამ ეს წესად არაა გატარებული. აქ ი-ს დაიქარგვა იმაზე უფრო იშვიათი შემთხვევა იქნება, ყოველ შემთხვევაში, ვიდრე ობიექტის ან სუბიექტის ი-ს დაუქარგველობა სახელის ზმნასთან უშუალო შეხვედრისას.

ზ პრეფიქს-ინფიქსი იხმარება აქტიური მიმღებობის ე. ი. სუბიექტის, ირიბი ობიექტის (გარდამ. ზმნები), კუთვნილებითი ურთიერთობისა და იმ რელატიური ფორმების გამო-სახატავად, რომელთა წარმომადგენელიც შიგ ზმნაშია მოქცეული და, მაშასადამე, პრეფიქსად არ გვხვდება.

მაგ.:

„ამჟო იზააძაზ იცჳაატ“ (დ. გულია, აფსუა ჟაფუ... მ.) მგელმა გამ-ზრდელს (ის, ვინც გაზარდა) უკბინა.

სარა საკუმ ფჳჳს დააზგა („აფხ. ზღ.“ 17³) მე არ ვარ ის, ვინც ცოლი მოიყვანა (ცოლის მომყვანი).

ჰაწახად ზგაზ სრგშთალოატ (იქვე, 15¹⁵) მათ, ვინც ჩენი ცხენის ჯოგი წაასხა (წაიყვანა), მივსდევ.

აბართ რთაქ იააშანგ ისაზჳააჳა... (იქვე, 52⁷) ის, ვინც ამათ პასუხს სწორად მეტყვის...

სარა სჯ:აზ შ:აზ (იქვე, 21⁴) ის, ვისაც მე გავუყვირდი.

ისგშაეც სგზგრბო, ისმჳაეც სგზგრჳაჳა (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, ვინც უნახავს (რაც არ მინახავს) მიჩვენებს, ის, ვინც გაუგონარს (რაც არ გამიგონია) გამავკონებს.

აშორაეცჳე ჯამხუხუ ღზააძაზ დაარა ამალ რაცანგ იზშაზ („აფხ. ზღ.“ 19¹) მონადირე, რომელმაც ჯამხუხვი გაზარდა, ვისაც ძალიან ბევრი ქონება ჰქონდა.

იზშ:გზ... (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, ვინც (რამც) იგი (უგ.) მოკლა...

აფსგ იზგ აბზ დგზთნჳა-ჰა (იქვე) მკვდარზე ცოცხალს ვინც იძლევა- (ყიდის)-ო.

სასრუბ იუშთაზ (იქვე) მე ვარ ვინც მოგცა (მომცემი) შენ (ვაეო) იგი (უგ.). ირახუ ზგხ:ჩაჳაზ („აფხ. ზღ.“ 10¹⁹) ის, ვინც მის (კაცის) საქონ. მწყსიდა. აჩაფა ჯამხუხუ-ჰა ზგრჳო სარა სოუბ (იქვე, 21¹²) ის, ვისზედაც ჩაფა ჯამხუხვიო ამბობენ (ვისაც ჩაფა ჯამხუხუბს ეძახიან), მე ვარ.

მაჰმეთ დგზზააზ ჰასან ეაჳოტ (იქვე, 12³³) მაჰმედმა ის, ვისაც მიუვი-და (ვისთვისაც მივიდა, ვისაც ესტუმრა)—ჰასანს, უთხრა.

რუმეც ზაქაზ (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, ვინც მათი ხმა გაიგონა (ვისაც მათი ხმა მოესმა).

იწინააღმდეგებოდა, იწვლმო (იქვე) ის, ვისაც იგი (უგ.) შეეფერებოდა, ის, ვისაც იგი (რამ) შეუძლია.

ათუ იწვლმო (იქვე) ის, ვისაც ადგილი (თანამდებობა, უფროსობა) ეკუთვნის.

ხეჭკ აფაცოზ ზმავ (იქვე) ის, ვისაც სამი ვაჭი ჰყავდა.

აბრი ბფშმაქაზ თოუ (იქვე) ეს მასპინძელი, რომელთანაც ვართ [სტუმრად].

აბრი ააწა სგზწო (იქვე) ეს ტომარი, რომლის ქვეშაც ვარ (რომელიც ტერითად მაწევს).

„გვიცა უპოვო უში დღლაგლომ“ (დ. გულია, აფსუა ეფუაქტე... 20₁₁) ის, ვის ავსაც ამბობ შენს კართან დგას (ვაყო).

„გემ მსვეუ იბზ რაცაზოა“ (იქვე, 24₁₁) ის, ვისიც ძალა მცირეა (უძლურის), მისი ენა მრავლდება.

ატიგლა დგუ წნაპგ ანგზ („აფხ. ზღ.“ 113₁₁) ის, ვის ხელშიაც დიდი ქვეყანა იყო.

ზაქაზია დგიზაზ ილოუცა რქუგ დნეტ (იქვე, 109₁₁) იმ მღვდელთან მივიდა იგი (გონ.) რომელთა დაც ითხოვა.

აბნი ზგეც გაბა ელაქააბ („აფხ. ზღ.“ 6₁₁) იმას, რისი ხმაც ისმის, გავიგებთ (გამოვარკვევთ).

სუა დზეფშროუ უბოატ (იქვე, 19₁₁) ჩემი ვაჭი როგორია (ის, ვისი მსგავსიცაა) ხელაე შენ (ვაყო).

უზლანხო აწმოზი? (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, რითაც დასახლდე (დასახლებელი) რა გაქვს?

ბგჩაგზგბშუაზი (იქვე) თავს რაზე იკლავ ქალო (ის, რისთვისაც თავს იკლავ რაა?)

ქააზგუთაზ ყაწა! (იქვე) შენაპირები შენი აასრულე! ის, რასაც (რაზედაც) პირი მიეცი, ქენი!

ისევე, როგორც ი, არც ზ განარჩევს პირს, რიცხვს, სქესსა და კლასს.

III მღვდლობითი პირის პრეფიქსს რომ შევიდაროთ, ასეთს სურათს მივიღებთ: სადაც III მღვდლობითში დ იხმარება, იქ მიმღეობაში (რელატურს ფორმაში) იქნება ი, სადაც III მღვდლობითში მაწარმოებელია ლ, იქ მიმღეობაში (რელატურს ფორმაში) იქნება ზ.

ამიტომ ი-ცა-ზ-ში შეფარდებითი ნაცვალსახელის აღმნიშვნელია არა ზ, არამედ ი, ხოლო ზ აღნიშნავს გარკვეულ ნამყო დროს (იხ. აქვე, გვ. 9). ასევე, სარა იყოუ-ში ი არის ასეთი მაწარმოებელი და არა უ(წ), თორემ ისე გაუგებარი იქნებოდა ი-ს არსებობა მაშინ, როცა პირველ პირზეა საუბარი. უ აღნიშნავს სტატიკური ზნების აწყო დროს (იხ. ქვევით). შეფარდებით ნაცვალსახელ-მიმღეობის მაწარმოებელი ყველა დროში ი და ზ-ა, ხოლო -უა, -ზ, -რა, -შა და აგრეთვე —ც-ს ხვადასხვა დროის სუფიქსებია. (მაგ., ი-ყალა-რა ის, რაც იქნება, მოხდება, „ბარგაც აფგ ზ-ქეასშა შენ [ქალო] მეხ-მოსახედრო, ბგ-ზ-გა-შა ის, ვინც შენ წაგიყვანს [ქა-

ლო]; ი-ი ჰა-ა-ც-ის, რაც კაცს უთქვამს და სხვ.). ოღონდ აქაც სავსებით ერთგვარი შენიშვნა ჩვეულებრივ -რა-სა და -შა-ს სთვლიან მყოფად. მხოლოდ იქნებ, ნაცვალსახელის გამოშვატევიად. მყოფადში ასეთ ფორმებს ახლავს აკრეთვე -ლაკ- სუფიქსიც, მაგ., დგზგს-ლაკ-გაგ-რომელსაც-კი დაარტყამს იგი (გონ.); იზჰა-ლაკ-გაგ-ის, ვინც იტყვის და სხვ. განხილულმა მაგალითებმა უკვე ვეიჩვენა, რომ ისინი არ შეიძლება იყვნენ შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამოშვატეული (ამ დანიშნულებით გარკვეული ელემენტები გამოდიან). -რა-ს. -შა-ს და თვით ამ -ლაკ-ის ასეთი გაგება ისევე არაა სწორი, როგორც -ჟა-ს ამავე სუფიქსის მქონედ გამოცხადება. ყველა ესენი ახასიათებს არა მხოლოდ შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამოშვატეულს, არამედ ყოველგვარ საგარემოებო ფორმებს. ზნის ფორმის თვალსაზრისით მათ შორის განსხვავება არ არის. ისედაც, თუ შეფარდებითი ნაცვალსახელისათვის ზმნაში გამოყენებულია ი-, ზ-ადგილისა, დროისა და სხვათა ასეთი რელატიური გამოხატვაცხდება საგარემოებო ფორმებში, თუ კითხვითი იქნება -ან-ზა- — როდის? დ-ან ბ ა-ცო — როდის მიდის? რელატიურში იქნება: -ან- — როცა, დ-ან-ცო — როცა მიდის; კითხვ. -აზა- — სად? დ-ა ბ ა-ცო — სად მიდის? რელატ.: -აზ- — სადაც, დ-ა ბ ა-ცო — სადაც მიდის, კითხვ.: -შ-ზა- — -შ-ჟა- — როგორ? დგ-შ-ჟა-ცო — როგორ მიდის? რელატ.: -შ- — როგორც, დგ-შ-ცო — როგორც მიდის. ასეთ შემთხვევებში შორდება კითხვითი -ზა- ნაწილაკი და რელატიური ცნებისათვის ისევე, როგორც პირის შემთხვევაში გვქონდა (ი-, ზ-), გამოიყენება საკუთარი ელემენტები ადგილისა, დროისა და ვითარების მიხედვით (-აზ-, -ან-, -შ-).

შემოხსენებული სუფიქსები რელატიურობის ცნებას არ გადმოსცემენ, მაგრამ ჩვენ არ გვგონია დროულადაც ეს სამი სუფიქსი (-ლაკ-, -რა-, -შა) ერთსა და იმავე აღნიშნავდეს. განსაკუთრებით -შა-ში შეინიშნება ერთგვარი აუცილებლობისა ან პოტენციულობის შინაარსი. მაგ.: ი-ცა-შა კი არ ნიშნავს: „ის, რომელიც წავა“, არამედ — წასასვლელი, ე. ი. ის, რომელიც უნდა წავიდეს, რომელსაც წასვლა უწერია: ი-წა ბ გ-შა დასაღუბავი, ის, რომელსაც დ-ა-ღუპვა უწერია; რომელიც უნდა დაიღუპოს; ი-ზ-შ-შა-ის, რომელმაც არ უნდა მოკლას, არ მოსაკლავი საშუალება; „შეიანგ ხარა შგვლ სბჟაგ ახ შა ბ ა შა“ („აფხ. ზღ.“ ნჰ 12) — წადით, შორს დადექით, სადაც შეიძლება ჩემი ხმა მოგესმათ; „აქრე ახ გ ს ჟ ა-შა საქჭერო“ (იქვე, გვ. 74 ა) — სადაც რამე შეიძლება გვაბო (ისეთ ადგილს) შემახვედრე! „ილა ბ წა-შა აჯაჭურე“ — დასათესი სიმინდი, ის სიმინდი (ის, რაოდენობა სიმინდისა), რომელიც საქ-ი-როა დასათესად; „ახუჟე ი-მ-ა ბ ა-შა აგარა დაკტამ“ — არ გასაზღველ ბავშვს აკვანი ვერ დააკავებს, ე. ი. ბავშვი რომელსაც გაზრდა არ უწერია... არ შეიძლება გაიზარდოს... -შა მარტო მყოფადში ბრა გვაქვს. იგი ამ შინაარსით ჩვეულებრივია ნამყოშიაც (მაგ.: ი-რ-გ-მ-გ-შა-ზ ის, რომელიც წასაყვანი არ იყო, რომლის წაყვანაც არ შეიძლებოდა) და გვხვდება არა მარტო აქ (საურთიერთო ნაცვალსახელის ფორმაში), არამედ ნამყოს სხვა ფორმებშიაც, შდრ. აკბასჰა-შა-ნ (რამე უნდა მეთქვა შენთვის ქალო), ჯ-ა-რ-ა-ს-ცა-შა-ნ (სადმე უნდა წავსულიყავ) და სხვ.

თუ ზმნის სუფიქსების მიხედვით ვიმსჯელებდით, საურთიეროდე [რეკვერსი] სახელის გამომხატველი ზმნაში ათელამდეც-კი მოგვევლინებოდა, მისგანვე ჩვენს დროულობისა ან სხვა ფუნქციის მატარებელი არიან.

ამიტომ, ზემოთ (გვ. 198) ჩამოთვლილს ყველა მაგალითში -**ა** სუფიქსს მხოლოდ აწმყო დროის გადმოცემა ეკისრება.

აწმყო თხრობითს კილოში როგორც აღნიშნული იყო, აბეუწრში ვიღებდით -**ოაბ** სუფიქსს. ამ სუფიქსის წინა სახე -**ა-ა-ა-ბ-ბ** უკვე იყო განხილული. -**ოაბ** სუფიქსი სხვა წარმოშობისაც გვხვდება აწმყოში. 25-მდე მაგალითის ამოკრება შეიძლება აქად. ნ. მარის ლექსიკონის მასალიდან, როცა ისეთ ზმნებთან იხმარება პარალელურ ფორმად -**ოაბ**, რომლებშიაც ფუძისეული **ა** არცაა მოსალოდნელი.

მაგ.:

აღბ-რა	ააღბოაბ	ვიღებ რისგანმე რასმე
ამაკ-რა	ამაკოაბ	ვედავები
ამწარსა-რა	იმწარსტრსოაბ	ვსტატებ ხელს მას
ათსაბ-რა	ისფსაბოაბ	(გამო)ვცვლი რასმე
ათს-რას	სფსრაბ	ვკვდები
ათშ-რა	სფშრაბ	ვიყურები
არყაფშ-რა	ისრტყაფშოაბ	ვაწითლებ რასმე
არყუდ-რას	ისგრყუდრაბ	ვერტე რასმე
აწითებ-რა	იწითგსბოაბ	ვიღებ, ვწევი ზევით რასმე
ბძაბ-რა	იბძაბრაბ	ვეკრავე რასმე

აგრეთვე:

ჯოჯკ აკვ აზენ ეასოაბ (აას-რა) „აფხ. ზღ.“ 23₁₈ ვილატეები ერთ-მანეთს რალაციისთვის ეჩხუბებიან.

ილდგროაბ (აღდგ-რა) „აფხ. ზღ.“ 34₂₅ ჭალმა იცის რამე.

აწვს სშოაბ (აშ-რა) იქვე, 75₂ ჩიტს ვკლავ.

ანდა:

დაცჰაოაბ (აცჰა-რა) „აფხ. ზღ.“ 72₂₆ იგი (გონ.) (უ)კბენს მას (უგ).

სააოაბ (აა[ა]-რა) იქვე, გვ. 38₁₂ მოვდივარ.

საიდან მომდინარეობს აქ **ო**? (ამას უკავშირდება საკითხი ბზიფურში -**ოაბ**-ის ზოგჯერ ისეთ შემთხვევებშიაც არსებობისა, როცა ფუძეში **ა**-ნია მოსალოდნელი. ბზიფური ხომ ჩვეულებრივ კვეცს ამ **ა**-ნს აწმყოში!). აქ **ო** მომდინარეობს -**ფო**-აბ ფორმიდან, ოსთან **ფ**-ს დაკარგვის ნიადაგზე და სწორედ იქ უნდა იყოს გავრცელებული, სადაც **ფოაბ** დაბოლოებულია მოსალოდნელი. **ფეაბ**

დამოლოებიდან აფხაზურში -**ოატ**-ს ვერ მივიღებდით. ამიტომ სსრკ-ის სსრკ-ის (ჯგერდა) მსგავსი წარმოება თანამოვანდუძიანი ზმნებისა ვერავინ იცნობდა. ვაში ვერც დავადასტურებ¹. იქ **უა** კომპლექსის ცვლილება **ა**-ს **უ**-სთან ნაწილობრივი ასიმილაციის ფარგალს არ შორდება საერთოდაც, ამ შემთხვევაში-კი ესეც არ ხდება, რადგან **ა**-ს გავლენა **ა**-ზე უფრო ძლიერია.

აწმყოს ფორმანტისეული **უ** ზოგჯერ აღარ იხმის, ლაბიალობის მქონე **ჰ**, **ჭ**, **ც** ან **ჭ**-ზე დამოლოებულს ზმნებში და ვიღებთ -**ოატ**-ს მაგ.: **ჰა-რა** (მობრუნება) ს^აჰო^ატ (ლექსიკ., გვ. 142) || -ს^აჰ^ატ^ოატ; ს^აჰ^ატ^ეატ; **აიგრა-რა** (გარეკა ცხენისა, ცხენის რბენა) აიგსტრ^აჰოატ (იქვე გვ. 107) || -აიგსტრ^აჰოატ, აიგსტრ^აჰეატ; **აქტ-რა** (ფიც) ს^აქტ^ოატ (იქვე, გვ. 88) || -ს^აქტ^ეატ || ს^აქტ^ეუოატ; „აბნი [აბქ] ააუგარ ტან^ას^აცა ბზარანატარტ“ **აბნი-ტირა** (აქიბე. ტექსტ., XV, 133) და სხვ.

აწმყოს -**ოატ** სუფიქსის გვერდით **გ**. **როზენი** -**აიტ**-საც აღნიშნავს². მის მიერვე მოყვანილს მაგალითებში ორჯერაა -**აიტ** გამოყენებული და ორივე თარგმნილი აქვს აწმყოდ: 1. **იზჯაიტ**³ — waschen, 2. **სალაქაიტ** — anfangen. პირველი აღბათ აძიარა-ა (ბანა, რეცხა), მეორე-კი **ალაგარა** (დაწყება). ამ ზმნებში და საერთოდაც, აწმყოს ასეთი წარმოება, ამჟამად ყოველ შემთხვევაში, შეუძლებელია (შეცთომით ჩაწერის, ან აორისტის ფორმაში არცერთი შედეგი ხომ არ არის?), დამაფიქრებელი ხდება ეს გარეგნობა მის შემდეგ, რაც აკად. ნ. მარს მოჰყავს აწმყოს მნიშვნელობით ფორმა **ითასტრბატ** (ლექსიკ., გვ. 40 აქიბურთი ფორმა) **ათარბარა** (გაშრობა) ზმნიდან. მას მხოლოდ ასეთი ახსნა შეიძლება მიუღგეს: თუ დაუშვებთ **ითასტრბატ**-ის არსებობას, **უა** კომპლექსში **უ**-ს ბაგისმიერ ბგერებთან დაკარგვა აფხაზურში მოულოდნელიც არ იქნებოდა. ამის შემთხვევები საკმაოდ ბლომადაა. მაგალითად: **ბოყვი** აფხ. **აბაყუ** — „აბტაყუ“ (სხვა ენების **ო**, როგორც ზეითაიც ვსთქვით, აფხ.-ში გვაძლევს **უა**-ს), **გემო** აფხ. **აგამა**, **მოგვი** აფხ. **ამაგუ**, **საპონი** აფხ. **ასაპან** || **ასაპენ**, **ეფისკობოზი** აფხ. **აფსკუბაზ**, **ფონი** აფხ. **აფან** და სხვ. **ითასტრბატ**-ის შემთხვევაშიაც ეგების **ბ**-სთან წყვილბაგისმიერი **უ** დაიკარგა, ხოლო შემდეგ -**იტ** სუფიქსის -**იტ** (იხ. აქვე, გვ. 181, შენ. 2.), მათი დაკარგვის გამო კი გაგრძელდა **-ა** და მივიღეთ აღნიშნული ფორმა.

აკად. **მარი** სხვა იდგილასაც აღნიშნავს აწმყოში **ლიხნელისათვის** (ბზიფი) **სახტბატ**-ს (ლექსიკ., გვ. 137). ამ ზმნას (**ახტბარა**) ორი ანი ახასიათებს. თუ გავითვალისწინებთ ორანიანი ზმნების დამახასიათებელ თვისებას, ძნელი დასაჯერებელი იქნება ზემოთმოყვანილი შესაძლებლობის მასზედაც გავრცელება. უშუალოდ არც უნდა შეხვედროდა **ბ** ფორმანტისეულ **უა**-ს, თუ არ დავუშვებთ, რომ ეს ორანიანი ზმნა იქცა ერთანიანად და გაჰყვა ამ უკანასკნელის ცვლილებას, რაც ბზიფურში აბსოლუტურად შეუძლებელი არაა. მაგალითად **ათუჯუჯარა** „შიგნით ბრწყინვა“ ბზიფში **ათუჯუჯარა**-ს სახითაა წარმოდგენილი (ლექსიკ., გვ.

¹ აკად. ნ. მარს სუფოატ და სუფოატ ფორმებს ჯგერდისთვისაც აღნიშნავდა.

² ხსენებ. ნაშრომი, გვ. 77.

³ იქვე, გვ. 82. **გ. როზენი** ქართულ ტრანსკრიფციასაც იყენებს.

142). ასევე აზაწაარა ზმნიდან ბრძანებითის წარმოებისას ერთი ანთქეფურტეჟი ხოლმე, ლიხნში ისმის უაზაწა „ჰკითხე შენ (ვ.) კაცს“.

თუ ასეთი წარმოება აწმყოსი საერთოდ დადასტურდება, იგი სხვა ახსნა-საც მოითხოვს და დროთა წარმოების თვალსაზრისით შეტად საყურადღებო მოვლენაც იქნება.

უარყოფითი ფორმის წარმოებისას აწმყოში -იტ სუფიქსი ჩამოშორებულა, ერთვის უარყოფის -მ სუფიქსი და ვილებთ: იბაძომ („კაცი არ ხედავს რასმე“), დეომ („არ მიდის“ გონ. არსება) და სხვ. უარყოფითის საგარემოება და მიმღეობურს ფორმებში იგივე მდგომარეობაა, ოღონდ მ ფორმანტი წინ გადმოინაცვლებს (პრეფიქს-ინფიქსად), მაგ.: ის ზ გ მ დ გ რ ტ ა — ის, რომელიც არ ვიცო; დ ა ნ გ მ ა ა ძ ო — როცა არ შოვა (გონ.); იმ ც ო — რომელიც არ შოდის და სხვ.

2 ნამყო უსრული

აწმყოს ანალოგიური წარმოებაა ნამყო უსრულში, რომლის მაწარმოებლადაც -ჟან სუფიქსი გამოდის. -ჟა აქ იგივე ელემენტიცა, რაც აწმყოში გვხვდებოდა, -ნ- კი საერთოდ ნამყოობის მაწარმოებელია.

ბზიფში ისევე, როგორც ეს აწმყოში გვექონდა, ა- ფუძიანი ზმნები ა-ს შოაკვეციენ და გვიჩვენებენ ისეთს დაბოლოებას, როგორსაც თანხმოვან-ფუძიანები ე. ი. მხოლოდ -ჟა-ნ--ჟო-ნ-ს.

მაგ.:

აგა-რა	აზგ-ჟან	ლექსიკ., გვ. 28	მომქონდა რალაც
აგუღდკულა-რა	იგუღდგიკულ-ჟან	„ 31	(გადა)ეხვეოდა იგი მას
პადა-რა	რმაზდ-ჟან	„ 52	ვაბარებდი რასმე მას (კაცს)
აქია-რბ	სცე-ჟან	„ 110	მივდიოდი
ალაწა-რა	ილასწ-ჟან	„ 119	ვთესდი რასმე

ტიქსტებიდან:

აშხა ზეგე ე ა მ ნ ა დ ჟ ა ნ (ამადა-რა) „აფხ. ზღ.“ 45, ყველა მთას მოვილიდა იგი (უგ.).

აწნჯა ი დ ი გ ქ ტ ლ ჟ ა ნ (ადიგქტლა-რა) იქვე, 45, შინისკენ გაემართებოდა იგი (უგ.).

ხაზ-ხაზე ინხ ჟ ა ნ (ანხა-რა) იქვე, 69, ცალ-ცალკე ცხოვრობდნენ.

აძე აჭადა იცოატ-ჰა მაჟარ იხააწჟან (ახაწარა) იქვე, 69, წყალი აღმა მიდისო რომ გეტქვა შენ (ვაეო) მისთვის (კაც.), დაიჯერებდა.

ააშცოა ჟაჭე ახეიბჟაზ ე ა ც ო ა ჟ ა ტ ა ნ (ა ც ო ა ჟ ა -რა) იქვე, 69, ძმები, ვინმე რომ (სადაც) ხედავდა, ლაპარაკობდნენ.

ეაჰა ე ა ლ ა გ ი შ ე ჟ ა ნ (აღლგშა-რა) იქვე, 69, უფრო ერჩივნა მას (კაცს) იგი (უგ.).

ენგელთაზეუ ჭაგაჭან (აგა-რა) „აფხ. ზღ.“ 69, სადაც გინდარქენ (წველი) წაგიყვანდა იგი (უგ.).

იზაჭყაძეჭაჭან (აზაყაწა-რა)—ლიხნ. ტექსტ.—იგი (კაცი) მისთვის (კაც.) აკეთებდა რასმე.

დცაჭრნ (აცა-რა)—იქვე იგი (გონ.) მიდიოდა.

აბტუურში კი ვიღებთ -ონ || ონ დაბოლოებდას, მომდინარეს -ა+ჭა-ნ | -ო+ჭა-ნ | ოონ ფორმებიდან, რომლებიც ხშირადაც გვხვდებიან და გვექნება: აააზგა-ჭან, აააზგო-ჭა-ნ, აააზგო-ნ, აააზგო-ნ, აააზგონ—მომქონდა რამე (ააგა-რა); იმაზდა-ჭან, იმაზდონ—გადაცემიდი რასმე (ამადა-რა) და სხვ.

მაგალითები:

აძგე; დგუ ააგაჭარა დგგგლაჭან თვფლა (აგგლა-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—დიდი ტბის მახლობლად დგებოდა (ჩერდებოდა) ადვილად იგი (გონ.).

ააშა ბზამუყუ დცანე [ალასა] აააგაჭან (ააგა-რა)—იქვე—სულელი შმა მიდიოდა და [მატყლი] მოქონდა.

ლგგაბ-წყა... დღგმანე დცაჭან (აცა-რა)—იქვე—ქალს თავისი ნამდვილი (დვილი) ქალიშვილი [მი]ყავდა და მიდიოდა.

„ყუ“ ააოცგხააა აკაკალა ეათაჭან (ათა-რა) „აფხ. ზღ.“ 28, ყოველი „ყუ“-ის თქმაზე თითო-თითოდ აძლევდა მას (უგ.).

სასრგაჭა მან ესეშა ილაეეაააჭან (ააო-რა) იქვე, 28, სასრგაჭა თავის დელას ყოველდღე ეუბნებოდა.

„ატე აბლა ენაუ აჯგუშ აჯგუშ ააოოჭან“ (ააო-რა)—პ. კარაიი, ხსენ. ნაშრ., გვ. 75. ბუმ თვალი რაკი იშოვია, წარბი წარბიო გაიძახოდა (ამბობდა).

„ხუსიკა ეგეიჯოონ (-ჩოოჭან), ეგეიჯაპოონ (-პოოჭან)“ (ააო-რა, არაბა-რა) იქვე, გვ. 73 ხუსიკა თან სთოხნიდა, თან სტკეხნიდა.

„აგესთაა ითაა რხნე ამცა იცრააწოონ“ (აცრაწა-რა) იქვე, გვ. 76 ეშაქმა როცა თავისი თივა მოსთიბა, ცეცხლს უკიდებდა.

„აძე ააგოოზ დგჩჩოონ“ (აჩჩა-რა) იქვე, გვ. 79 წყალწაღებული იცინოდა.

აძე ალუქა შანე აშაბესთაქქეე აეაქქეე ფხეეცონ (აფხაეცა-რა)—აძვებე. ტექსტ. III, 16 ვილაკას ფეხზე წისქვილს ქეები ეცვა და შვლებსა და კურდღლებს მიდენდა.

ანაჭგ... აშაყა იძახტ იპონ (ააო-რა) იქვე, IV, 25 გლები აშაყბას ამბავს ამბობდა (იგონებდა).

აანგლთაზეუ ზეგე ლგრბზახონ (არბზახა-რა) იქვე, IV, 34 როცა ქალს „უნდა“, ყველას აცოცხლებდა.

იფეს დგდიგლგგონ (ადიგგა-რა) იქვე, X, 80 მის ცოლს გარეო გამოჰყავდა.

ადოუე იწყაყაძაქა იჭონ (აჭა-რა) იქვე, X, 83 დევი მას (რასმე) დაუღიქვლად ჰამდა.

ითააცონ აბლა ნგყუგაგონ (ანგყუგა-რა) იქვე, XII₁₀₀, ოჯახს იმით არჩენდა იგი (გონ.).

აჩუნ ეხენაჰაჰ ანცა აწალწონ (აწაწა-რა) აძვიბე. ტექსტარქიმენუაჟი
ქეაბი („ჩაზანა“) სადაც ეკიდა ქალი ცეცხლს (შე)უკეთებდა. შინგლირთქაჟი
დნარა კტრ დგკტან შონ (აქტაშა-რა) —ჯგერდ. ტექსტ.—ძალიან დიდხანს
ცეცხვავდა.

ურჭალონ (აჭა-რა) —ჯგ. ტექ.—შენ (ვაგო) მას (კაცს) შესთხოვდი ხოლმე.
ლფჟაფესს უბტს ლალჭარონ (აჭა-რა) —ჯგ. ტექსტ.—ქალი თავის
გერს (ქალს) ასე ეუბნებოდა.

ასეთი წარმოება, ისევე, როგორც ეს აწმყოში გვექონდა, იშვიათად ბზიფ-
შიაც შეიძლება შეგვეხვედეს. აქად. მარსავე ბზიფისთვის მოყვანილი აქვს:

ახშა-რა დღეზშატან ბადებდა ქალი მას (გონიერს)

ახგჩა-რა სიხგჩარონ დავსცინოდი კაცს.

შა-სა და აა ზე დაბოლოებულს ზმენებში, რა თქმა უნდა, არც ნამყო
უსრულში ხდება ა-ს უ-სთან ასიმილაცია, გვექნება: ისხაჰატან, სკაჰატან,
სსცჰატან, სახტბაჰატან, სლტზწაჰატან და სხვ.

თუ ზმენა თანხმონით, ან ი-ა, -უ ხმონით ბოლოვდება,
დაიროთავს -ჟა-ნ სუფიქსს უცვლელად, როგორც ბზიფში, ისე აბ-
ჟუაში.

ასა-რა სისატან ლექსიკ., გვ. 73 ესცემი მას (კაცს)

აწ(გ)ხ-რა აწგსატან „ 121 ვთხრიდი, ვიღებდი ქვეშიდან მას (უგ.)

არყუტღ-რა ისგრყუტღატან „ 93 ვკრეკი მას (უგ.)

ტექსტებიდან:

აფ უბრა იჰატან ხულანძა (აჭა-რა) აძვიბე. ტექსტ. V₂₂ ძროხა იქ ბა-
ლახოზდა საღამომდე.

უც ათგრჰაჰ სჯაშატან (აშა-რა) იქვე, VI, 57 გუშინ თურქი მკლავდა.
იოჰაბჟე იფჰაჟ დგძგრჰატან (აძგრჰა-რა) იქვე, XII, 104, მისი ყვირილის
ხმას ცოლი უსმენდა.

სარა აყუარონ სგჰტანჯ სახტლაფშატან (ახტლაფშ-რა) იქვე, V, 53 შე
ჯორკოზე ვიჯექი და ვუყურებდი მას (უგ.).

იოთატან (აოთ-რა) იქვე, XIII, 105 ჰყიღდა იგი (კაცი) მას.

ულარატან აზტ უსკატ (ალატნ-რა) —ჯგერდ. ტექსტ.—ქურდობდი შენ (ვაგო),
ამიტომ დაგიქირე.

არო აშაპეტ ადს იკტლაშეგტ, ააშსხატან (აშს-რა) —იქვე—ამას ფეხი ფე-
სეგებში (ხისა) ჩაუვარდა, ვიღებდი (ვართმევდი).

იოშშატან (აშშ-რა) —იქვე—იგი (კაცი) ლობავდა მას (ლობეს).

ჟაგვ აგტთა აშა აზენიფატან (აზენიფ-რა) —იქვე—იმასაც შუაზე კარს უტო-
ვებდა.

ამგალ ლტატან (აძ-რა) —იქვე—ქალი მკვადს აცხოზდა.

აკუმგელ, აია ენგწა ააშა დგკტსატან (აქტს-რა) —პ. კარაია, ხსენ.
ნაშრ., გვ. 74 კუმული, როცა პური შემოეღია, ნასუფრალს ხელს ავლებდა.

ალუ ზგოზგვ დგკატან, ალტბთა ზგოზგვ დგკატან (აქატ-რა) —გუ-
ლია, იქვე, გვ. 13 წისქვილის ქვის მზიდველიც (წამლებიც) კენსოდა და სა-
ცრისაც.

„აღუტვ ხ უმარ ტან, აჰუნაფ ფ ს უ ან“ (ბუნმარ-რა, აფს-რა) ეჭყეყე ტუ ლუქი
კატა თამაშობდა და თავი კედლობდა.

აფხაზურში დრო-კილოთა მიწარმოებლებში სირთულეს უწინა უარყოფითი ფორმები. თუ დადებითი ერთი სუფიქსია დროის გამომატველად, უარყოფითში შეიძლება მას სხვა შეენაცვლოს.

ნამყო უსრულში უარყოფითისათვის გამოყენებულია იგივე -ტა, ან მისი სახეცვლილი სუფიქსები გარკვეულ შემთხვევაში — -ოო, -ოა, -ო და ერთვის ჯერ უარყოფის გამომატველი შ, შემდეგ-კი ნამყო დროის სუფიქსი სათანადო წარმოებებში — ზ (აქვე, გვ. 225) და ბოლოს აგრეთვე -ტ. ვიღებთ: დ ც ო მ გ ზ ტ ო დ ც ა ტ ა მ გ ზ ტ — არ მიდიოდა (გონ.), იყაძწა-ძო-მგ-ზ-ტ — არ აკეთებდა მას კაცი და სხვ.

ნამყო უსრულის გარემოების აღწერიწენელსა და მიმღობურს ფორმებში ნ მიწარმოებლის მაგიერ ვხვდებით ზ-ს და გვაქვს:

შარა აბანახ ჰან ც ა ტ ა ზ ა ძე ბ ე ტ. ტექსტ. II, 4 ჩვენ აბანოზე რომ (როცა) მივდიოდით.

დ გ შ ა ა ტ ა ზ ა მვენ აბნა ბააფსნგ რყან — ჯგერდ. ტექსტ. — გზაზე რომ მიდიოდა იგი (გონ.), ცუდი ტყე იყო.

აყარაჟ დ გ შ ხ ტ ც ტ ა ზ დაანბიტ — იქვე — ყარაჩაველი რომ ფიქრობდა (როგორც ფიქრობდა) [ისე] დარჩა.

ახლბუნხა ჩანარა ზ გ ო ზ დ რ გ ბ ე ტ — იქვე — სალამოს, მისი ქონების წამლებთ დაწვია.

რგრახტქა ზ ფ ო ზ ხუტ ლ ა კ ხ ა რ — იქვე — მათი საქონლის შემქმელი ბავშვი (ქალი) ყოფილიყო.

შარა ტაკუნმა სარა ს გ ზ ე ო ზ ა ძე ბ ე ტ. ტექსტ. V, 50 შენ (ვაჟ.) იყავი ჩემი მომტყუებელი (ვინც მე მატყუებდა)?

აუტხა ინ გ შ ე თ ა ლ ო ზ იქვე, IV, 33 სალამოს რომ (როცა) წებოდნენ.

ასეთს უარყოფითს ფორმებში აწმყოს მსგავსად -მ სუფიქსი პრეფიქს-ინფიქსად გადაიქცევა და ჩამოშორდება -ტ. აყაძწო მ გ ზ ტ -ის — „არ აკეთებდა“ — ნაცვლად მივიღებთ: ი შ გ ყ ა ძ მ წ ო ზ — „რომ (როგორც) არ აკეთებდა“. ა ა ა ზ გ ო მ გ ზ ტ — „არ მომქონდა“, მაგრამ ა ა ა ს გ მ გ ო ზ — „ის, რაც არ მომქონდა“.

3. აორისტი

წესი ფუძის ა ხმოვანთან დამოკიდებულებისა იგივე რჩება აორისტისთვისაც. ა ო რ ი ს ტ შ ი დაბოლოებდა¹ -იტ ო -გ-აბ ო -აბ ო -გ-ტ ო -ტ სუფიქსი გამოიყენება თანხმოვანფუძიან, ი, უ ხმოვანფუძიან ო რ ა ნ ი ა ნ, და შ ა -ზე დაბოლოებულს ზმნებში, როგორც ბ ზ ი ფ უ რ შ ი, ის ე ა ბ ე უ უ რ შ ი, ო ლ ო ნ დ შ ა -სა და ა ა -ზე დაბოლოებულს ზმნებში -იტ ო -აბ ფ ო რ მ ა ნ ტ ის ი (ა) -ს დაკარგვაც არაა მოსალოდნელი.

¹ „აორისტის დაბოლოება“-ს ჩვენ აქ პირობით ვხმარობთ, ვხმარობთ მანამ, სანამ თვით მოვლენის ანალიზი არ მომხდარა, თორემ ქვევით ვნაბეთ, რომ ა ო რ ი ს ტ ს აფხაზურში საერთოდ არ ავითარა დაბოლოება არ გააჩნია.

მაგ. 1:

ადგრა-რა	იზღტრგიტ, იზღტრტ	გავიგე რამე
აჟრა-რა	იზჟრტ	დავლიე რამე
აკვლს-რა	სკვლსგიტ, სკვლსიტ, სკვლსტ	გავძვერი
აფს-რა	სფფსგიტ	მოვკვდი
აქტუგშ-რა	რქტუგშეიტ, რქტუგშეტ	(მოუსვი) წავეუსვი რამე
აფჩ-რა	იფჭჩაგიტ, იფჭჩაიტ	გავტეხე რამე
აძ-რა	სჭძიტ, სჭძტ	დავიკარგე
ახტუტ-რა	სხტუტგიტ, სხტუტტ	ვიფიქრე
აჟ-რა	იზჟატ, იზჟტ	გავაკეთე რამე
აბრ-რა	ისტგიტ	გავყიდე რამე
აწა-რა	სწააატ	ვიკითხე

ტექსტებიდან:

ირზაზ რ ზ ე მ დ რ გ ი ტ (ადგრა-რა) „აფხ. ზღ.“ 42, რა მოუვიდათ, ვერ გავიგეს.

ი ლ გ შ ა ლ ი ტ ი ლ ჟ რ ა ც ე (ავშალ-რა) იქვე, 38, ქალმა გაბედა დალევა (... რათა დაეღლია).

აკვ ი ძ გ ი ტ, აკვ ი ჟ რ გ ი ტ (აძ-რა, აჟ-რა) იქვე, 62, ერთი შეწვა, ერთი მოხარშა (კაცმა).

ლაბ დ გ ლ ტ რ თ ე ნ ჩ ი ტ (ართენჩ-რა) იქვე, 59, თავისი მამა დაამწვიდა ქალმა.

ამშენ ნ ტ რ ც ე გ რ ი ტ (არ-რა) იქვე, 102, ზღვის გაღმა გავიდა იგი (გონ). აფარა რაცაინგ ი ა ფ ს ა ბ ზ ი ტ აძვიბჟ. ტექსტ. I, 1. ბევრი ფული ისესხა (უგ.-მა).

ი ხ ტ ა ა ხ უ თ ე ი ტ (ახტაახუთ-რა) — იქვე — ივაქრა (ივაქრეს).

ა შ ი ნ ა მ ტ ი ტ (ატ-რა) იქვე, VI, 63 კარი არ გავლო მას (კაცს).

ა მ ზ შ ბ ა მ ა ა წ გ ი შ ე ი ტ (აწგშ-რა) — ჯგერდ. ტექსტ. — მან (კაცმა) დანა ამოუსვა ქვეშიდან.

შ ე გ გ შ მ ა ლ რ ა შ ა რ ძ ი ტ (არძ-რა) — იქვე — თქვენმა ეშმაკობამ დაგკარგათ.

და ა ა წ გ წ გ ი ტ (აწგწ-რა) — იქვე — იგი (გონ.) გამოვიდა ქვეშიდან.

მაკუშ ა ე ს გ ხ ი ტ (ახ-რა) — იქვე — ცული (მოულოდნელი, არ ყოფილი) რამ დამემართა.

რუგზ... რუგჯ იუნგ ი ნ რ ტ ე გ ე ტ (ანჯე-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. II, 3 ბატი თავიანთ მოკეთესთან დატოვეს.

აოთახ ი მ ნ ა დ ტ რ შ ი გ ა ტ (აწნარშ-რა) იქვე, II, 3 იგი (უგ.) ოთახში შეიგდეს.

აძლაბ და ა ჩ ა გ ე წ გ ა ტ (აჩგეწ-რა) იქვე, IV, 26 ქალიშვილი ცხენიდან ჩამოხტა.

მათიაქტაქ უ შ ე ზ მ ძ ა ხ ი გ ა ტ (აძახ-რა) იქვე XI, 90 შენ (ვატ.) ტანსაცმელები შეგიკერე.

1. მაგალითები ამოღებულია აკად. ნ. მარის აფხ.-რუსული ლექსიკონიდან.

- ეპიჭვწგატ (აქვწწ-რა) აძვიბუ. ტექსტ., XVI, 145 გაიყენეს **ქვეყნის** (გონ.)
 დგლბაატ (აღლბა-რა) „აფხ. ზღ.“ 32₇, იგი (გონ.) ძირს **ქვეყნის** (გონ.)
 აბრბ აუბა უბიტ (აი-რა) იქვე, 99₁₁ ამ ლამეს დაიბადე შენ (ვატ.).
 აუბასა ირკაატ (არკა-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.— ცხვარი შეშინდა.
 ანარა რუატ (აურა)—იქვე—პურობა ქნეს.
 დაატ (აა-რა)—იქვე—იგი (გონ.) მოვიდა.
 დგყაატ (აყა-რა) აძვიბუ. ტექსტ. XIII, 114 იყვირა მან (გონ.).
 დგფსგტ-პა დგყან (აფს-რა) იქვე, X, 84 იგი (გონ.) მოკვდაო ეგონა.
 ანახ; დგჭტ, არახ; დგჭტ (აჭ-რა) იქვე, V, 51 აქით გაქმოიქცა, იქით
 გაიქცა იგი (გონ.).
 აწუჭარა ააყუჭტ (აყუჭ-რა) იქვე, IV, 38 ტირილი შეწყვიტეს (ტირილს
 თავი დაინებეს).
 იხუშბრტ (ახუშბ-რა) იქვე, XI, 92 ითამაშეს.
 მარგე იფსჭ ააახჭწტ (ახჭწ-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.— მასაც (კაცს) სული
 ამოხდა.
 მაშყრა რაყნჭ დააკტლსტ (აკტლს-რა)—იქვე—ძმებთან მოვიდა (შე-
 მოვიდა).
 იდგრტ (ადგრ-რა) „აფხ. ზღ.“ 34₃, მან (კაცმა) გაიგო რაღაც.
 უფჰა დგძტ (აძ-რა) იქვე, 111₁₁ შენი ქალი (კაცო) დაიქარგა.
 მასან დაუიყეტ (აუყე-რა) იქვე, 15₂₁ მასანი გაუშვა მან (კაც).
 კუჰა დშაანჭჰასტ (ანჭჰას-რა) იქვე, 6₁₁ კუჰა არ დარჩა.
 დგდგლწტ ააჰშან (ადგლწ-რა) იქვე, 8₉; 9₂, გარეთ გამოვიდა მისი
 (კაცის) და.
 ატგშა დგთარტეტ (ათაყ-რა) იქვე, 27₂ ორმოში ჩაავდეს იგი (გონ).
 აბას ჰახბტ (ახ-რა) იქვე, 29₈ ასე მოგვივიდა, დავემართა.
 აქეკუნე ააჰაბე იხბდგრტიტ მაზლოუ (ახდგრტი-რა) იქვე, 70₂₇ უფროს
 უფეს დაარტეეს მაზლოუ.
 ავგი [აწა] ააშთგლბტ (აშთგლბ-რა) იქვე, 1₆ მეორე [ვაშლი] აიღო
 ქალმა.
 ხშარა დლრუტ (აუ-რა) იქვე, 34₁₁; 1₂ ქალს შვილი შეეძინა და სხვ.
 აორისტში ა-ხმოვანფუძიანი ზმნები აბჟუურში გვიჩვენებენ ე-ატ „დაბოლოებას“. „დაბოლოება აორისტისა“, რა თქმა უნდა,
 აქაც — იტ არის. ეს ე ფუძისეული ა ხმოვანია ი-სთან დამსგავსებული¹ და არა
 ფორმანტიცეული².

¹ იშვითად უსიმილაიყო ფორმებიც გვხვდება მკვ., დგსგზშაატ (ლექსიკ., გვ. 95. ანშარა), ძკ დგნგჩაფუნგჯლაატ (ანდუნგჯლარა) „მდინარის ნაპირს შიადგა“ („აფხ. ზღ., 118₁₁). უმათერსად ზ-სთან: სანხაატ (ლექსიკ., გვ. 135. ანშარა), აგეგმხაატ (ანხარა) „არ ეყო“ (ჯგერდ. ტექსტ.); დახტრაზხაატ (ანტრაზხარა) „დასთანმდა იგი (გონ.) რაზედმე“ („აფხ. ზღ.“ 96₁₁; 97₁₁); ხეგჯე ააქტშაატთხაატ (აქტშაატთხარა) „ყველა დაეთანხმა“ (იქვე, 96₁₁).

² თუ ბგჭდვის შეტომა არ არის და ა-ს ი-ში არევით არაა წარმომდგარი, გაუგებარია და ალბათ ა-ფუძიანი ზმნების ანალოგიითა წაწარმოები სამი ფორმა, რომლებიც „აფხაზურს

ბზიფურში ფუძისეული ა აქაც მოკვეცილია დაუქმდნული
 ზმნაშია შესაძლებელი -იბ || (გ)-აბ--ბ დაბოლოება. გიგზლიცხეკა

მაგ.:

ა-ბმოვანფუძიანი
 ზმნები

აბჟუური

ბზიფური

აფა-რა
 ილაწა-რა
 აკაცა-რა
 აშაწა-რა
 აკაფსა-რა

ისტყ-ატ
 ილასწე-ატ
 იკასცე-ატ
 იშოგსწე-ატ
 იკასფსე-ატ

ისტ-იტ, ისტგ-ტ
 ილასწ-იტ
 იკასც-ტ
 იშოგსწ-იტ
 იკასფს-ტ

შევეკამე რამე
 დავეთესე რამე
 გავდენე რამე
 ჩავაცვი მას (კ.) რამე
 დავაბნიე, დავყარე
 რამე
 დაბნელდა
 წავილე რამე.

ალაშცა-რა
 აგა-რან

ილაშცე-ატ
 იზგ-ატ

ილაშც-ტ
 იზგ-იტ

დაბნელდა
 წავილე რამე.

აბჟუური ტექსტებიდან:

ეკცრაჟეატ (აკცრაჟა-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. I, 1 შოილაპარაკეს.

ზევჯე ეამანგ აშა რქჟილაეატ (აქჟილა-რა) — იქვე — ყველა ერთად გზას
 გაუდგა.

აფსტმ იალბაიანადტატ (ალბაიდა-რა) — იქვე — თევზმა ჩაყლაპა რამე.

უბტს ირძბტატ (აძბა-რა) — იქვე — ასე გადაწყვიტეს.

რგფჰს რგ-დუჟ დგიგაჟატ (აგა-რა) იქვე, II, 3 მათი ქალი დიდმა კაცმა
 წაიყვანა.

ირტატთეატ ყვტკ (ათა-რა) — იქვე — მან (კაცმა) მისცა მათ ერთი ბატი.

უბტს რტამარეატ (ამარ-რა) — იქვე — მან (კაცმა) ასე უთხრა მათ.

მალაგაჟეატ (ნლაგა-რა) — იქვე — დაიწყო მან (უგ.).

ალტგაჟი ათაქჟაჟი იბტამახეატ (აბეამა-რა) — იქვე — ბერიკაცი და დე-
 დაბერი გამდიდრდნენ.

ალტგაჟი ათაქჟაჟი ეგტჟერდჟეატ (აგტჟერდჟა-რა) იქვე II, 5 ბერი-
 კაცი და დედაბერი გამდიდრდნენ.

შითანლაზ იჭგზა დამხაცრეატ (ამხაცრა-რა) იქვე, II, 5 შთანლაზის ამხა-
 ნაგს ჩაქდინა.

ქჟამხა დგსჟეატ (აჟა-რა) იქვე, V, 47 ქვამხია მოვატყუე.

აფსრა ზგმბეატ (აბა-რა) იქვე, V, 47 ფული ვერ ვნახე.

იხანშეგმწეატ (ახანწა-რა) იქვე, V, 54 არ დაიჯერეთ თქვენ იგი (რამე).

ზღაპრებში“ გვხვდება: იხგმდრჟეატ (ადგრა-რა) გვ. 92, „ვერ გაიგო მან (კაც.)“, დახტაფ-
 შეატ (ახტაფშა) გვ. 92, „დათვლიერა, შეხედა მან (გონ.) მას (უგ.)“, ამაგტჟელწეატ
 (აგტჟელწ-რა) გვ. 92,9 „გამოჟერა, გამოვიდა რისგანმე (მაგ., ტყვიოდან)“. აღსანიშნავია, რომ
 ყველა ესენი ერთსა და იმავე ტექსტში გვხვდებიან და ინდივიდუალურს შთანბრდობებს
 აღედენ.

ხუჯაა დცეატ იშბანგ (აცა-რა) აძვიბე. ტექსტ., VII, 60 ქყოფუჯ-წიფიქა
მალულად (ფარულად).

ზეგვ კარცეატ (აკაცა-რა) იქვე, VIII, 64 ყველა გარეკეს, გადენეს.
დლაადეატ უბრი (ააძა-რა) იქვე, VIII, 65 გაზარდა იგი (გონ.) ქალმა.
ლჭჭა ითალწეატ (ათაწა-რა) — იქვე — თავის უბეში ჩაიდო ქალმა
იგი (უგ.).

ადოუცა ირგშეთალეატ (აშთალა-რა) იქვე, VIII, 66 დევებს დაედენენ.
ფსხუტდა დგნხეტ (ანხა-რა) იქვე, IX, 77 უძელეზოდ დარჩა (გონ.).
აჩაგ აქუადგერ სქუბეზენ... აახჩინგაწეატ (ახჩინგწა-რა) იქვე, IX, 77
ცხენს უნაგირი მოჰხადა და... თავევეშ დაიდო.

ადოუ დგჰარეატ (აჰარა-რა) იქვე, X, 81 დევეა დაიყვირა.
ლაშა დგრშეთალეატ (აშთალა-რა) იქვე, XII, 102 ქალი თავის ძმას
დაედენა.

დგახედეტ (ახძა-რა) იქვე, XII, 102 დაეწია იგი (გონ.) კაცს.
დგდგქუტერწეატ აბნი აქკუნ (ადგქუწა-რა) იქვე, XIII, 115 გაგზავნეს
ეს ბიკი.

იშფემაკუ ზეგვ ირჭატ (აჭა-რა) იქვე, XIII, 116 სულ მთლიანად შე-
ქამეს ყველაფერი.
რლადგრქ კათაქატ (აკათა-რა) იქვე, XIV, 128 მისი (კაც.) ცრემლი
ჩამოვარდა (დაიღვარა, დაიქცა).

აეშას დგყარწეატ (აყაწა-რა) იქვე, XV, 142 ძმად გაიხადეს.
ააქაქიარა ააღაგეატ (აღაგა-რა) — ჯგერდ. ტექსტ. — ლაპარაკი და-
იწყეს ერთმანეთთან.

რაშა აარჰეატ (აჰა-რა) — იქვე — ძმას უთხრეს.
სგლა აგვ ხშრალეატ (ახშრალა-რა) — იქვე — თვალში რალაც ჩამოვარდა.
ანი ანგზბა სელაგეტ (ალაგა-რა) — იქვე — ეს რომ დავინახე, ავირი-
წაბერგვზ ჯგსშეატ (აჯაშა-რა) — იქვე — მართალი მეგონა.
აბლატაქა რქტთეატ (აქტთა-რა) — იქვე — ვაცის რქაზე შემოჯდა (უგ.).
ლარს ილქატაწეატ (აქაწა-რა) — იქვე — ქალს აქამა მან (კაცმა) რამე.
აქტატ ფგსყეატ (აფყა-რა) — იქვე — ხორცი გაეჭერი.
იხგ ისტატ (ახესა-რა) — იქვე — თავი გაჰპარსა მან (კაცმა) მას (კაცს).
ასტოლ დარა იბზრან ირხაიეატ (არხაია-რა) — იქვე — მაგიდა ძალიან
კარგად გააწყო.

იქაგნეახეატ¹ (აქგნახა-რა) — იქვე — მიბრუნდა კაცი, პირი იბრუნა
კაცმა.

¹ აკად. ნ. შარტი ამადარა ხმის აორისტად ემანდიტის აღნიშნავს და ამ ბი-
ფურ ფორმასთან ჯგერდასაც უჩვენებს (ლექსიკ., გვ. 3). ისახეტ კიდევ კეიტოლულის (ანუთა)
წარმოებულ მოქყეს (იქვე, გვ. 128) ასევე პროფ. ს. ჯანაშიას მიერ ჩაწერილ ტექსტებში
(აძვიბეა) ოთხჯერ გვეხვება ბსილურისათვის დამახასიათებელი წარმოების შემთხვევა: „აარხაბ
ზეგვ აბა აბთას ააქტერწეატ“ (აქტწა-რა) I; „შთანლა რაფხა ამა დგქტლანე იქააა-
ხეტატ“ (აქააა-რა) III, 12; „აგტაშაფუნ დანნე ამგტარბა ირლტეტატ“ (არლტა-რა) IV, 3ა;
„ანეშეტლ აარხაბ დაწეატ“ (აწაწა-რა) VIII, 73, მაგრამ ეს გვეხვება მთელი ტექსტ-
ების მანძილზე, ასეველი შემთხვევების საწინააღმდეგოდ და დამახასიათებლად ვერ მიიჩნევა.

გზიფური ტექსტებიდან:

- აქტიუარა ალაგტ (ალაგა-რა) „აფხ. ზღ.“ 2₁₆; 57₁₇ კილაობა დაიწვეს. დაარა ეაგურღ:იტ (აგურღლა-რა) იქვე, 72₁₈ ძალიან გაუხარდათ (გაიხარეს), ესიამოენათ.
- აკგჟ ჰხგყამწიტ (აყაწა-რა) იქვე, 57₂₄ ვერადერი გავაკეთეთ. დჰაქჰილტ (აჰაქჰალა-რა) იქვე, 70₁₉ აღმართზე ავიდა იგი (გონ).
- გ-ხგჟ ააახგგლტ (ახაგგლა-რა) იქვე, 3₅ ორი თავი გამოესხა (თავზე დაედგა).
- იბგიტ (აბა-რა) იქვე, 33₂₁; 57₂₂; 129₉ მან (კაცმა) იგი (უგ.) ნახა.
- იჰრგიტ (აჰრა-რა) იქვე, 68₁₇; 45₂₆; 47₂₀ მან (კაცმა) თქვა რამე.
- იფჰჟს უს აალჰიტ (აჰრა-რა) იქვე, 68₂; 129₃; 129₅; 22₂₈; 59₃₅ ცოლმა ასე უთხრა.
- ლარგჟ... დგცატ (აცრა-რა) იქვე, 67₂₅ ქალმაც... დაიძინა.
- დრიტტ (ათა-რა) იქვე, 57₁₅; 129₇; 122₂₀; 54₉ მან (კაცმა) მათ მისცა იგი (რამე).
- ანგჟი დასთიტ (ათა-რა) იქვე, 47₁ დავმარხე (გონ.). სიტყვა-სიტყვით: მიწას მივეცი (გონ.).
- უბას იგჟჟ ააანაგტ (აგჟჟ ააანაგა-რა) იქვე, 47₅ ასე გაიფიქრა (კაცმა).
- სარგჟ საჰჟჟიტ (აჰჟჟრა-რა) იქვე, 36₂ მეც შემიხვდა რამე.
- ინაგანგ გუნდაფჟმა ლჟჟ ინთალწგიტ (ათაწა-რა) იქვე, 32₂₅ მოიტანა იგი (რალაც) და გუნდა-ლამაზს პირში ჩაუღღო ქალმა.
- აჰსა აარგგტ (აგა-რა) იქვე, 36₁; 11₂₁; 129₂₀ ქალები (ცოლები) მოიყვანეს. დახჟაფჟჟა დაანხგიტ (აანხა-რა) იქვე, 32₂₀ იმის (უგ.) მიყურებელი დარჩა.
- სარა იხძბგიტ (აძბა-რა) იქვე, 32₂₂ შე გადავწყვიტე.
- აქტაე ძრა დალაგტ (ალაგა-რა) იქვე, 5₂₅ ზორცის წვა დაიწყო.
- აწლა დგჰჟღგიტ (აჰჟღლა-რა) იქვე, 123₁₅ ხეზე ავიდა (გონ.).
- იფჟა დგწჟტ (აწჟჟა-რა) —ლიხნ. ტექსტ.—მისმა (კაც.) ქალმა იტირა.
- ჟჟჟ ააბზრახტ (ააბზრახა-რა)—იქვე—შენი დღე გაკარგდა (=შვეი-დობით!).
- ხენტი ნაყ-საყ სნ ინახტჟტ (ახგჟა-რა)—იქვე—სამჯერ აქეთ-იქით თავის დედას თავზე გადაახტა (უგ.).
- ილტარყაწტ (არყაწა-რა)—იქვე—მან (კაცმა) ქალს რამე გავაკეთებინა.
- აწგებჟჟონ დგცატ (აცრა-რა)—იქვე—შუადღისას დაიძინა (გონ.).
- ანა იკტლატიტ, არა იკტლატიტ (აქტლატა-რა)—იქვე—აქ ჩას-ზღნენ (შორის რისამე) იქ ჩასზღნენ (ჩასაფრდნენ).
- დსწამხიტ (აწახა-რა)—იქვე—იგი (გონ.) არ დამარცხდა.
- აბაგჟჟარ დთსლგტ (ათალარა)—იქვე—გალავანში ჩავიდა (გონ.).
- ილგჟჟალწგტ (აწაწა-რა)—იქვე—ქალმა ჩაიკვი ფეხზე (რალაც).
- აჟსათაცჟ ააგგტ (აგა-რა)—იქვე—ხუროები (=უსტები“) მოიყვანა კაცმა.

ლტფლაქტა ლბგატ (აბა-რა) — ლიხნ. ტექსტ. — მისი (ქალის) ღებ-
საცმლები (ტუფლები) ნახა (ქალმა).

დგმტცაიძგატ — იქვე — სრულებით არ დაეძინა მას (გონ.).

რგმალ მსკბგატ (ამაქხა-რა) — იქვე — მათი ქონება შემცირდა, დაილია
(დაცოტავდა).

რგმჟა რქტლგატ (აქტლა-რა) — იქვე — თავიანთ გზას გაუდგნენ.

იყალგატ (აყალა-რა) — იქვე — მოხდა (ვახდა) რალაც.

დგნგდგრ ტიგჭატ (არტია-რა) — იქვე — მათ დასვეს იგი (გონ.) და სხვ-
მრავალი.

მიუხედავად ზნნათა დაბოლოებაში ასეთი უნიფიკაციისა, ბზიფურში პარა-
ლელურად მაინც გვხვდება აბეტურისათვის დამახასიათებელი წარმოება.

მაგ.:

არაპშა-რა	ისგრამშეატ	ლექსიკ., გვ. 18	გავასწორე რამე.
აგტაფხა-რა	ისგტაფხეატ	"	13 მომეწონა რამე.
ბლაგა-რა	სლაგეატ,	სგლაგეატ, სალაგეატ	ლექსიკ., გვ. 51 დავიწყე (რამე)
ანწა-რა	სგწაწეატ	ლექსიკ., გვ. 65	გავთავად.
აყაბა-რა	სყაბეატ	"	69 ვილაპარაკე
ბფხა-რა	სბფხეატ	"	86 წავეკითხე რამე
ახტნა-რა	დგხტნეატ	ლიხნ. ტექსტ.	ავიდა ზევით (გონ.)
აფხაშა-რა	იფხაშეატ	"	" შერცხვნენ
ახტლა-რა	[ი]ხტლჲეატ	"	" დაღამდა
აჟა-რა	ილჟეატ	"	" ქალმა თქვა რალაც

აორისტს თითქოს უფრო ახასიათებს ა-ხმოვან-მოუყვეციელი ფორმები¹.
ბზიფურშიაც რომ ფუძის ა ხმოვანი შერჩენილი უნდა ყოფილიყო, ამას აორის-
ტის -ფტ-იანი წარმოებაც ადასტურებს. აქაც ისე როგორც ეს -ფტ- დაბოლო-
ებაში გვექონდა აწმყოში, შეიძლება ი-ჟ / - ტ, -ჟტ სფუქსისა) დაიკარგოს (შეიძ-
ლება მახვილსაც ჰქონდეს ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა) და მივიღოთ — სცეტ
(—სცეტატ). ასეთი ფორმები აკად. ნ. მარს აღნიშნული აქვს როგორც ბზი-
ფისათვის, ისე ჯგერდისათვისაც (აბეჟა).

მაგ.:

ალბაიდა-რა	ილბაზდეტ	ლექსიკ. გვ. 53	ჩაველაზე რალაც
ბმდა-რა	ბმზდეტ	" გვ. 56	ვადავეცი, მივაბარე მას (კაცს) რალაც

¹ პ. ლომთათიძე თუ-კი აწმყოში არასოდეს არ გვხვდება დაბოლოებაში ა (ფუ-
ძისეული ა-ს ცვალების შედეგად) აქ, აორისტში, ზანდაზან გამოჩნდება ე(—ა), მაგ., იხტაწეატ
იბ. ხსენ, ნაშრ., გვ. 109₁₆.

ზოგ ზნნას აორისტში ახლაც მხოლოდ ე(—ა) მოუყვეცილად აწარმოებს ბზიფური, მაგ.:
დცეატ. დცეატ თითქოს არ გვხვდება, თუმცა წინდებლით იგივე ზნნა კი მოგვეცხდა-
ი-კარ-ცეატ-ს.

აცონყა-რა	სკონყეტ	ლექსიკ.	გვ. 69 ვილაპარაკე
ალშა-რა	ისტლშეტ	"	გვ. 69 „შევიძელ რალაც“
აძა-რას	იხტეტ	"	გვ. 116 მოვიპარე რალაც

ანალოგიური წარმოება ჩვენ ჯგერდაში ვერ დავადასტურებთ. მას ვერც პროფ. ს. ჯანაშიას მიერ შეკრებილს ფოლკლორულს ძეგლებში (აფხიზურთა) ვხვდებით. საფიქრებელია, რომ იგი აბუღურისათვის დამახასიათებელი არც იყოს. მსგავსი ფორმები მოიპოვება დ. გულიას მიერ შეკრებილ აფხაზურ ზღაპრებში, თუმცა მას აღნიშნული არა აქვს სადაა ეს ტექსტები ჩაწერილი:

იხტ ხტსსოტ-ჰა რტჰჰეტ (აჰა-რა)—მას (კაცს) თავს მოვკვეთავო, უთხრა მათ კაცმა¹.

აგრ ბტყეჟ აარს იფტეტ (აჰა-რა) იქვე, გვ. 29₁₈; 1₁₃; 34₁₁; 34₂₈ მეორე ნახევარი მან (კაცმა) შეკმა.

ბშთახჷ თააცოლა დნტან დტიჰეტ (აჰა-რა) იქვე, გვ. 30₁₈ ბოლოს ოჯახით მივიდა (გონ.) და სთხოვა მას (კაცს).

ზნტ ახულფუწსი ბმღეი აძთსეგი ეაცონყეტ (აცონყა-რა) იქვე, გვ. 33₂ ერთჯერ ღამურამ, ეკალმა და კარლმა მოილაპარაკეს.

აძთს ტბლგს აბტტგრწეტ (აქტწა-რა) იქვე, გვ. 33₂ კარლს დაევილეს (ვალად დაადვეს).

იცაგლახეტ (აცოლახა-რა) იქვე, გვ. 34₂ მას (კაცს) ისინი ჩაპრჩა (ტყეში), დაეკარგა.

აყაგჟ აბლგეტ (ალგა-რა) იქვე, გვ. 34₁₆; 44₂₀; 35₁₇ სიტყვაც გაათავა (უგ-მა).

ეამგყეთ ბტტგრწეტ (აქტწა-რა) იქვე, 35₇ მათ იგი (უგ.) დახლიჩეს და დადეს.

აკვტ რგმბეტ (აბა-რა) იქვე, გვ. 34₂₀ ვერაფერი ნახეს.

იბოტეტ (აბოა-რა) იქვე, გვ. 35₂₁ მან (უგ.) იყვარა.

„აეთი ცვან იტი ბტტიწეტ“ (აქტწა-რა)—დ. გულია, აფსუა ჭაფყაქტი და სხვ. გვ. 14₁₁² ცუდმა მკედელმა თავისი დაუმატა (დაადო ზევიდან).

მგზღლჟამათ დტახსენ [ამაცონჰ] ნეკტდგიოწეტ (აკვდგრშა-რა)—ლიხნ. ტექსტ. — მგზღლჟამათმა ესროლა და [მეკელი] ძირს ჩამოაგდო.

აააჰტწწეტ (ააჰტწა-რა) — იქვე — მას (უგ.) იგი (უგ.) პირიდან გამოუვარდა.

ლა-ზა ღამთავრებული ზმნები

ზემოხსენებულს ზმნებში ბზიფურში მოსალოდნელია ე-მოკვეცილი ფორმები, მაგ., სკონყეტ და მავგვარები. აბუღურში-კი, როგორც ეს ზევით აღინიშნა,

¹ Сборник матер. для опис. местн. и плем. Кавк., вып. XXXX, 1909 წ. განყ. III, გვ. 29₁₈; 29₁₆; 29₂₁; 29₂₁; 30₁₈; 35₁₇.

² დ. გულიას რჩეულ ნაწერთა კრებულში (აღლკაჟ იმემატქა სოხფი. 1934 წ.) ეს ანდაზები და გამოცანები შეტანილია, მაგრამ ასეთი ფორმები გასწორებულია და ამიტომ ჩვენ ძველს გამოცემას მივმართავთ.

ა-ს მოკვეცა აორისტიშიაც შეუძლებელია საერთოდ. გამონაკლისს ქვეყნებშია და-ზე დაბოლოებული ზმნები. მათ ე-ატ დაბოლოების¹ გვერდითი შექმნა-ლება მხოლოდ -ტ დაბოლოებას გვიჩვენონ, მაგ., ანაღარა (შეფერება, მოხ-დენა) ზმნიდან აორისტი იქნება, როგორც აუნაალაეატ, ისე — აუნაალტ; აჩაგულარა (ამხედრება, ცხენზე შეჯდომა) ზმნიდან — როგორც სჩაგულაეატ, ისე — სჩაგულტ; აშცვლარა (შეჩვევა)-დან როგორც სტიშცვლაეატ, ისე — სტიშცვლტ; აქუგულარა (ზედ დგომა) აორ.:—სტქუგულაეატ || სტქუგულტ².

დრტშეთალტ (აშეთალა-რა) „აფხ. ზღ.“ 25¹⁷ იგი მათ დაედევნა.

დაანიკვლტ (აანკვლა-რა) იქვე, 100²⁹ იგი (გონ.) დაარჩინა, დააკევა კაცმა.

აუხა იშეთალტ (აშეთალა-რა) აქიბტ. ტექსტები, VI, 57 საღამოს დაწვენენ.

ძკ დენგჩფენგვლტ (აჩფენგვლა-რა) იქვე, X 80 მდინარის ნაპირს მიაღდა იგი (გონ.).

არაგვ ზგზშყა დანდხალტ (ადხალა-რა) იქვე, VII 62 აქაც ორ დღემ-დის შერჩა.

აგნტ ირგვლტ (არგვლა-რა)—ჯგვრდ. ტექსტ.—მან (კაცმა) სახლი და-ღდა (ააშენა).

აჰგვ დგტბარღაწა დააყალტ (აყალა-რა) — იქვე — ბატონიც ძლიერ გამხიარულებული დარჩა და სხვ.

აბუღურში ლ-სთან ამ ე(—ა)-ს დაკარგვა არ უნდა მიეწეროს იმ ტენდენციას, რომლის ძალითაც ა- ფუძისეული ზმოგანი იკარგებოდა ბზიფურში. ეს რომ ასე ყოფილიყო, აბუღურშიაც აწმყოში სჩაგულტეატ უნდა გვექონოდა. აქ შეიძ-ლება მნიშვნელოვანი სწორედ ის იყოს, რომ აფხაზური ლ მეტად „მაგარია“, ე-კი საერთოდ პალატალიზაციას იწვევს (სწორედ ე-სთან გამოისმის ლ-ს განსაკუთრებული სიმაგრე აფხაზურში), რის გამოც ლ-სათვის აუტანელი გახ-და მისი მეზობლობა და სუფიქსიც მხოლოდ ტ-ს სახით წარმოგვიდგა³.

¹ გარვენულად იქმნება ასეთი განსხვავება, თორემ ე ზომ დროის დაბოლოებისა არ არის.

² აგვლარა (ავგლარა) ზმნისათვის აკად. ნ. მარს მოჰყავს: სგვლტ და სგვლტეატ. პირველს თარგმნის я сгав, მეორეს — я сгав. აქ მოყვანილ აფხაზურ ფორმებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება არაა, ფორმალური სხვაობა-კი ფონეტიკურს ნივთზეა შექმნილი.

³ დ აუ მ ე ზ ი ლ ი, რომელსაც საკმაოდ ვრცელი მიმოხილვა მოეპოება აფხაზურში დროის სუფიქსებისა, აორისტი-პერფექტისათვის აღნიშნავს -ატ დაბოლოებას (-ეატ, -ეატ -საც დიალექტთა მიხედვით, ოღონდ არაა გარკვეული, სად და რა შემთხვევაში). „თემებს, რომლებიც მთავრდებიან ასპექტის სუფიქსით, აქვთ, შეიძლება ითქვას, უფრო ტ-ზე დაბოლოებული აორისტი. ასევე ლ, რ თემიანები და ზოგი ზმნა არიან აორისტი ტ-ზე დაბოლოებულნი“-ო, (ხუნ. ნაშრ., გვ. 173—174). ე-ს დროის სუფიქსში შევევანა შეუძლებელია. არც მარტო დიალექტთა მიხედვით წყდება მისი არსებობა თუ არ არსებობდა. -ტ დაბოლოება-კი ბზიფურში, მაგალითად, შეიძლება ექნეს არა მარტო -ლ-, -რ-ზე და „ზოგი ასპექტის სუფიქსზე“ დაბოლო-

ტ-ს აქ ამ გზით მიღებას ის გარემოებაც უკერს მხარს, რომ აბეჭურში მანქანის რისათვის ჩვეულებრივ დამახასიათებელი გარდამავალი დგგგგგატ, დგუაღგატ ფორმები არც გვხვდება.

დაბოლოების მიხედვით არავითარს ცვლილებას არ იწვევს აორისტში უარყოფითი წარმოება. უარყოფითობის ნიშანი ემატება ხან ფუძის წინ, მაგ., ინგმტეტ — „არ ეკამე რამე“, ხანაც — განკვეთილს ზნებში — ზუაში, მაგ., იხასგმწეტ — „არ დაეიჯერე“ და სხვ.

ისევე, როგორც აწმყოში -იტ (-ჟე-ატ სუფიქსის ნაწილი) არ წარმოადგენდა დროის გამომხატველს, არც აორისტში უნდა იყოს იგი დროულობის აღმნიშვნელი. ამას სწორედ ის კითხვითი, საურთიერთო და სხვ. წარმოებები არკვევენ, რომლებიც იტ-ს არ დაირთავენ, მაგრამ მაინც გადმოსცემენ აორისტის გაგებას.

მაგ.:

ატგში დანთარტჟ (ათაჟ-რა) „ფხ. ზღ.“ 27₁₂ ორმოში რომ (როცა) ჩაადგეს (გონ.).

სტკუნ დკაჰატ აზგ აუბ იზესჰია (აჰა-რა) იქვე, 76₁₇ ჩემი ბიჭი დავარდა და ამიტომაც, რომ ვთქვი.

ანთ ანტრბა (აბარა) იქვე, 84₂₈ ესენი რომ ნახეს.

დანნეა (ანეარა) იქვე, 92₄₆ როცა იგი (გონ.) მივიდა

და სხვ.

ამასვე მოწმობს -იტ-ის გამოყენება ისეთ დრო-კილოთა წარმოებაში, რომლებიც თავიანთი შინაარსით წინააღმდეგურნი არიან აორისტისა. აორისტის გაგებას მხოლოდ ზმნის ფუძე იძლევა.

ღიალექტური სხვაობა დროთა წარმოებაში

როგორც აქ განხილულმა მასალებმა გვიჩვენეს, აბეჭურსა და ბზიფურს შორის განსხვავება აწმყოსა, ნამყო უსრულისა და აორისტის წარმოებაში ფუძისეულ ახმოვანთან დამოკიდებულებით იქმნება. აბეჭურში ეს ა ყველგანაა (შეცვლილი სახით მაინც) შემონახული, ბზიფურში-კი ასეთი ზმნებიც საერთოდ თანახმოვან ფუძიანებთანაა გათანაბრებული. რომელიმე დიალექტური ფორმა შეიძლება დადასტურდეს, როგორც აბეჭურში, ისე ბზიფურშიც და პირიქით (აბსოლუტური ზღვარი რომ არ არსებობდეს, ეს გასაკვირიც არ არის, რამდენადაც ერთს ენობრივს წრესთან გვაქვს საქმე), მაგრამ აქ

ებუღო, არამედ ყველა თანხმოვან-ფუძიანსა და მათთან გათანაბრებულ ზმნას, აბეჭურში-კი სათანადო წესისა ამისათვის. მის მიერ მოყვანილ მაგალითში აგრეთვე (დ გ ი დ გ ა ლ ტ) საქმე გვაქვს არა -ლ-ზე დაბოლოებულს თემასთან, არამედ -ლა-ზე დაბოლოებულთან (მდრ. მსდარი ა დ გ ა ლ - რ ა).

არსებითი სწორედ ის არის, რომ ერთ შემთხვევაში ადგილი აქვს კატეგორიული ხასიათის მოვლენას, ან ნაშთს, მეორე შემთხვევაში კი — გარკვეულ სიტუაციას. ეს რაოდენობითი მომენტია სწორედ, რომ ქმნის ამ დიალექტთა შორის ასეთს თვისობრივს განსხვავებას ხსენებულ დროთა წარმოებაში.

აბეჭური დიალექტისთვის დამახასიათებელ წესს — ფუძის ხმოვნის შემონახვისას, თუნდაც შეცვლილად — აქვს მნიშვნელობა ზმნაში სხვადასხვა შინაარსის შემტანი სუფიქსების სრული სახის აღდგენისათვის, მაგ., სახელისაგან ზმნის საწარმოებლად გამოყენებულია -ხა სუფიქსი (ახ. ქართ. დ-ს მორფოლოგიური შესატყვისი) და არა -ხ-, როგორც ეს ლიტერატურაშია აღნიშნული¹. მაგ., ბზიფური სგბზრახტეატ „ვეთედები“, ვარგდები, აბეჭური — სგბზრახტეატ || სგბზრახრატ და სხვ. ხოლო -ხ-ს² აქვს შინაარსი „კვლავობისა“ და წარმოადგენს სხვა ელემენტს, მაგ., აწყო — სგბლგხტეატ — „კვლავ ვიწვი“, „კვლავ დავიწვები“, აორისტი — სგბლგხტეატ — „კვლავ დავიწვი“.

ასევე, მოქმედების სიხშირის, „ხოლმეობის“ გამომხატველია -ლა და არა ლ³. შდრ. ნამყო უსრული ბზიფური — „ესქვზგვ დგშარაცალტან“ („აფხ. ზღ.“ 70³, „მუდამ ნადირობდა ხოლმე“) და აბეჭური — „აღჭრ ხუჯა ტაქრალონ“ (აძვიბტ. ტექსტ. VII³, „ქურდი მოლას ეუბნებოდა ხოლმე“).

ფუძის ა-ხ მოვანთან დამოკიდებულების მხრივ ბზიფურში განხეთქილებია აწყო-სა, ნამყო უსრულსა, აორისტსა და ყველა დანარჩენ დრო-კილოთა და მასდარს შორის, მაგ., აყაწა-რა, იყასწა-პ, იყასწა-რ და სხვ. მაგრამ — იყასწ-ტეატ, იყასწ-ტან, იყასწგ-ატ; შდრ. აბლგ-რა (წვა), იზბლგ-პ, იზბლგ-ხან, იზბლგ-რ... და იზბლგ-ტეატ, იზბლგ-ტან, იზბლგ-იტ.

ბზიფურს საერთოდ ახასიათებს დახურული მარცვალი და ხმოვნის (ა-ს) სიტყვის ბოლოში (ხშირად შუაშიაც) თითქმის მუდამ შეკვეცა. ცოტად თუ ბევრად ეს ზოგად აფხაზური მოვლენაა, მაგრამ ამ მხრივ განსაკუთრებით უპირისპირდება ერთმანეთს აბეჭური და ბზიფური მეტყველება.

მაგ.:

აბეჭური	ბზიფური	
ამყტბა	ამყტბ	ხაპერა
აკრბა	აკრბ	კიბე
ატრჭა	ატრჭ	რქა
ტკაჭა	ტკაჭ	ჭაჭა (ყურძნისა)
ტპათა	ტპათ	გულ ⁴

¹ პ. უსლარი, ხსენ. ნაშრ., გვ. 29¹; ა. დირი, Einführung... გვ. 49.
² და არა -ახ-ს, როგორც ამას დაფიქსილი გამოჭოფს (იქვე, გვ. 174) სი-ბ-ა-ხ-ტ-ში — „კვლავ მნახა“. როგორც ჩანს, აქ იგი ბზიფური აწყო-აორისტის ფორმის მიხედვით მსჯელობს.
³ პ. უსლარი, იქვე, გვ. 42¹; ა. დირი, იქვე, გვ. 49¹.

ამსთხტგა	ამსთხტგ	სუთიერქცენუქქი
ილაჰ	ალაჰ	ყვებჩიზლქცქქა
აგტარა	აგტარ	ლობე
აგარა	აგარ	აკვანი
აყტაყტა	აყტაყტ	ზურგი
აშენდტტრა	აშენდტტურ	ზანდუკი
აწა	აწ	ფსკერი
აშაყა	აშაყ	სვეტი
აშარა	აშარ	ნიეთი (?)

და სხვ.

შეიძლება **ა** ხმოვნისადმი ასეთს დამოკიდებულებას თავი ეჩინა ზმნა-შიაც, მით უმეტეს, რომ იგი ხედებოდა ფორმანტიცული ხმოვნების მეზობ-ლად. მისი ასეთი მიდრეკილების ხელის შემწყობად ისიც გამოდგებოდა, რომ მთელი რიგი ზმნების წარმოებაში **ა** არ შედიოდა.

ფორმანტიცულ ხმოვნებს ხაზს იმიტომ ვუსვამთ, რომ აფხაზურისთვის ხშირად გადაწყვეტი სწორედ ის არის, თუ რა ფონზე მოხდება ესა თუ ის ფონეტიკური მოვლენა. შეიძლება მას ადგილი არ ექნეს მაშინ, თუ იგი მორ-ფოლოგიური ფუნქციის მატარებელ ელემენტებთან აღმოჩნდება, ანდა პირუკუ, სწორედ მაშინ შეიძლება იჩინოს თავი, როცა ასეთთან მოგვევლინება. ასე მაგ., **ჰა** კომპლექსის **აა**-დ ქცევა აფხაზურში ყოველთვისაა შესაძლებელი და მოსი-ლოდნელი, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, იგივე **ჰა** — პირის ნიშანი — შეიძლება მხოლოდ გარკვეულს კომბინაციაში (სახელდობრ: მელერებთან) იქცეს **აა**-დ. ასევე — ზემოთხსენებულს თითქოს არსად იწვევს აფხაზურში, მაგრამ პირის ნიშ-ნების გამეღერება ზ-სთან გარდაუვალი წესია.

აქაც: **ა** ხმოვანი შეიძლება დავიწროვდეს, როგორც სიტყვის შიგნით, ისე ბოლოში, მაგრამ დროთა წარმოებისას იკარგვის მხოლოდ მაშინ, როცა იგი მოხვდება დროის მაწარმოებელ ხმოვნებთან. იგივე **ა** თანხმოვან მაწარმოებ-ლებთან აღარ განიცდის ამ ცვლილებას, შდრ. იყასწა-რ და სხვ.

II სტატიკური ზმნები.

1. აწყო

მაწარმოებელი ნიშნის მიხედვით განსხვავებულია ე. წ. სტატიკური ზმნები. აქ აწყოს დაბოლოებად გამოდის -**უჰ**¹ სუფიქსი (იგივე გვევლინება მეშველ ზმნად **ა-უჰ**-ის სახით) და გვაქვს: ს გ ხ უ ჰ-უჰ — პატარა ვარ (ახუჰგ), ს გ ძ ლ ბ — უჰ — გოგო ვარ (აძლბ), ს ა ს ნ გ ყ უ ა ზ გ-უჰ — მოგზაური ვარ მე (ანგყაჰ), დ გ-შ რ არ ტ ც ა ზ გ-უჰ — მონადირეა (აშორცაჰგ) და სხვ.

¹ ა. დირის აზრით: «Die Verben des «seins, sich befindens» und einige andere haben -up statt -eit» (Einführ. ... გვ. 50). «einige andere»-თი მანქნ გაურკვეველი რჩება ამ ზმნათა რაობა, მაგრამ -**უჰ** არავითარს შემთხვევაში არ შეიძლება ეატ-ის სანაცვლოდ მივიჩნიოთ, რადგანაც -**ეატ** არც ერთს დროში არ გააჩნია აფხაზურ ზმნას მაწარმოებლად.

ეს უ (-უჰ-ში) ნაწილობრივ იმსგავსებს ფიქსირებულ ანსუტყვეფიფიფიფიფი: სეხანწო-უჰ (-სეხანწო-უჰ) — კაცი ვარ (ახანწა), სეჰტო-ო-უჰ (-სეჰტო-ო-უჰ) — ვეტიქობ (ანემს გულში დევს ის¹), ჰაშეთო-უჰ (-ჰაშეთო-უჰ) — „მიეს-დევთ რასმე“, „მიდევნებული ვართ რაზედმე“ („მის [უგუნ.] კვლზე ვართ“). ყველა ამ და მსგავსს შემთხვევებში -ოჰ-საგან მოსალოდნელია -ის მიღება და სუფიქსიც -ოჰ-ის სახით გვევლინება², მაგ.: ჰარან დჰანმოჰ (-დჰანმოჰ — დჰანმოჰ — დჰანმოჰ) — ჩვენ გყავს (გონ.), დტკოჰ (-დტკოჰ — დტკოჰ — დტკოჰ) — სძინავს (გონ.); სეჰჰჰჰოჰ (-სეჰჰჰჰოჰ — სეჰჰჰჰოჰ) — მე შენი (ვაჟო) ამხანაგი ვარ (აგზა), და სხვ.

ორ ა-სა და ჰაზე დაბოლოებულს ზნებში არც აქ მოუვა ა-ს ასიმი-ლაციი უსთან. იქნება: დეჰჰესთა-ჰ — ეშჰაჰია (აგზსთა), დგრტკჰა-ჰ — ცოდვა, საბრალოა (არტკჰა) და სხვ.

-უჰ სუფიქსი ამ ზნებში ისევე იშლება, როგორც -ჰა-ჰ სუფიქსი იშლე-ბოდა აწყოში (დინამიკ. ზნ.), როცა კი მასში რაიმე საგარემოებო ნაწილას შევიტანთ.

ამ დროს -ჰ ისევე შორდება, როგორც დინამიკურს ზნებში -იჰ სეჰო-უჰ — ვარ, მაგრამ: სეჰჰჰო-უ — როგორც ვარ, სანეჰო-უ — როცა ვარ, უშ-ფაჰო-უ-უ-უ-უ-უ — როგორ ხარ (ვაჟო)? ოჰო-უ (-ოჰო-უ) — რა არის? დეჰჰო-უჰ — ასათლავია (გონ.) მაგრამ: დახეჰეჰ — სადაც ასათლავია (გონ.), დეჰჰო-უჰ — იგი (გონ.) არის სახლში, ცხოვრობს, მაგრამ: დახეჰო-უ — სადაც იგი (გონ.) არის სახლში, ცხოვრობს; სეჰჰჰო-უ დგრ! „აჰ. ზლ.“ 14^ა, შენი (ვაჟო) მტერი რომ ვარ, იცოდე... „ჯამხუხუ-ჰა იზეშეთო-უ ჰარა ჰაჰჰარ“ იქვე, 21^ა: „ჯამხუხუ-რომეძახიან, (ვისაც ეძახიან), თუ შენ ყოფილხარ... „მარბან მგჰჰჰო-უ იშრტჰ“ — ჯგერდ. ტექსტ. — რომელი დღეებია, რომ გაქვთ ზვიდან (რომელი დღეები გაქვთ უქმე)? ... უბრი აზოუჰ უზღარჰ „აჰ. ზლ.“ 99, 15 ამიტომია რომ დარბი ხარ ... უზეშეთო-უ (-უზეშეთო-უ-უ) — რას ეძებ (ვაჟო)? ... უბრი აზოუჰ იბლა ხუხუჰა იზეჰო — ამიტომია მისი წელი მოხრილი (რომა).

განსხვავებას ამ მხრივ დინამიკურ ზნათაგან ის ქმნის, რომ თუ იქ უარყოფითში (აწყოში) შორდებოდა მხოლოდ -იჰ და გვექნდა: იყასწა-ჰა-მ, აქ არც ეს უ ჩანს და არის: სეჰ-ყ-ამ — არ ვარ; „შეთაქლა აგაჰრა საქტე-გითე-მ“ — უკან დაბრუნების უფლება არა მაქვს; ისთახტ-მ — არ მინდა რამე. ასევე უ არ ჩანს ზოგ (ვინ კლასის) კითხვითს ფორმებში. მაგ.: ო-ყ-ა-და? — ვინ არის? იბტე-და? — ვისია რამე? და სხვა. პ. უსლარს ასეთს შემთხვევებშიც აქვს უ წარმოდგენილი (მაგ.: ოჰო-უ-და — ვინ არის? იბტო-უ-და — ვინაა კარგი?)³ და მასზე დაყრდნობით სხვა მკვლევრებსაც. როგორც დ. გულთაძე აღნიშნავს⁴, დღეს, ყოველ შემთხვევაში, ასეთი წარმოება კითხვითი ფორმებისა არც გვხვდება.

¹ ეს ფონეტიკური ცვლილებები ასევე დამახასიათებელია ბზიფურისთვისაც.

² ხუნებ. ნაშრომი, № 19, გვ. 27.

³ იხ. მისი Материалы по абхазской грамматике. სოხუმი, 1927 წ. გვ. 8.

2. ნამყო განუსაზღვრელი.

უარყოფითი
განუსაზღვრელი

ამ ზნაათა ნამყოს მხოლოდ ერთი ფორმა გააჩნია, რომელიც ნაწარმოებ-
ლითაა წარმოდგენილი: სტყა-ნ — ვიყავ; დგკუუნენ — ბიკი იყო; ოხძგ-ნ —
კაცს ერქვა რალაც; დგგგლა-ნ — იდგა (გონ); დგლკგ-ნ — ქალს ეპირა
(გონ.); დგსგმა-ნ — შეყვდა (გონ.).

უარყოფითში (ნამყ.) ისევე ერთვის ბოლოში -მგზტ-მგტ, როგორც ეს ნამყო
უსრულში გვექნდა დინამიკურს ზნებში, ოღონდ იქ -ტა სუფიქსიც გადაჰყვებო-
და, აქ-კი უშუალოდ ფუძეს ერთვის (სტყა-მგზტ — არ ვიყავ, სგგგლა-მგზტ, არ
ვიდექ), რადგანაც ეს კი არ არის დინამიკურის ნამყო უსრულის შესატყვისი ფორმა,
არამედ ნამყო განუსაზღვრელისა. ნამყო განუსაზღვრელი დინამიკური ზნებისათვის-
საც უნდა ვივარაუდოთ. უსლარი მას დამოუკიდებელი დროის სახითაც
აღნიშნავს¹. ეს წარმოება დინამიკურს ზნებში დამოუკიდებლად არ გვხვდება. იგი
შემორჩენილია მხოლოდ აბსოლუტივების სახით: იყაწან დააატ — გააკეთა რა
მოვიდა (გონ.), აააამბარკგნ, დგდღგლცანგ დგდღგტვიწეატ — იდავეს რა, მან
(კაცმა) იგი (გონ.) გარეთ გამოავდო (რა) და გაუშვა.

აბსოლუტივი -ნ-თი წარმოებულ სხვა ნამყო დროებსაც გააჩნიათ. მათთან
მეტწილად აბსოლუტივის ფორმას განსასხვავებლად ერთვის გ. არის, მაგალი-
თად, ირაში დატქტოანგ ეაფშ ამთაზ „აფხ. ზღ.“ 102₁₇ თავის ცხენზე (კ.)
ჯდებოდა რა იმ დროს... ათაქტაე ამთა დგნთალონგ ამთაზ — იქვე, 23₁₁
დედაბერი ეზოში ჩადიოდა რა იმ დროს... რაბ ააფა დაააღონგ ოტქტენ-
ეაბაბ დგააწყაან... იპეატ იქვე, 50₂ მათმა მამამ სიტყვა თქვა (რა) და ათა-
ვებდა რა მისი უფროსი ვაჟი წამოხტა (რა) და... თქვა... აპ აუთა ირ-
ღეაქრაბანგ იმდგრტაში — იქვე, 124₁₇ მთავარს ხალხისათვის (დიდი ხნიდან,
უკვე) თქმული ჰქონდა რა, აკი იცოდნენ... დარა ხარბ დცაბანგ გოროდკ აპიგ
დატქშეიგ — აქიბე. ტექსტ. XV, 130₁₁ ძალიან შორს წასულ იყო რა (გონ.)
ერთ ქალაქში მოხვდა.

ასევე, გარკვეული დროის (ნამყო განუსაზღვრელის) აბსოლუტივი უნდა
ყოფილიყო იყაწანგ (იყაწან,) დედატლცანგ (დედატლცან) და სხვა რომ-
ლისაგანაც დღეს მხოლოდ აბსოლუტივის შინაარსი შეგვრჩა დინამიკურს ზნებში.
სტატიკურებში კი, ვინაიდან სხვა ნამყო მათ არ გააჩნდათ, ეს ორივე ფუნქცია
შეთავსებულია ერთს ფორმაში. არის ნამყო განუსაზღვრ. — დგიმან — „ჰყავდა
(გონ.) კაცს“ არის აბსტ. — დგიმან (გ) დააატ — ჰყავდა რა (გონ.) კაცს მოვიდა =
მან (კაც.) იგი (გონ.) თან მოიყვანა.

ეს -ნ, როგორც სტატიკური, ისე დინამიკური ზნებისათვის საერთოა.
იგი გვხვდება ნაწარმოებლად ნამყოს სხვა ფორმებშიც — ნამყო უსრულ-
ში, ნამყო წინარე-წარსულში და სხვ.

საგარემოებო ფორმებში ნამყო უსრულის (დინამიკ.) მსგავსად ნ შენაც-
ლებულია ზ-თი. გვაქვს: ი-ყა-ზ — ის, რომელიც იყო; სგშტყა-ზ — როგორც
ვიყავ; იყა-და-ზ — ვინ იყო?; სახეტყაზ — სადაც ვიყავ; ებატყა-ზ? — სად
იყო? და სხვ.

¹ ხსენ. ნაშრ., §§ 23, 34 გვ. 48 და სხვ.

 III ფინიტურ და ინფინიტურ ფორმათა ფორმირება.
 დროულობისა და ფინიტობის სუფიქსები

მცირე გამონაკლისს გარდა, აფხაზური დროის სუფიქსები რთულს შენაერთებს წარმოადგენენ. საფუძრებელი იყო, რომ მათი ნაწილები სხვადასხვა ფუნქციის გამომხატველნი ყოფილიყვნენ. ეს შესაძლებლობა აქ განხილულმა დროთა წარმოებამ კიდევ გვიჩვენა. სწორედ აფხაზურისათვისაა სპეციფიკური ის, რომ დროის სუფიქსებით (-ჴეჴტ, -ჴან და სხვ.) გამობატოს დროულობასთან ერთად სულ ახალი გავებაც. ამასთანავეა დაკავშირებული აფხაზური სინტაქსის თავისებური აღნაგობაც.

განხილულ სუფიქსთა მეორე ნაწილს, როგორც უკვე აღინიშნა, დეტერსი ფინიტობის სუფიქსებს უწოდებს და, მაშასადამე, ფორმები, რომელთაც ეს არ გააჩნიათ, ინფინიტურნი არიან. ტერმინები: „ფინიტური“, „ინფინიტური“ შეიძლება დარჩეს ამ შემთხვევაში, მაგრამ თვით დეტერსსავე აქვს აღნიშნული და ხაზი უნდა გავუსვათ სწორედ იმ გარემოებას, რომ ეს არ იქნება ჩვეულებრივი, ევროპული ენებისათვის ცნობილი, „ინფინიტური ფორმები“. ინფინიტური ზმნა აფხაზურში სულ სხვა ნიშნით გამოდის. ევროპულ ენებში ზმნა ინფინიტური შეიძლება იყოს პირისა და დროის მიხედვით, აფხაზურში კი ე. წ. ინფინიტური ფორმები შეიცავენ როგორც დროულობისა და პირიულობის ფორმატივებს, ისე ყველა იმ კატეგორიას და ვარიეტებს ზმნური ელემენტებისას, რაც დამახასიათებელია თბრობითი კილოსთვის ფინიტურს ფორმაში. მაგრამ მათ რაღაც აკლიათ, რაღაცის მიხედვით ისინი არ არიან განსაზღვრულნი. ეს მათი განუსაზღვრელი ბუნება გამომდინება წინადადებაში, სადაც რამდენიმე ასეთი ფორმა შეიძლება იყოს, მაგრამ საბოლოოდ წინადადების დასრულებისათვის მინც ფინიტური სუფიქსით გაფორმებული ზმნა არის აუცილებელი. უმისოდ ჩვენ ვერ გავშორდებით დამოკიდებული წინადადების ფარგალს. ფინიტობა-ინფინიტობა მთელი წინადადების ფონზე იშლება.

ქართველური ენებისათვის კარგად ცნობილი მასდარი აფხაზურსაც გააჩნია. მაგრამ აფხაზურს მოეპოება აგრეთვე ევროპულ ენათა ინფინიტის შესატყვისი ფორმაც. მაგ. დცო დალაგეჴტ, შეუძლებელია თარგმნილ იქნეს სხვანაირად თუ არ მაგალითად რუსული ინფინიტით: идти назад. ეს არაა ქართული „წასვლა დაიწყო“, ამას აფხაზური გადმოსცემს ასე: აცარა დალაგეჴტ. დცო-ში ზმნურობაა გამობატული, მაგრამ ისეთი ზმნური ელემენტებით, რომელთა არ არსებობაც ქმნის სწორედ ევროპულს ენებში მის ინფინიტურობას. „დცო“ მთელი დამოკიდებული წინადადებაა („ის [გონ.] რომ მიდის“).

აფხაზურში ზმნა არის ფინიტური, არა როგორც მორფოლოგიური, არამედ როგორც სინტაქსური მონაცემი; ამიტომ დროთა წარმოების (ამ მორფოლოგიური მოვლენის). განილვა არ შეიძლება სინტაქსის გარეშე. სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა ეს აფხაზურისათვის, რადგანაც აფხაზური ზმნა არის მთელი წინადადება. ეს კი გამოწვეულია იმით, რომ აფხაზურ ზმნაში შეიძლება მოცემული იყოს როგორც პირი, ისე ადგილი, დრო, ვითარება და სხვ.

თუ ჩვენთვის ცნობილს ენებში დამოკიდებული წინადადების სუფიქსების დადსაქირო ხდება ცალკე სიტყვათა ჩართვა წინადადებაში — მაგ. მამისი მამისი ლიც, სადაც, როგორც, ვინც და სხვ. — აფხაზურში პირიქით, ამათი გამოშხატველი ელემენტები ჩართულია თვით ზნაში და მოითხოვს ზნის თავისებურ ფორმასაც. იმისათვის, რომ გვექნეს აფხაზურში ჩვეულებრივი დასრულებული თხრობითი წინადადება, საჭიროა ზემოთ განხილულ სუფიქსთა (-იტ, -ნ, -პ) არსებობა. მათი ფუნქციაც ამაში მდგომარეობს. მაგ., დგ-ი-შ-ტო-ტ-კაცი კლავს გონიერ არსებას“, მაგრამ დამოკიდებულ წინადადებაში ეს -ატ ჩამოშორდება, დაერთვის რომელიმე საგარემოებო ელემენტი და მივიღებთ: დ-ან-გი-შელა—როცა კაცი კლავს გონიერ არსებას“. ასე რომ ე. წ. ფინიტური და ინფინიტური ფორმები იძლევიან განსხვავებას დამთავრებულ თხრობითს წინადადებასა და დამოკიდებულს წინადადებას შორის.

ფონეტიკურ მოვლენათა გათვალისწინების შედეგად გამოირკვა, რომ აწმყოსში დროის მაწარმოებლად ყველგან -ტა გვაქვს დინამიკურ ზმნებში. -იტ-ატ აწმყოს სუფიქსის შემადგენლობაში დროის გამოშხატველად არ გვევლინება. იგი ახასიათებს აწმყოს გარდა აორისტს (დცე-ატ), ნამყო სრულს (დცახე-ატ) კავშირებითს (დცაი-ატ || დცაი-ტ), ტ-ს სახით მყოფად განუსახლვრელს (დცა-შ-ტ), სათანადო უარყოფის ფორმებს (დცომგ-ზ-ტ, დგმცა-ც-ტ) და სხვ. აორისტის გამოშხატვა მას მხოლოდ აწმყოსთან შეპირისპირებით შეუძლია, აორისტისათვის სპეციალური აფიქსი საჭირო არ ხდება. აორისტის ნიშანი თვით უფორმობაა, რაც იქიდან მტკიცდება, რომ -იტ-ის ჩამოშორებითაც, საგარემოებო ნაწილაკების დართვის დროს, აორისტობა მაინც გადმოიყვება. შდრ. დანცა—როცა წავიდა (გონ), დახცა—სადაც წავიდა, იცადა?—ვინ წავიდა? და სხვ.

ნამყო უსრულს აწმყოსაგან გადმოჰყვება -ტა მაწარმოებელი და მისგან განსხვავებულად ერთვის -ნ სუფიქსი, — რომელიც ნამყოობის შინაარსის შემცველია არა მარტო აქ, არამედ საერთოდაც. ნამყო უსრული ერთი ნიშნით გაერთიანებულია აწმყოსთან, მეორით კი — ნამყოსთან. ზემოთხსენილ საგარემოებო ნაწილაკთა დართვით ეს -ნ სუფიქსიც აღვილად შორდება, ოღონდ მისი ჩამოშორება არ ჰგავს -პ და -იტ სუფიქსთა ჩამოშორებას. მას შეენაცვლება ნამყოობის მეორე, -ზ სუფიქსი, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ -იტ-ის ფუნქციისაგან განსხვავებით მას (-ნ-ს) დროულობის გადმოცემა ეკისრება. უამისოდ ხომ ნამყო უსრულსა და აწმყოს შორის აღარავითარი განსხვავება აღარ იქნებოდა. ამ ნიადგზე გვაქვს ნამყო უსრულში: იცრდა-ზ — ვინ მიდიოდა?, დანცრ-ზ — როცა მიდიოდა, დახცრ-ზ — სადაც მიდიოდა, დცრმგ-ზ-ტ — არ მიდიოდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ განკერძოებით დგანან უარყოფითი ფორმები. აწმყოს თხრობითს უარყოფითში, მაგალითად, ფინიტობის სუფიქსის (-იტ-ის) ადგილს იკვრს უარყოფის ნიშანი -შ (უარყოფის ნიშანი უშუალოდ ერთვის დროის სუფიქსს — დცომ — არ მიდის)¹, აორისტში კიდევ, როგორც ვნახეთ, უარ-

¹ უარყოფით-კითხვითში მ წინ გადმოინაცვლებს ოა იწება დცმცო? — არ მიდის?

ყოფის ელემენტი პრეფიქსად ან ინფიქსად გვევლინება და ფინიტობის -იტ სუფიქსიც შერჩენილია. ხოლო ნამყო უსრულსა და ნამყო განუსრულს სუფიქსები უკვე სუფიქსადაა, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ აქ იგი ფინიტობის სუფიქსის (-6-ს) სრულს ჩამოშორებას არ იწვევს. ამ -6-ს იგი აქ % -ტ-დ ცვლის. შეიძლება -6-ს ნაცვლად სწორედ ამ % -სა და ტ-ს გამოვლენა უარყოფითს ფორმაში ადასტურებდეს იმ მოსაზრებას, რომელიც ზემოთ იყო გამოთქმული, რომ 6-ში თავმოყრილია როგორც დროულობის ფუნქცია (%), ისე ფინიტობისაო (ტ). უარყოფითი ფორმა, მაშასადამე, გარდაამავალ ტიპს წარმოგვიდგენს ინფინიტობიდან ფინიტობამდე. უარყოფითი ფორმა გარკვეულს შემთხვევაში ფინიტობის სუფიქსაც იგუებს, აწმყოში იგი ინფინიტურია, ნამყო უსრულში, ამ მხრივ, ცვლილება მხოლოდ იმით გამოიხატება, რომ 6-ს ცვლის სხვა მისი ფუნქციების შემცველი სუფიქსებით¹, აორისტში კი უარყოფითი ფორმა უკვე ფინიტურია. ეს -იტ სუფიქსის გამოხატვის თვალსაზრისით, თორემ აღსანიშნავია, რომ თვით აწმყოში, სადაც -იტ სრულიადაც არაა დართული, შინაარსობრივად ვაცილებით მეტია მოცემული, ვინემ იმავე დროის საგარემოებო ფორმებში.

% -ს მუდამ ნამყოს გადმოცემა ევალება საგარემოებო ფორმებში და ისიც ისეთი ნამყოსი, რომელშიც დადებითს თხრობითში (ფინიტურს ფორმაში) 6-ა მოსალოდნელი. ამიტომ იგი არც უნდა გვხვდებოდეს აორისტის საგარემოებოსა და მიმღობურს ფორმებში. იცაბ, დგზბბზ და სხვები წარმოადგენენ არა აორისტის მიმღობებს, არამედ -6 სუფიქსით წარმოებული ნამყო განუსაზღვრელისას. მართალია, მათ დღეს დიდი გავრცელება აქვთ მოპოებული და თითქმის ერთადერთ ფორმად-ღა გვხვდება ნამყოში², მაგრამ საფიქრებელია რომ ისინი აორისტის ფორმები არ იყვნენ. აორისტში ისინი -% სუფიქსის გარეშე უნდა ვივარაუდოთ. მართლაც ქვემოთ მოყვანილს მაგალითებში, რომლებშიც % სუფიქსი არც გვხვდება, აორისტის მიმღობებია მოცემული.

მაგ.,

ლფთშაარაზ იყაჰამწა -ჰა ჯყამ, ახა დჰამბჰატ-ჰა „აფხ. ზღ.“ 111, მისი (ქალ.) მოძებნისათვის რაც არ ვაევაკეთეთ -ო არაა, მაგრამ ვერ ვნახეთო.

ჰაჰ, ანცოა უ-ზ-შა:ა² — ეჰ, ღმერთო შენო გამჩენო („...რომელმაც შენ გაგაჩინა).

ი-ზ-შ:ე ისასუბ — იქვე, გვ. 10 ჩვეულებრივი დალოცვა — „გამჩენის (ვინც გააჩინა მისი) სტუმარია“.

„იმფაზური, დად... ისზგუშელტამ, აგუტლრა ცვგოუპ, უბრი აუბ ისტბ:“ იქვე, გვ. 43 რა ვჰნა შამავ... ვერ ვებდავ, გაბედვა ძნელია, ესაა, რაც დამემართა.

¹ ასეთი წარმოება დამახასიათებელია სხვა დროთა უარყოფითი ფორმებისთვისაც.

² ეს შეიძლება ერთგვარ დასაყრდენად გამოისდგომოდეთ მათ, ვინც ფიქრობს, რომ % სუფიქსი საერთოერთო ნაცვალსახელის მაწარმოებელიაო. მართლაც, აორისტის ასეთ ფორმებში, მას ზერელედ თუ განვიხილავთ, სხვა ფუნქცია არც გააჩნია. მაგრამ ეს რომ ასე არაა, ბტყიდება თვით ამ % -ს ნამდვილი ფუნქციის გამოამტკიცებებით ნამყოში და საფრთხიერთო ნაცვალსახელის გამოამტკიცელი ხმწერი ფორმების წარმოებით.

³ დ. ჭოშქაძე, suram abaz, დ. გულის თარგმანი, სობჰში. 1936. გვ. 36.

უფშიშე იგუაფხა! იქვე, გვ. 36 შეხე (ვაფო), რა მოგეწონა? (ის, რა მოგეწონა).

ააბცა იმარა — სადაც წასულ ი არ მოსასვლელი.

ბაბბუა იხუტუ ბაბბუა იტ, ახა ბა ბხუ რა ბბბა ში-ლჳფიჳტ — აფიბე. ტექტ. — შენი მამამთილის კერძი არ დაგაიწყუდა (ქალ.), მაგრამ შენი კერძია, ის, რომელიც დაგაიწყუდა-ო (ქალმა).

იტხხი?.. — დად, არი ახაწარა აზ ისე ხეჯე უსუბ, ფხაწარას, ხეგმდღეს ისფხაჳომ იფიჳტ — ისგხე უჳ აუბ „აფხ. ზღ.“ 120₁₁₋₁₈ რა დაგემართა (კაცო)?.. — შეილო, ეს ვაჳკაცობაზე რომ შეგემთხვა (რა ც დამემართა) [ის] საჳჳეა, სირცხვილად არ ვთვლიო — ესა რა ც დამემართა.

არმა შაპალა აჳწხაბ დგზ ლას იქვე, 31, მისი (კაც.) მარჯვენა ფეხით-ყოფილა, რითაც დაარტყა.

უბრი აზ აუბ სხაა — იქვე, 77, ამიტომა, ჰისთვისაც მოვედი.

სჳჳჳჳჳჳ დჳჳჳჳჳჳ აზ აუბ იზგსჳჳა — იქვე, 76₁₇ ზემი ბიჳი (შვილი) დაფარდა ამიტომა რისთვისაც ვთჳჳი.

აგულშაბ ზშეჳ ანჳხხაა აჳჳ-ჳა — იქვე, 72, ჳეჳეშაბის მჳჳჳჳჳ (ვინც მოჳლა) ცხენის მჳჳჳჳჳჳ — ო.

ბარა ბგზ ლაანხაზე? — სარა სგზ ლაანხა უბრი აუბ — იქვე, 128, შენ რითი გადარჩი? — შე რითაც გადავრჩი ისაა.

ააბგა უჳ აუბ — იქვე, 52, რა ც მოვიტანე ისაა და სხე.

როგორც აჳიდან ვხედავთ, მინც საჳჳჳჳჳ ზწირად გაჳმონდება აორისტის მიმღეობათა ნამღვილი სახე. -ჳ მართლაც არ უნდა ყოფილიყო მათ შემადგენლობაში. და რომ ეს ასეა, ამას აორისტის კითხვითი ფორმებიც მოჳმობენ, მაგ.: იზჳჳჳდა? — ვინ თჳჳა? („ის, ვინც თჳჳა ვინაა?“), იცჳჳდა? — ვინ წაიღა? („ის, ვინც წაიღა ვინაა?“), ილჳჳჳი? — რა თჳჳა ქალმა? („ის, რა ც ქალმა თჳჳა რაა?“), იჳაზწადა — ვინ გააჳეთა? („ის, ვინც გააჳეთა რამე ვინაა?“), რომლებიც სწორედ მიმღეობის ფორმებზე კითხვითი ნაწილაკების დართვით არიან მიღებულნი და რასაც შემდეგი მაგალითები ადასტურებენ:

აჳ ჳჳჳჳჳჳ რჳაჳჳჳჳ ზაჳჳჳჳჳჳ? დ. ჳონჳჳჳჳჳ, იქვე, გვ. 44 ეჳ, კაცო, ის, რა ც გააჳეთ, რაა?

ჳაჳ, რჳა ლაზი ჳჳჳჳჳჳ, ასას რჳ ჳგა დარბან — ჳგერდ. ტექსტ. — რა მოხდა? („ის რა ც მოხდა რაა?“) კაცო, სტუმრის ტჳჳი ვინც წაიღო ვინაა? იფსჳ ზღორე იბჳჳჳჳჳ „ა“ რბან? — ლიზნ. ტექსტ. — მისი (ჳ.) სული რა-შიც დგას (სული რაშიც უდგას), რა ც ვითხრა ქალო, რომელია (უგ.)? ახაწარა იზთახხა დგზუგსთადა? — იქვე — ის, ვისაც ვაჳკაცობა მოუენდა, ვინაა?

შდრ. აწმყოში მსგავსი წარმოება:

ნან რჳა ლაზე, ბგერჳჳჳჳჳჳჳჳ? — სგზგჳჳჳჳჳჳ ჳაჳჳჳჳჳჳ ბგმბრა! „აფხ. ზღ.“ 64₁₀₋₁₁ დედა რა მოხდა, რა ვაჳვირებს? (ის, რა ც ვაჳვირებს რაა?) — ის, რა ც ვაჳვირებს რა არის ვერ ხედავ!

რჳოჳჳჳჳ ჳაჳჳჳჳჳჳჳ — იქვე, 20, ის, რასაც შენ (ვ.) აჳეთებ რაა?

აფსგ იზგ ბბზა დგზთჳჳჳჳჳჳ დარბან? — ჳგერდ. ტექსტ. — მჳჳდარხე ცოჳ-ხალს ვინც იძღვევა ვინაა? და სხე.

ეს კითხვითი ფორმები—იყაზწოდა და სხვა, რომ ასეთი აღწერისაა, ამას პასუხის შინაარსიც კარგად არკვევს. იყაზწოდა? (აქაქუთუხედა?) კითხვაზე კი არ უპასუხებენ — „ივან იყაძწოდატ“-ო, ე. ი. „ივანეზ უკუქუქუსაქეს არ იწებოდა ნამდვილი აფხაზური პასუხი, არამედ მოკლედ: „ივან ა რ პ“- „ივანეა“ ან რაც ამასვე უდრის (და პარალელურად იხმარება კიდევ) „ივან ა რ პ რყაზწო — „ივანეა, ვინც აკეთებს“.

„დგზთრუა დარბან“, „სგზგრპჰჰოტა ზაკუზეა“ და სხვ. უფრო ძველი წარმოებაა, ვიდრე დგზთრუა ან სგზგრპჰჰოტაზეა. ამ უკანასკნელში ზეა მომდინარეობს კითხვითი „ზაკუზი“ სიტყვისაგან („რაა“), ხოლო -და (დგზთრუა-და) ნაწილი „დარბან“ (რომელია, ვინაა) გონიერთა კლასის კითხვითი სიტყვისა. დ მსში III პირის (გონ.) პრეფიქსია. იგი ჩამოშორებია კითხვითის ნაცვალსახელს (და-რბან), დართვია საურთიერთო ნაცვალსახელის შემცველ ზმნის ფორმას და ქცეულა დამოუკიდებელ კითხვით ფორმანტად (მდრ. ნ. უსრული — დაბზგოდა-ზ, სადაც იგი ზმნის ფუძესთან ისეა შეხორცებული, რომ შესაძლებელი ხდება სხვა მაწარმოებელთა მის შემდეგ დართვაც კი). ამ საფუძველზე გამოუმუშავდა აფხაზურს აღწერიითი წარმოების ნაცვლად დამოუკიდებელი კითხვითი ფორმები. სხვა პირებში ეს გარემოება დღესაც უცვლელადაა შენახული. იქ შესაფერო კითხვითი ნაცვალსახელი ცალკე სიტყვად მიჰყვება მიმღებობას; მაგ., მეორე პირში — „იზგო ტარბან სწყცა“ (აძვიბქ. ტექსტ. XV, 133₂) — „ვის მიგაქეს ჩემი ჳიქა“, „რომელი ხარ ჩემი ჳიქის წამლები?“ („ის, ვისაც ჩემი ჳიქა მიგაქეს, რომელი ხარ ვაჟო?“). საერთოდ ამ შინაარსის კითხვები იშვიათია და ტ(ა) აღარ იქცა II პირის (მამრ.) კითხვით ნაწილაკად და-ს შესავსად. და-ს როლი, როგორც ფორმანტისა, თანდათან იზრდება. იგი შამაზარეულად ერთვის სხვა კითხვით ფორმებსაც საწარმოებლად. მან შეიძლება გამოხატოს არა მარტო III პ. შხ. რიცხვისა (გონ.), არამედ III პირიც მრავლობითის „ვინ“ კლასისა, თუმცა სრულიად უცნობა სწორედ ამ პირისთვის „კლასური“ განსხვავება. თუ ამ შემთხვევაში საპირო ვახდებოდა რიცხვის გამოხატვა კითხვით ფორმაში დ(ა) ყოველ შემთხვევაში ვერ უნდა ყოფილიყო ამ შინაარსის მტირთველი, მაგრამ გვაქვს: იზგაქტადა — „ვინებმა“ წილდეს? იყაქტა-და-ზ — „ვინებმა“ (ვინანი) იყენენ? და სხვ. ამით და თანდათან იცლება თავის კონკრეტულ შინაარსისაგან და უფრო აბსტრაქტული ცნებისაკენ იხრება.

ვრცლად შეჩერება მოგვიხდა კითხვით ფორმებზე სწორედ ამიტომ, რომ ნათლად გვეჩვენება ამ კითხვით ფორმათა გენეზისის საფუძველზე აორისტში საურთიერთო ნაცვალსახელის შემცველ წარმოებათა მოსალოდნელი სახე. როგორც კითხვითმა ფორმებმაც დაგვიდასტურეს, მათი ზ სუფიქსით წარმოება აორისტისთვის არაა დამახასიათებელი. ისინი არეულნი არიან აორისტის ფორმაში, თორემ წარმოშობით ისეთ დროს უნდა განჰკუთვნებოდნენ, რომელსაც ნამყოში (ფინიტ.-ში) -ნ უნდა ჰქონოდა.

დინამიკურ ზმნებთან საერთო ნამყო დროის ნ-ც სტატიკური ზმნებისა, გარკვეულ შემთხვევებში, შენაცვლებულია ზ-თი. აქ უკვე, ისევე, როგორც ნამყო უსრულში, უმისოდ წარმოება შეუძლებელია, მაგ.: რყადა-ზ? — ვინ იყო?

იგჭღა-ზ — ვინც (რაც) იღვა, ლგზზაა ზკჭღა-ზ? — ქალის დარღვევა: ე
შქონდა (ეჭირა)? და ზკჭღა-ზ — სადაც იყო (გონ.) და სხვ. შიგზლიქსქს

სტატიკური ზმნების -უ-ჰ სუფიქსიც არ უნდა იდგეს განმხოლოებით. მ
მაწარმოებელი სხვა დრო-კილოზშიაც ხშირად გვხვდება. ზოგჯერ იგი აქაც
რთულს მენაერთში გამოდის. -უ-ჰი შეიძლება დინამიკური ზმნებისავე -ჭა-ს
უკავშირდებოდეს. მათი იგივეობა ფონეტიკურ ნიადაგზედაც შეგვეძლო აგვეხს-
ნა, მაგრამ ეგების აქ ორივე ტიპის ზმნებისათვის საერთო ელემენტი უ იყოს
და -ჭა სუფიქსიც უ-ა-დ დაიშალოს. შესაძლოა დინამიკურს ზმნებში ეს ა გარ-
კვეული ფუნქციით გვევლინებოდეს — მოქმედების განვითარება-მიმდინარეო-
ბის ფუნქციით, სწორედ დინამიკური შინაარსის გამოსახატავად. ა სხვა შემთ-
ხვევაშიაც ქმნის აფხაზურში მაწარმოებელთა (როგორც პრეფიქსთა, ისე სუ-
ფიქსთა) შეიძლება არა ზუსტად ასეთს, მაგრამ მსგავსს განსხვავებას.

დროის გამოხატველად, მაშ, აფხაზური ზმნებისათვის საერთოდ, აწმყო-
ში გვექნება -ჭა, -უ; აორისტში — ფუძე ზმნისა; ნამყო უსრულსა და ნამყო გა-
ნუსაზღვრელში — ზ. -იჭ, -პ, -ნ კი, როგორც დეეტერსი ამბობს, არის ფი-
ნიტური ფორმის სუფიქსები. კერძოდ, მისი აზრით, -იჭ გამოხატველია მოქ-
მედების მიმდინარეობისა (Vorgangsausdruck), ხოლო პ — მდგომარეობისა
(Zustandsausdruck), -ნ კი ორივესთან გვხვდება¹, ოღონდ უნდა დაესძინოთ,
რომ ნ-ს ფინიტობასთან ერთად დროულობის გამოხატეაც ეკისრება.

ჩვენ აქ ვცდილობდით მოგვეცა სამი მთავარი დროის შესაძლებელი მა-
წარმოებელი დიალექტთა და ზმნათა მიხედვით, დაგვედგინა მათი ნამდვილი
სახე და გავრკვეულიყავით დროთა წარმოების პრინციპში. ფორმათა გენეზისის
საკითხები არ შეიძლებოდა გადაწყვეტილყო აქ, რადგანაც ეს მოითხოვს აფ-
ხაზურისავე და მასთან ურთიერთობაში მყოფი ენების ყველა დრო-კილოთა გა-
თვალისწინებას.

არ შევსულვართ ცალკე კილოების განხილვაში. კილოები აფხაზურში მე-
ტად კრულ სახეს გვიჩვენებენ. ერთი მხრივ რთულნი არიან ისინი მაწარმოებ-
ლებით, რომელთა ანალიზი მარტო ამ დროთა მასალების მიხედვით არ ხერ-
ხდება, მეორე მხრივ ისინი შინაარსობრივადაც არ არიან გარკვეულნი. შეიძ-
ლება ორმა სხვადასხვა კილოურმა ფორმამ ერთი და იგივე გაგება მოგვეცეს.
ან არა და მათი შინაარსი დამოკიდებული გახდეს მომდევნო ზმნის დროზე,
და, მაშასადამე, ერთმა კილომ სულ სხვადასხვა დროული გაგებაც მოგვეცეს.
მაოგან განყენება არ გვიშლიდა ხელს ხსენებულ დროთა განხილვისას. ზოგადად
მინც შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროთა კილოების წარმოებისას აღებულია
ინფინიტური ზმნის ფორმები და შემდეგ დართულია კილოების სუფიქსები;
მაგ. ნატრ. კილო — სცრ-ნ და, სცრნ და-ზ, სცა-ნ და; პირ. კ. — სცო-
ზარ; სცა-რ და სხვ.²

¹ ხსენ. ნაშრ., გვ. 296.

² ვინაიდან წერილი უკვე აწუობილი იყო, ახლად დამუშავებული აფხაზური ანბანის გა-
მოყენება ვეღარ მიხერხდა.

	დ	ნ	ს	ა	მ	ო	ლ	
	ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	
ს	ა-ზე დაბო-ლოებულნი	...ა ¹ + ჭა-იტ --	$\begin{cases} 1. \dots + ჭო-ეტ - \dots + ჭო-ეტ - \dots + ჭო-ეტ (- \ \dots + ჭო-ეტ) - \dots + ჭე-ეტ (\dots) - \dots + ჭე-ეტ - \dots + ჭე-ეტ \\ 2. \dots + ჭე-ეტ (\dots + ჭე-ეტ) \end{cases}$					
შ	აა-სა და შა-ზე დაბო-ლოებულნი	...აა + ჭა-იტ --	$\begin{cases} 1. \dots + ჭო-ეტ \\ 2. \dots + ჭე-ეტ \end{cases}$					
ჯ		...აა + ჭა-იტ --	$\begin{cases} 1. \dots + ჭო-ეტ \\ 2. \dots + ჭე-ეტ \end{cases}$					
ღ	ი (-ა), უ (-ჟ)-სა და თანხ. დაბ.	... [*] + ჭა-იტ --	$\begin{cases} 1. \dots + ჭო-ეტ \\ 2. \dots + ჭე-ეტ \end{cases}$					
ყ	ა-ზე დაბო-ლოებულნი	...ა + ჭა-ნ --	$\begin{cases} 1. \dots + ჭო-ნ - \\ 2. \dots + ჭა-ნ - \\ 3. \dots + ჭო-ნ - \\ \dots + ჭო-ნ - \dots + ჭო-ნ - \dots + ჭო-ნ \end{cases}$					
ჩ	აა-სა და შა-ზე დაბო-ლოებულნი	...აა + ჭა-ნ --	...აა + ჭო-ნ					
ც		...აა + ჭა-ნ --	...აა + ჭო-ნ					
ძ	ი (-ა), უ (-ჟ)-სა და თანხ. დაბ.	... + ჭა-ნ						
წ	ა-ზე დაბო-ლოებულნი	...ა + იტ --	...ე + ატ					
ხ	აა-სა და შა-ზე დაბ.	...აა + ატ						
ვ		...აა + ატ						
გ	ლა-ზე დაბოლოებ.	ისევე, როგორც სხვა ახმოვანზე დაბოლოებულნი						
დ		ან ...ლ + ტ						
ე	ი (-ა), უ (-ჟ)-სა და თანხ. დაბ.	... + იტ	... + გ-ატ, ... + ატ, ... + გ + ტ, ... + ტ					

¹ თერთთ აწეობილი ფუძისველ მასალაზე მივითიგებ.

რ ი ზ მ ნ ე ბ ი

ფ რ კ მ ე ბ ი

ლ მ ე ბ ა

ბ ზ ი ფ უ რ ი   დ ი ა ლ ე მ ტ ი

$$\dots - + \text{ტა-იტ} - \begin{cases} 1. \dots - + \text{ტო-ატ} - \dots - + \text{ო-ატ} - \dots - + \text{ო-ტ} \\ 2. \dots - + \text{ტე-ატ} \\ 3. \dots - + \text{ტა-ტ} \end{cases}$$

ან ისევე, როგორც აბეფურში

$$\dots^* \text{ა} + \text{ტა-იტ} - \begin{cases} 1. \dots \text{ა} + \text{ტო-ატ} \\ 2. \dots \text{ა} + \text{ტე-ატ} \end{cases}$$

$$\dots^* \text{ბ} + \text{ტა-იტ} - \begin{cases} 1. \dots \text{ბ} + \text{ტო-ატ} - \dots \text{ბ} + \text{ო-ატ} \\ 2. \dots \text{ბ} + \text{ო-ატ} \\ 2. \dots \text{ბ} + \text{ტე-ატ} - \dots \text{ბ} + \text{ტე-ატ} \end{cases}$$

$$\dots + \text{ტა-იტ} - \begin{cases} 1. \dots + \text{ტო-ატ} - \dots + \text{ო-ატ} \\ 2. \dots + \text{ტე-ატ} \\ 3. \dots + \text{ტა-ტ} \end{cases}$$

$$\dots - + \text{ტა-ნ} - \dots - + \text{ტო-ნ} - \dots - + \text{ო-ნ}$$

ან ისევე, როგორც აბეფურში.

$$\dots \text{ა} + \text{ტა-ნ} - \dots \text{ა} + \text{ტო-ნ} - \dots \text{ა} + \text{ო-ნ}$$

$$\dots \text{ბ} + \text{ტა-ნ} - \begin{cases} 1. \dots \text{ბ} + \text{ტო-ნ} - \dots \text{ბ} + \text{ო-ნ} \\ 2. \dots \text{ბ} + \text{ტა-ნ} - \dots \text{ბ} + \text{ტო-ნ} - \dots \text{ბ} + \text{ო-ნ} \end{cases}$$

$$\dots + \text{ტა-ნ} - \dots + \text{ტო-ნ} - \dots + \text{ო-ნ}$$

$$\text{I. } \dots - + \text{იტ} - \parallel \dots - + \text{გ-ატ} - \dots - + \text{გ-ტ} - \dots - + \text{ტ}$$

$$\text{II. } \dots^* \text{ა} + \text{იტ} - \begin{cases} 1. \dots \text{ა} + \text{ტ} \\ 2. \dots \text{ე} + \text{ატ} - \dots \text{ე} + \text{ტ} \end{cases}$$

$$\dots \text{ა} + \text{ატ} - \dots \text{ა} + \text{ტ}$$

$$\dots \text{ბ} + \text{ატ} - \dots \text{ბ} + \text{ტ}$$

ისევე, როგორც ყველა სხვა ა-ხმოვანზე დაბოლოებული

$$\dots + \text{იტ} \parallel \dots + \text{გ-ატ}, \dots + \text{ატ}, \text{გ-ტ}, \dots + \text{ტ}$$

¹ აქაც და ქვეითაც ...- გულისხმობს, რომ ზმნის ფუძეს ჩამოშორებული აქვს ა ფუძისეული ხმოვანი.

დ ი ნ ა მ ი უ რ მ ე ნ უ ლ
 შ ი ზ ლ ი რ თ ე ჯ ა
 ი ნ ფ ი ნ ი ტ უ რ ი

დრო	ზმნა	დ ა ბ რ
		ა ბ ვ უ ფ რ ი დ ი ა ლ ე მ ტ ი
ლ მ უ მ ვ ა	ა-ზე დაბო- ლოებული	...ა + ტა → ...ო + ტა → ...ოო → ...შ → ...ო
	აა-სა და შა-ზე და- ბოლოებუ- ლი	...აა + ტა ...შა + ტა
	ი (-ა), უ (-ტი)-სა და თანხ. დაბ.	... + ტა
შ ი ს ს ლ ნ ა მ უ რ ი	ა-ზე დაბო- ლოებული	...ა + ტა-ზ → ...ო + ტა-ზ → ...ოო-ზ → ...შ-ზ → ...ო-ზ
	აა-სა და შა-ზე დაბო- ლოებული	...აა + ტა-ზ ...შა + ტა-ზ
	ი (-ა), უ (-ტი)-სა და თანხ. დაბ.	... + ტა-ზ
ი ბ ს ი რ ი ა რ ა ს ი		კველა ზმნა წარმოდგენილია წმინდა

რ ი ზ მ ნ ე ბ ი

ფ რ მ ე ბ ი

ლ მ ე ბ ა

ბ ზ ი ფ ე რ ი მ ი ა მ ე ბ ი

... — + უა

ან ისევე, როგორც აბეჭურში

...აა + უა

...ბა + უა — ...პა + უა

... + უა

... — + უა-ზ — ... — + ურ-ზ — ... — + რ-ზ

ან ისევე, როგორც აბეჭურში.

...აა + უა = ზ

...ბა + უა = ზ — { 1. ...პა + უა-ზ — ...პა + ურ-ზ
2. ...პა + ურ-ზ — ...პა + რ-ზ

... + უა-ზ — ... + ურ-ზ — ... + რ-ზ

ფუძით დროის ადგილის ვარეშე.

დ ი ნ ა მ ი უ რ მ ე ნ უ ლ ი
 უ ა რ ე რ უ ი თ ი

დრო	ფენა	ა ბ გ დ
		ა ბ გ დ ე ვ ზ რ ი დ ი ა ლ ე მ ტ ი
ე	ა-ზე დაბო- ლოებული	...ა + ტა-მ - ...ო + ტა-მ - ...ოო-მ - მ-მ - მ-მ
ნ	აა-სა და მა-ზე და- ბოლოებუ- ლი	...აა + ტა-მ ...აა + ტა-მ
ი	ი (- ა), უ (- უ)-სა და თანხ. დაბ.	... + ტა-მ
ი ე ე ა ა ე ა ა ა ა ა	ა-ზე დაბო- ლოებული	...ა + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ - ...ო + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ - ...ოო-მ-(გ)-ზ-ტ - ...მ-მ-(გ)-ზ-ტ - ...ო-მ-(გ)-ზ-ტ
	აა-სა და მა-ზე დაბო- ლოებული	...აა + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ ...აა + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ
	ი (- ა), უ (- უ)-სა და თანხ. დაბ.	... + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ
ი ა ა ა ა ა ა		უარყოფის მ აფიქსი ჩართულია ზმნაში. წარმოდგენილია ისევე, როგორც აორისტის

რ ი ზ მ ნ ე ბ ი

ფ ლ რ მ ე ბ ი

ლ მ ი ბ ა

ბ ზ ი ფ ფ რ ი ღ ი ა ლ ე ა ტ ი

... — + ტა-მ — ... — + ტო-მ — ... — + ო-მ

ან ისევე, როგორც აბეუურში

...აა + ტა-მ — ...აა + ტო-მ — ...აა + ო-მ

...აა + ტა-მ — $\begin{cases} 1. ...აა + ტა-მ \\ 2. ...აა + ო-მ \end{cases}$

... + ტა-მ — ... + ტო-მ — ... + ო-მ

... — + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ — ... — + ტო-მ-(გ)-ზ-ტ — ... — + ო-მ-(გ)-ზ-ტ

ან ისევე, როგორც აბეუურში.

...აა + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ — ...აა + ტო-მ-(გ)-ზ-ტ — ...აა + ო-მ-(გ)-ზ-ტ

...აა + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ — $\begin{cases} 1. ...აა + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ — ...აა + ო-მ-(გ)-ზ-ტ \\ 2. ...აა + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ — ...აა + ტო-მ-(გ)-ზ-ტ \end{cases}$

... + ტა-მ-(გ)-ზ-ტ — ... + ტო-მ-(გ)-ზ-ტ — ... + ო-მ-(გ)-ზ-ტ

-იტ სუფიქსი ზმნებისა და დიალექტების მიხედვით
ფინიტურს ფორმაში. იხ. ტაბ. I.

ს ტ ა ტ ი უ

		დ ა ბ ო
დრო	წმნა	ფ ი ნ ი ტ უ რ ი ფ ო რ მ ა ი
ს შ ა	ა-ზე დაბო- ლოებული	...ა + უ-პ - ...ა + ფ-პ - ...ო + ფ-პ - ...წ-პ - ო-პ
	აა-სა და ბა-ზე და- ბოლოებუ- ლი	...აა + უ-პ ...ბა + ფ-პ
	ი (-ა), უ (-ბ)-სა და თანხ. დაბ.	... + უ-პ
ნაშრომის მანუსკრიპტი		... + 6

შენიშვნა: სტატიკურს ზნეებში დიალექტურს

რ ი ზ მ ნ ე ბ ი

ლ ო თ ბ ა

ინფინიტური ფორმაზი

უარყოფითი ფორმაზი

...ა + უ - ...ო + უ - ...ო + უ - ...ა - ...ო

...აა + უ

...აა + უ

... + უ

... + ზ

ფუძეს ერთვის მხოლოდ უარყოფის
მ- აფიქსი ბოლოს ყოველგვარი
მაწარმოებლის გარეშე

... + მ-(გ)-ზ-ბ

სხვაობას ადგილი არა აქვს.

ლ ი ბ ი რ ა ტ უ რ ა

1. აძიბეერტი ტექსტები (ხლაპრები, საუბრები, ანდაზა-გამოცანები და სხვ.) ჩაწერილი პროფ. ს. ჯანაშიას მიერ 1921 წ. სოფ. აძიბეაში (ხელნაწერად).
2. ჯგერდული ტექსტები, ჩაწერილი ჰენს მიერ 1936 წ. სოფ. აბუწაში (ხელნაწერად).
3. ლიხნური ტექსტები, ჩაწერილი - - - 1937 წ. სოფ. ლიხნში (ხელნაწერად).
4. დ. გულდია, მალყაუ იფშოქტა, აუტა 1933 წ.
5. დ. ჭონქაძე, სურამ აბაა, აუტა, 1936 წ.
6. აფსუა ლაკტქტა, აუტა, 1936 წ.
7. დ. გულია, აფსუა უა-ფუაქტეი აუა რეცეკტქტეა, აუტა, 1921 წ.
8. П. Услар, Абхазский язык. Этнография Кавказа. I. Тифлис. 1887.
9. П. Услар, О языке убыхов. Этнография Кавказа. I. Тифлис. 1887.
10. Н. Марр, Абхазско-русский словарь. Ленинград. 1926.
11. П. Чараз, Об отношении абхазского языка к ифетическому. Материалы по ифетическому языкознанию. IV. С.-П. 1912.
12. G. Dumézil, Etudes comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-Ouest (Morphologie). Paris. 1932.
13. R. von Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes, Wien. 1895.
14. D. Johan Anton Goldenstädt, Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge. 1791 წ. შეორე ნაწილი.
15. G. Rosen, Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische. Berlin. 1846.
16. A. Dirr, Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen. Leipzig. 1928.
17. G. Deeters, Der abchasische Sprachbau, «Nachrichten von d. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse.» 1931.

К. ЛОМТАДИЗЕ

ОБРАЗОВАНИЕ ОСНОВНЫХ ВРЕМЕН В АБХАЗСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Для абхазского языка характерно обилие времен-наклонений. Исчерпывающее уяснение образования и значений их требует предварительного решения ряда вопросов.

Нельзя считать законченным даже статический анализ их, поскольку многообразие используемых суффиксов, порожденное фонетическими процессами, затрудняет установление первоначального вида этих суффиксов.

В этом отношении особенно выделяются времена: настоящее, прошедшее несовершенное и аорист.

Именно в этих временах наблюдается расхождение диалектов абхазского языка; в них же особенно ярко проявляется специфическая категория финитности и инфинитности.

С точки зрения суффиксов, используемых для образования времен, абхазские глаголы распадаются на две группы: 1. динамические глаголы (სტოაღჷ stɔajɬ „сажусь“, სგგლოაღჷ sɛgɛloajɬ „встаю“) и 2. статические глаголы (სტოოღჷ stɔoɔɾ „свижу“, სგგლოოღჷ sɛgɛlooɔɾ „стою“).

Настоящее время, прошедшее несовершенное и аорист наличны у динамических глаголов, у статических же глаголов имеются лишь настоящее и прошедшее (неопределенное) времена. Диалектные различия опять таки наблюдаются у динамических глаголов.

В динамических глаголах характерными суффиксами служат: для настоящего времени — -აღჷ -ɔjɬ, -ჰაღჷ -wɔjɬ, -ჰეღჷ -wejɬ; для прошедшего несовершенного времени — -ობ -ɔp, -ჰაბ (| -ჰობ) -wɔp (| -wɔp); для аориста — -ეღჷ -ɛjɬ, -იღჷ -iɬ.

Разнообразие этих аффиксов результат фонетических процессов, варьирующих применительно к диалектам и к исходам глагольных основ.

Если исходить из окончания глагольных основ, в вариациях суффиксов обнаружится следующая закономерность:

Когда в исходе основе имеется -ა -a, суффиксом

a) настоящего времени выступает -აღჷ -ɔjɬ:

აბა-რა aba-ra „видеть“ — იზბოაღჷ izbojɬ „вижу что-то“;

აცა-რა asa-ra „итти“ — სტოაღჷ stɔajɬ „иду“ и т. л.

b) прошедшего несовершенного времени — -ობ -ɔp:

იზბობ izboɔp „видел я что-то“;

სტობ stɔɔp „я шел“;

с) аориста — ეგრძე - ejt:
 იხიდავ izbejt „увидел я что-то“,
 სცდავ scejt „ушел я“;

ქართული
 ენის გრამატიკა

когда же в исходе основы другой гласный звук (o i - a j, უ u - ჯ w) или же, если основа оканчивается на согласный звук, суффиксами будут служить:

ა) для настоящего времени — -ჟოვტ -wojt, -ჟევტ -wejt:

ადარ-რა adar-ra „знать“, „узнавать“ — იხდარ-ჟევტ | იხდარ-ჟოვტ izdar-wejt | izdar-wojt „знаю что-то“, „знаком с ч.-л.“; ანეა-რა anej-ra „итти туда“ — სნეა-ჟევტ | სნეა-ჟოვტ snej-wojt | snej-wejt „иду туда“; ათი-რა ati-ra „продавать“ — ისთი-ჟევტ | ისთი-ჟოვტ isti-wejt | isti-wojt „продаю что-то“; აქვ-რა akw-ra „клясться“ — სჯკვ-ჟოვტ — სჯკვ-ჟევტ | სჯკვ(ჟ)-ჟევტ sakw-wojt — sakw-ojt | sak(w)-wejt „клянусь“...

ბ) для прошед. несовершенного — -ჟან (| -ჟონ) -wan (| -won):

იხდარ-ჟან (| იხდარ-ჟონ) izdar-wan (| izdar-won) „знал что-то“; სნეა-ჟან snej-wan „шел туда“; ისთი-ჟან isti-wan „продавал что-то“; სჯკვ-ჟან — სჯკვან sakw-wan — sak-wan „клялся“...

с) для аориста — -იტ (-ავტ), -ტ -it (-jt), -ჟ:

იხდარიტ | იხდარტ izdariṭ | izdarṭ „узнал что л.“; სნეა-იტ — სნეავტ snej-it — sne-jṭ „я пришел туда“; ისთი-იტ — ისთარტ isti-it — istit „продал я что-то“; სჯკვ-იტ (სჯკვაავტ) sakw-it (sakwa-jṭ) „проклялся я“.

В действительности и при глаголах с исходом основы на -o -a, суффиксами являются: в наст. врем. — -ჟოვტ (-ჟევტ) -wojt (-wejt), в прошед. несоверш. — -ჟან (-ჟონ) -wan (-won), в аористе — -იტ -it. Наличие в этих случаях -ოვტ -ojṭ, -ონ -on, -ევტ -ejṭ результат ассимиляции исхода основы * a с начальными гласными суффиксов:

-o+ჟოვტ -a+wojt — -ოვტ -ojṭ

-o+ჟან -a+wan — -ონ -on

-o+იტ -a+it — -ევტ -ejṭ

Поэтому то выделение этих последних (-ოვტ -ojṭ, -ონ -on, -ევტ -ejṭ) в качестве суффиксов неточно: в состав их входит окончание основы -o -a. Что у глаголов, использующих -ოვტ -ojṭ, -ონ -on, -ევტ -ejṭ, основа оканчивается на -o -a, это доказывается: отглагольным именем — აცა-რა asa-ra, აბა-რა aba-ra, აყაყა-რა aqaca-ra—, образованием некоторых времен и наклонений — იხდა-ვ izba-v „увиджу что-л.“, იხდა-რ izba-r „чтобы я видел что-л.“..., а также образованием повелительного наклонения, для которого во всех этих глаголах приходится допустить наличие конечного гласного -a.

Помимо этого в этих глаголах нередко и поныне удерживаются и параллельно встречаются формы:

в наст. вр.: იზბა-ტოღტ || იზბა-ტეღტ *izba-wojt* || *izba-wejt*, от которых путем дальнейших видоизменений получается იზბო(ა)ტ *izbo(j)t*...

в прош. несоверш. вр.: იზბა-ტან *izba-wan* (- იზბო-ტან *izbo-wan* - იზბო-ტონ *izbo-won* - იზბონ *izbon* - იზბონ *izbon*).

Наконец, спряжение глаголов, с исходом основы на -ჰა -**ha** и -აა -**aa**, лишней раз подтверждает участие гласного зв. -ა -**a** в суффиксах -ოღტ -*ojt*, -ონ -*on*; окончание основы -ა -**a** в этих случаях не ассимилируется с гласным началом суффиксов и эти последние предлежат в том виде, в каком они встречаются при спряжении глаголов с согласным исходом основы; напр:

н. наст. вр.: სკაჰა-ტოღტ || სკაჰა-ტეღტ *skaha-wojt* || *skaha-wejt* „падаю“ (от глг. აკაჰა-რა *akaha-ra*), სწაა-ტოღტ || სწაა-ტეღტ *scaa-wojt* || *scaa-wejt* „спрашиваю“ (от глг. აწაა-რა *ascaa-ra*)...

прошед. несов.: სკაჰა-ტან *skaha-wan* „я падал“, სწაა-ტან *scaa-wan* „я спрашивал“...

аорист: სკაჰა-ღტ *skaha-jt* „я упал“, სწაა-ღტ *scaa-jt* „я спросил“.

Вышесказанное касается абжуйского диалекта абхазского языка. В бзыбском же диалекте для глаголов с исходом основы на -ა -**a** отмеченные выше явления отнюдь не характерны: окончание -ა -**a** основы отпадает и имеет место унификация суффиксов независимо от окончания глагольной основы; напр.:

в наст. вр. იზბ-ტეღტ *izb-wejt*, იზბ-ტოღტ *izb-wojt*, სჯგვლ-ტოღტ || სჯგვლ-ტეღტ *sagel-wojt* || *sagel-wejt*...

в прош. несоверш.: იზბ-ტან || იზბ-ტონ *izb-wan* || *izb-won*...

в аористе: იზბ-გ-ღტ || იზბ-გ-ტ || იზბ-ტ *izb-a-jt*, *izb-a-t*, *izb-t*, სჯგვლ-გ-ღტ || სჯგვლ-ტ *sagel-a-jt*, *sagel-t*...

Отпадение окончания **a** в бзыбском диалекте наблюдается в настоящем, прошедшем несовершенном и аористе, в остальных же временах-наклонениях это окончание основы (-ა -**a**) всюду удерживается (ср. буд. იზბა-პ *izba-p* „увиджу что-то“, услов.: იზბა-რ *izba-r* „чтобы я увидел что-то“, იზბა-ხეღტ *izba-xejt* „уже видел что-то“...).

Глаголы с исходом основы на -ჰა -**ha** и -აა -**aa**, в бзыбском диалекте сохраняют эти окончания, так же, как и в абжуйском диалекте, хотя в отдельных случаях возможно усечение -ა -**a** исхода основы ჰა *ha*: სკაჰ-ტოღტ *skah-wojt* „падаю“.

Как было отмечено (см. стр. 240), -ოღტ -*ojt* - ა+ტოღტ -*a+wojt* - ა+ტა-ღტ -*a+wa-jt*, -ონ -*on* - ა+ტან -*a+wan*...; но -ოღტ -*ojt*, -ონ -*on* могут встречаться и в тех случаях, когда в конце глагольной основы не имеется

-ა -a; такое образование особенно характерно для бзыбского диалекта. Оно также присутствует в глаголах с исходом основы на согласный; так, например, *აფს-რა* *aps-ra* в наст. времени употребительно наряду с *სფფს-ჴიჴტ* *saps-wejt*, *სფფს-ჴოჴტ* *saps-wojt* — *სფფს-ოჴტ* *saps-ojt* „утираю“. В этом последнем случае, разумеется, -ოჴტ -ojt целиком является суффиксом, полученным из *ჴოჴტ* -wojt в результате потери *ჴ* *w* перед *ო* *o*, — каковой фонетический процесс распространен в абхазском языке.

Так как в бзыбском диалекте в глаголах с исходом основы на -ა -a, этот последний отпадает, в аористе суффикс -იჴტ -ijt может видоизмениться в -იჴჲტ -ijt (как и при основах с согласным исходом): *იზბჴტ* *izba-t* „увидел что-л.“, *სგგლტ* *sagal-t* „встал“... (ср. *აფს-რა* *aps-ra* — аор.: *დფფსტ* *daps-t* „მოკვდა“, *ადფრ-რა* *ador-ra* *იზდრტ* *izdr-t* „узнал что-то“). Не лишне отметить, что *სგგლტ* *sagal-t* наряду с *სგგლჴე-ტ* *sagalə-t* характерно не только для бзыбского, но и для абхуйского диалекта.

Глаголы с исходом основы на -ლა -la одинаково образуют аорист и в абхуйском, и в бзыбском диалектах.

Несмотря на то, что в таких глаголах аорист совпадает и в бзыбском и в абхуйском диалектах, этот одинаковый результат получен различными путями. Гласный исход основы -ა -a в абхуйском диалекте не отпадает непосредственно, а видоизменяется в ე *e* под влиянием последующего ჯ *j* (*სგგლე-ტ* *sagale-t*); ე *e* вызывает палатализацию предшествующего согласного, предшествующий же согласный звук ლ *l* в абхазском языке является твердым; избежать палатализации удается путем использования суфф. ტ *t* (если же удерживается ე *e*, предшествующий звук ლ *l* произносится особенно твердо). Поэтому то в настоящем времени и при этих глаголах в абхуйском диалекте не отпадает конечный зв. -ა -a и неизменно имеем: *სგგლო-ტ* *sagalo-t* — *სგგლა-ჴო-ტ* *sagala-wojt*.

В бзыбском же диалекте гласное окончание основы может отпасть не только вышеуказанным путем, но и в результате тенденции к утеснению исхода основы -ა -a.

В бзыбском диалекте, как было уже отмечено, гласный исход основы -ა -a отпадает в настоящем, прошед. несовершенном вр. и в аористе; в других временах-наклонениях этот гласный зв. всюду удерживается.

В бзыбском диалекте отпадение гласного исхода основы -ა -a в вышеозначенных временах результат общей тенденции, проявляющейся в склонности этого диалекта к закрытым слогам: отпадение конечного гласного *o* *a* в бзыбском диалекте наблюдается систематически и в именах существительных; ср. напр.:

абх. აშაყა *ašaq*

„ბწა“ *ača*

„აყუაყუა“ *aqwaqwa*

бзыб. აშაყ *ašaq* „стол“

„აწ“ *ač* „дно“

„აყუაყუ“ *aqwaqw* „спина“

აბჟ. ატაჟმა ატაჟა
 „ აჰათა ahata
 и т. д.

бзыб. ატაჟმა ატაჟ „por“
 „ ahat „mex“, „бурдюк“

სტრუქტურული
 მნიშვნელობები

У статических глаголов в настоящем времени используется суффикс -უბ -ur, в прошедшем неопределенном вр. — суф. -ბ -n; напр., наст.: დედაბ-უბ ძაჟყაბ-ur „она девочка есть“ (от им. сущ. ბბდაბ ბჟყაბ); прош. неопред.: დედაბ-ბ ძაჟყაბ-ნ „она девочка была“...

Если суффиксу -უბ -ur предшествует -ბ -a (окончание имени существительного, от которого образуется глагол, или окончание глагольной основы), то в результате частичной регрессивной ассимиляции ბა-ბო: სებაწო-უბ საჯაჟო-ur — სებაწა-უბ საჯაჟა-ur „я есмь человек“ (სებაწა აჯაჟა — „человек“); სგუბითობუბ სგუბითა-უბ სგუბითა-ur „думаю“ (სუკვ.: „в моем сердце лежит что-то“).

В дальнейшем своем развитии процесс ассимиляции может привести к тому, что უ и после ბ о ступенчатся.

Конечный звук ბა, сливаясь с последующим უბ и может образовать ბო: სგუბითობ სგუბითობ.

Диалектных вариаций этого фонетического процесса в статических глаголах не наблюдается.

В глаголах, с исходом основы на ბა ha и ბა za ассимиляция с последующим უბ и не имеет места: დეჟუბსტააუბ დაჟუბსტააჟ „он (раз. сущ.) плутоват“ (დეჟუბსტაა აჟუბსტაა „шлут“, „шалун“, „чорт“); დარჯაჟა-უბ დარჯაჟა-ur „он (раз. сущ.) достоин сожаления“ (არჯაჟა „достойный сожаления“).

* Суффиксы, о которых речь шла выше, встречаются в таком виде во временах изъявительного наклонения, взятых в положительной форме; но в тех же временах других наклонений или же в отрицательных формах того же изъявит. наклонения не всегда используются эти суффиксы. Вышеприведенные суффиксы времен сложны по составу и потому в них совмещены суффиксы с разными функциями.

В абхазском глаголе кроме лиц (субъекта, объектов), чисел, времен, родов (субъекта, объектов) выражаются место и время действия, обстоятельство, орудие, которым выполняется действие и т. д.; глагол включает в себя и союзы придаточных предложений („который“, „где“, „как“, „чем“, „когда“ и т. д.), в виде специальных префиксов; включение этих последних вызывает существенные изменения в суффиксации; срав., наприм.:

наст. вр. დეჟოაბ დაჟოაჟ „он (раз. сущ.) идет“ и:
 დ-ბ-ოო d-a n-co „когда он (раз. сущ.) идет“,
 დ-ბი-ოო d-a xi-co „куда он (раз. сущ.) идет“,
 დ-მ-ოო d-a-s-co „как он (раз. сущ.) идет“;

изменение в суффиксах будет иметь место и в вопросительных формах:

დგ-ზ-ლა-ცო dā-z-la-co „чем (при помощи ^{შეხვედრის}შეხვედრის)“
(раз. сущ.)?

დგ-შ-ღა-ცო dā-š-ra-co „как идет он (раз. сущ.)?“

прошед. несовер. вр.: დ-ცონ dcoṇ „он (раз. сущ.) шел“, но:

დ-ან-ცო-ზ d-an-co-z „когда он (раз. сущ.) шел“.

დ-ახი-ცო-ზ d-axi-co-z „куда он (раз. сущ.) шел“

и т. д.

аорист: დცეჲტ dcejt „он (раз. сущ.) ушел, пошел“, но:

დ-ახი-ცა || დ-ახი-ცა-ზ d-axi-ca || d-axi-ca-z „куда он пошел“.

Аналогичное положение имеем в статических глаголах; срав., напр.:

наст. вр.: დგყო-უბ dā-qo-up „он (раз. сущ.) есть“, но:

დ-ან-გ-ყო-უ d-an-g-qo-u „когда он (раз. сущ.) есть“;

დ-ახი-გ-ყო-უ d-axi-g-qo-u „где он (раз. сущ.) есть“;

прош. неопред.: დგყან dā-qa-n „он (раз. сущ.) был“, но:

დ-ან-გ-ყან d-an-g-qa-z „когда он (раз. сущ.) был“,

დგშგყან dā-š-g-qa-z „как он (раз. сущ.) был“ и т. д.

Во всех вышеперечисленных случаях суффиксы времени распались: часть отпала или же в некоторых случаях видоизменилась, но от этого значение времени ничуть не изменилось: დ-ან-ცო d-an-co так же наст. время, как и დცოჲტ dcojt, დანცა danca так же является аористом, как и დცეჲტ dcejt.

Следовательно, полные варианты суффиксов времен обозначают не только время. Показателем времени динамических глаголов в наст. времени служит -ჲა -wa. Это вполне ясно обнаруживается при спряжении глаголов с согласным исходом основы; так, напр., от глагола ატს-რაბ atš-rāb „умереть“ наст. вр.: დ-ან-ტს-ჲა d-an-ps-wā „когда он (раз. сущ.) умирает“; ადგ-რაბ adg-rāb „знать“ — ი-შგ-ზ-დგ-რაბ i-š-g-z-dg-wā „как знаю (что-то)“ и т. д. Поэтому то, когда нам приходилось устанавливать суффикс настоящего времени изъявительного наклонения (полож. форма), мы исходили из -ჲაჲტ -wājṯ, давшего в результате ассимиляций — в одном случае частичной прогрессивной, в другом случае — частичной регрессивной — -ჲოჲტ -wojṯ и -ჲეჲტ -wejṯ.

Если основа глагола оканчивается на -ა -a, то в сочетании с последующим -ჲა -wa, получаем -რა -ō — -ო -o (დანცო danco — დანცო danco); параллельно попадает и ა-ჲა -a-wa: დანცა-ჲა danca-wā „когда он (раз. сущ.) идет“.

В прошед. несовершенном времени в этом случае налицо сложный суффикс ჲა-ზ -wa-z: დანცოზ — || დანცა-ჲა-ზ dancoz — || danca-wa-z

„когда он (раз. сущ.) шел“; срав. დაბეს-ჰაბ დაბს-ვaz „когда он (раз. сущ.) умирал“.

В аористе же предлежит чистая основа глагола: დაბესჲ დაბსა „когда он (раз. сущ.) умер“, დაბცა დაბსა „когда он (раз. сущ.) ушел“.

При обозначении обстоятельства в аористе может появиться аффикс -ბ -z (см. ниже).

В статических глаголах в качестве суффикса настоящего времени надо выделить -ჟ -ი: დაბჟო-ჟ დაბჟო-ი „когда он (раз. сущ.) есть“; в прош. неопределенном -ზ -z: დაბჟა-ზ დაბჟა-z „когда он (раз. сущ.) был“...

В абхазском языке нет относительных (и определительных) местоимений; роль таких местоимений выполняется специальными аффиксами в глаголе, причем с этим связаны изменения в образовании времен; таковые формы принимают вышеуказанные суффиксы -ჰა -wa, -ჰაბ -waz; так, напр., в наст. вр. имеем: იცო || იცა-ჰა იცა-wa „тот, который идет туда“, „то, что идет туда“; იფსუა ipsua „тот, который умирает“; в прошед. несоверш.: იცა-ჰა-ბ — იცობ იცა-wa-z — იცოz „тот, который шел туда“... в аористе: იცა იცა (იცაბ იცაz) „тот, кто ушел“, „то, что ушло“...; настоящ. время статических глаголов: იყო-ჟ იყო-ი „тот, кто есть“, „то, что есть“; прош. неопределенное: იცა-ბ იცა-z „тот, кто был“, „то, что было“ и т. д.

Вследствие того, что суффиксы -ჰა -wa, -ჟ -ი, -ჰაბ -waz, -ბ, -z не принимались за суффиксы время-образующие и вследствие того, что не были выделены элементы, заменяющие относительные местоимения, эти последние (-ჰა -wa, -ჟ -ი, -ბ -z и т. д.) были признаны показателями относительных местоимений, в результате чего этих последних оказалось столько, сколько имелось обстоятельственных форм во временах-наклонениях.

Перечисленные суффиксы суть суффиксы времени, функцию же относительных местоимений выполняют ი-ი- и -ზ- -z-.

ი-ი- является всегда префиксом и выступает в роли относительного местоимения:

ა) при одноличных глаголах (независимо от того, к какому классу имен относится субъект действия): ი-იცო i-co „тот, который идет“, „то, что идет“; б) при двухличных глаголах для обозначения причастия действительного залога (суб'екта): ი-იხვარჲ-თა i-ixwarჲ-ta „тот, который на тебя (мужчину) посмотрит“ (глагол. ახვარჲ-რა axwarჲ-ra); в) для обозначения причастия страдательного залога или прямого дополнения при переходных глаголах: ი-ზღერ-თა i-zdgr-ta „то, что знаю я“, „тот, которого я знаю“...

-ზ- -z- в роли относительного местоимения выступает, когда надо выразить „причастие действительного залога“ (т. е. субъект действия) или же — косвенное дополнение при переходных глаголах или же — отношение принадлежности и т. д.; наприм.: ი-ზააბა-ზ i-z-aaba-z „тот, который его (нераз. сущ.) воспитал (от глагола ააბა-რა aaba-ra „воспитывать“);

o-ბ-ტო-ე-ი-z-fo-ი „тот, к которому он (нераз. сущ.) принадлежит“ ზა-მც შაჭჳი „тот, сила которого незначительна“ и т. д. ზნზლპრტჳკჳ

При употреблении аффиксов *o i*, *z* не имеет значения ни класс, ни род, ни число имен, к которому эти аффиксы относятся.

На основании вышесказанного после выделения суффиксов времени в динамических глаголах остаются: в настоящем времени суффикс -oტ -- aტ -it -- jt (დო-ჲე-ატ dca-we-jt, срав. დანო-ჲა danca-wa); в прошедшем несовершенном -- b-ნ (დო-ჲა-ბ dca-wa-n, срав. დანო-ჲა-ზ danca-wa-z); в аористе -oტ -- aტ -it -- jt (დო-ატ dce-jt, срав. დანო danca); в статических глаголах: в настоящем времени -- 3 -p (დჳო-ჲ-ჰ daqou-p, ср. დანო-ჲ danqo-u), в прошед. неопределенном -- b-ნ (დჳა-ბ daqa-n, срав. დანჳა-ზ danqaz).

В этом случае суффиксы -oტ -it и -3 -p не являются суффиксами времени; так, напр., -oტ -it всплывает при различных временах (დო-ატ dce-jt, დო-ატ dco-jt, დო-ა-ტ dcaa-jt, დო-მ-ტ dcaš-t, დო-ხე-ატ dcaxe-jt), с другой стороны, значение соответствующего времени остается и при отсутствии этого суффикса (დანო danca „когда ушел он“).

Отсюда вывод: для образования аориста в абхазском языке нет специального аффикса, для аориста характерно именно его отсутствие; значение аориста определяется сопоставлением его с другими временами.

Суффиксы -oტ -it, -b-н, -3 -p не суть показатели времен; в специальной литературе они называются „суффиксами определенной (финитной) формы“.

Формы с этими суффиксами будут определенными (финитными), формы без них — неопределенными (инфинитными).

Неопределенная форма глагола в европейских языках не имеет лиц и в большинстве случаев, также — времени. В абхазском же языке в формах, называемых неопределенными (инфинитными) представлены и лица, и число, и род (субъекта, объекта), время, место и обстоятельство действия, но в некотором отношении такая глагольная форма все же остается неопределенной (инфинитивной). Эта инфинитивность, так же как и финитность, специфическая категория абхазского глагола; она находится в связи с своеобразным выражением придаточного предложения: в предложении может быть налицо несколько инфинитивных глаголов, но предложение не будет законченным, если нет глагола с финитным суффиксом (-oტ -it, -b-н, -3 -p); эта инфинитивная форма глагола соответствует придаточному предложению других языков (напр. русского): в абхазском языке глагол не столько морфологическая единица, сколько сложное синтаксическое целое, целое предложение (обыкновенно — распространенное).

Суффикс -oტ -it используется в финитных формах динамических глаголов, суффикс -3 -p — в финитных формах статических глаголов, суффикс -b-н же встречается в финитных формах, как динамических, так

и статических глаголов; одновременно этот последний (-b -n) служит показателем прошедшего времени.

Финитные суффиксы характерны для положительной формы изъявительного наклонения.

Инфинитивными формами являются вопросительные предложения, все обстоятельственные формы; эти же формы используются и для других наклонений с наращением специальных суффиксов того или иного наклонения.

С точки зрения использования финитных суффиксов в отрицательных глагольных формах нет единообразия.

В настоящем времени отрицательная частица -a -m является суффиксом, и в глаголе отсутствует суффикс -იტ -it; დავს-უა-მ და-ვს-უა-მ „не умирает он“ (раз. сущ.); в прошед. несовершенном вместо -ვა-ბ -wa-b в финитных форм имеется -ვა-მავ-ბ-ტ -wa-m-a-v-b-t; დავს-ვა-მავ-ბ-ტ და-ვს-ვა-მავ-ბ-ტ „не умирал он“ (раз. сущ.). Суффикс -b -n финитной формы здесь замещается суф. -ბ-ტ -b-t, быть может, потому, что в суффиксе -b -n совмещены две функции: обозначение времени и обозначение финитности.

В аористе отрицательная частица является префиксом или инфиксом и в глаголе налицо суффикс финитности -იტ -it; დავ-მ-ფსავ-ტ და-მ-ფსავ-ტ „не умер он“...

В статических глаголах отрицательная форма настоящего времени образуется при помощи суффикса -a -m. В отличие от динамических глаголов, удерживающих при этом суф. настоящего времени -ვა- -wa, в статических глаголах суф. настоящего времени -უ-а отсутствует: იდა-მ იდა-მ „он (нераз. сущ.) не есть“.

В прошедшем неопределенном отрицательная форма статических глаголов использует суф. -მავ-ბ-ტ -m-a-v-b-t; იდა-მავ-ბ-ტ იდა-მავ-ბ-ტ „он (нераз. сущ.) не был“... У глагола „быть“ — только два времени и разница всетаки показана и без показателя времени в настоящем времени.

Суффиксом образующим настоящее время, надо признать -ვა- -wa — в динамических глаголах, -უ-ა — в статических глаголах. Не исключена возможность, что в суф. ვა -wa динамичность связана со вторым компонентом -ა -a.

В прошедшем несовершенном суффиксом времени является -ვა-ბ -wa-b (а также -ვა-ბ -wa-b), причем -ვა- -wa тот же самый суффикс, что и в настоящем времени, прошедшее же время вообще обозначается суффиксом -ბ- -z.

Аорист не имеет специального суффикса: это чистая основа.

Суффиксом прошедшего неопределенного времени является -ბ -z (также -b -n).

Суффикс **-ზ -z** в абхазском языке всегда обозначает прошедшее время в инфинитивной форме, когда соответствующая финитная форма образуется при помощи суффикса **-б -b** (в прош. вр.). Поэтому в некоторых формах аориста — как, наприм., **ი-ცა-ზ** *ica-z* „тот, который ушел“ — **-ზ -z**, по всей вероятности вторичное явление, восходящее к инфинитивной форме прошедшего неопределенного времени; такое объяснение может быть проиллюстрировано образованием **ი-ცა** *i-ca* („тот, который ушел“ параллельное к **ი-ცა-ზ** *ica-z* — см. выше), а также вопросительными формами, которые образуются путем сочетания относительных местоименных частиц с вопросительными частицами; срав.: **ი-ცა-და?** *i-ca-da?* „кто ушел?“ (буквально: „тот, кто пошел, кто есть?“).

K. LOMTHATHIDZE

LA FORMATION DES TEMPS FONDAMENTAUX DANS L'ABKHASIEN

RÉSUMÉ

L'abondance des temps-modes est un des faits caractéristiques pour l'abkhasien. Pour éclaircir leur formation et leurs acceptions d'une manière épuisante il faut résoudre une série de questions au préalable.

Même leur analyse statique ne peut pas être considérée comme achevée en tant que la multiformité des suffixes employés, engendrée par des procès phonétiques, empêche d'établir l'aspect primordial de ces suffixes.

Le présent, l'imparfait et l'aoriste se signalent surtout sous ce rapport.

C'est dans ces temps qu'on observe la divergence des dialectes abkhasiens, c'est encore ici que la catégorie spécifique des formes déterminées et indéterminées ressort avec une vive clarté.

Au point de vue des suffixes, employés pour la formation des temps, les verbes abkhasiens se divisent en deux groupes: 1. verbes dynamiques (**სტომატ** *st'omət* „je m'assieds“, **სგგლოტ** *səgəlɔt* „je me lève“) et 2. verbes statiques (**სტოლუბ** *st'ɔup* „je suis assis“, **სგგლოუბ** *səgəlɔup* „je suis debout“).

Le présent, l'imparfait et l'aoriste, on les trouve dans les verbes dynamiques; les verbes statiques n'ont que le présent et le passé (indéterminé). Les distinctions dialectales sont aussi observées dans les verbes dynamiques.

Voilà les suffixes qui servent à former le thème des verbes dynamiques: pour le présent **-ოატ** *-ɔt*, **-ჟოატ** *-wɔt*, **-ჟეატ** *-wejt*; pour l'imparfait **-ონ** *-ɔn*, **-ჟან** (**||-ჟონ**) *-won* (**||-wan**); pour l'aoriste **-ეატ** *-ejt*, **-იტ** *-it*.

La diversité de ces affixes est un résultat des procès phonétiques qui varient selon les dialectes et les terminaisons des thèmes verbaux.

En déparant des terminaisons des thèmes verbaux, on découvrira dans les variations des suffixes les lois suivantes:

quand la terminaison du thème contient -a, on a comme suffixe:

a) au présent --ოატი -ოჯტი; აბა-რა aba-ra „voir“ — იზბოატი izbojt „je vois quelque chose“; აცა-რა aca-ra „aller“ — სცოატი scojt „je vais“ etc.

b) à l'imparfait --ონ -ონ: იზბონ izbon „je voyais quelque chose“; სცონ scon „j'allais“;

c) à l'aoriste --ეტი -ეტი; იზბეტი izbeit „je vis quelque chose“; სცეტი scejt „je m'en allai“; mais quand la terminaison du thème contient une autre voyelle (ო i - ა j, უ u - უ w) et quand le thème se termine par une consonne, on a les suffixes:

a) pour le présent --უატი -ვატი, --უატი -ვატი; ადარ-რა adar-ra „savoir“, „apprendre“ — იზდარ-უატი || იზდარ-ვატი izdar-wejt || izdar-wojt „je sais qch“, „j'entends qch“; ანეა-რა anej-ra „aller là“ — სნეა-უატი || სნეა-ვატი snej-wojt || snej-wejt „je vais là“; ათი-რა ati-ra „vendre“ — ისთი-უატი || ისთი-ვატი isti-wejt || isti-wojt „je vends qch“; აქუ-რა akw-ra „jurer“ — სჯუ-უატი -- სჯუ-ვატი || სჯუ(უ)-უატი sakw-wojt -- sakw-ojt || sak(w)-wejt „je jure“;

b) pour l'imparfait --უან (||-უან) -wan (||-won): იზდარ-უან (|| იზდარ-უან) izdar-wan (|| izdar-won) „je savais qch“; სნეა-უან snej-wan „j'allais là“; ისთი-უან isti-wan „je vendais qch“; სჯუ-უან -- სჯუ-ან sakw-wan -- sakwan -- „je jurais“;

c) pour l'aoriste --იტი (-ატი), -ტი -იტი (-jti), -ტი: იზდარ-იტი || იზდარ-ატი izdarit || izdarət „j'appris qch“; სნე-იტი -- სნე-ატი snej-it -- sne-jt „je vins là“; ისთი-იტი -- ისთ-ატი isti-it -- istit „je vendis qch“; სჯუ-იტი (სჯუ-ატი) „je jurai“.

En réalité pour les verbes dont le thème se termine par -a -a, on se ser aussi des suffixes: au présent --უატი (-ვატი) -wojt (-wejt), à l'imparfait --უან (-უან) -wan (-won), à l'aoriste --იტი -it.

Les formes existantes dans ces cas comme -ოატი -ოჯტი, -ონ -ონ, -ეტი -ეტი sont des résultats de l'assimilation de la terminaison du thème a avec les voyelles initiales des suffixes:

-ა+უატი	-ა+wojt	--ოატი	-ოჯტი
-ა+უან	-ა+wan	--ონ	-ონ
-ა+იტი	-ა+it	--ეტი	-ეტი

C'est pourquoi si on voulait éliminer ces derniers (-ოვტ ვიქტივნივეთ, -ევტ -ejt) comme des suffixes, ce serait une faute de précision dans la terminaison du thème -ა -a entre dans leur composition. Que dans les verbes ayant -ოვტ -ovt, -ონ -on, -ევტ -ejt le thème se termine par -ა -a, on peut le prouver par le nom verbal — აცა-რა aca-ra, აბა-რა aba-ra, აყაწა-რა aqa-ča-ra, par la formation de quelques temps et modes — იზბა-რ იზბა-რ „que je voie qch“, იზბა-პ იზბა-პ „je verrai qch“ et par la formation de l'impératif, pour lequel dans tous ces cas on est obligé d'admettre la présence de la voyelle finale -ა -a.

A part cela dans ces verbes il n'est pas rare de trouver -ა -a qui s'est maintenu. Ainsi on rencontre:

au présent: იზბა-ვოვტ || იზბა-ვევტ izba-vojt || izba-wejt,

d'où, par la voie des modifications ultérieures on aboutit à იზბო(ვ)ტ izbo(j)t;

à l'imparfait: იზბა-ვან იზბა-ვან (- იზბო-ვან izbo-van - იზბო-ვონ izbo-won - იზბო-ონ izbo-on - იზბონ izbon - იზბ-ონ izb-on).

Enfin, la conjugaison des verbes qui ont la terminaison du thème en -ჰა -ha et -აა -aa, confirme une fois de plus que la voyelle -ა -a prend part aux suffixes -ოვტ -ovt, -ონ -on; la terminaison du thème -ა -a ne s'assimile pas dans ce cas à la voyelle initiale des suffixes, et ces derniers se présentent sous la forme qu'ils ont dans la conjugaison des verbes avec la terminaison consonne du thème; par exemple:

présent: სკაჰა-ვოვტ || სკაჰა-ვევტ skaha-vojt || skaha-wejt „je tombe“ (du verbe აკაჰა-რა akaha-ra), სწაა-ვოვტ || სწაა-ვევტ sčaa - vojt || sčaa-wejt „je demande“ (du verbe აწაა-რა ačaa-ra)...

imparfait: სკაჰა-ვან skaha-van „je tombais“, სწაა-ვან sčaa-van „je demandais“;

aoriste: სკაჰა-ვტ skaha-jt „je tombai“, სწაა-ვტ sčaa-jt „je demandai“.

Ce qui précède a rapport au dialecte d'Abjoua de la langue abkhasienne. Quant au dialecte de Bzyb, les phénomènes susmentionnés ne sont pas caractéristiques pour les verbes avec la terminaison du thème eu -ა -a: la terminaison -ა -a disparaît, et alors une unification des suffixes a lieu indépendamment de la terminaison du thème verbal; par exemple:

au présent; იზბ-ვევტ izb-wejt, იზბ-ვოვტ izb-vojt, სვევლ-ვოვტ || სვევლ-ვევტ sɛvɛl-vojt || sɛvɛl-wejt...

à l'imparfait: იზბ-ვან || იზბ-ვონ izb-van || izb-van...

à l'aoriste: იზბ-გ-ვტ || იზბ-გ-ტ || იზბ-ტ izb-a-j-t, izb-a-t, izb-t, სვევლ-გ-ვტ, სვევლ-ტ sɛvɛl-a-j-t, sɛvɛl-t...

La disparition de la terminaison ა a dans le dialecte de Bzyb peut être constatée au présent, à l'imparfait et à l'aoriste; dans les autres temps-modes cette terminaison du thème ა a est maintenue partout (comparons le futur იზბა-პ izba-p „je verrai qch“, le conditionnel იზბარ izba-r „que je voie qch“, იზბა-ხევტ izba-xejt „j'ai déjà vu qch“).

Les verbes avec l'issue du thème en -ჰა -ha et -აა -aa dans le dialecte de Bzyb ces terminaisons comme dans celui de Abjoua, que, dans des cas isolés, le retranchement de -ა -a soit possible pour la terminaison du thème ჰა ha:

სკაჰ-შოაჲ skah-wojt „je tombe“.

Comme nous avons noté (page 249) -ოაჲ -ojt -- აა+შოაჲ -ა+wojt -- აა+შააჲ -ა+wa-jt, -ონ -on -- აა+თან -ა+wan;

mais -ოაჲ -ojt -ონ -on peuvent se rencontrer dans des cas où il n'y a pas d' -ა -a à la fin du thème verbal; cette formation est surtout caractéristique pour le dialecte de Bzyb et se trouve dans les verbes avec la terminaison du thème en consonne; par exemple du verbe აფს-რა aps-ra on emploie au présent, de pair avec სფფს-შეაჲ saps-wejt, -- სფფს-შოაჲ saps-wojt -- სფფს-ოაჲ saps- -ojt „je meurs“.

Dans ce dernier cas -ოაჲ -ojt se présente tout entier comme suffixe dérivé de -შოაჲ -wojt par la perte de შ w devant ო o, -- procès phonétique bien répandu dans la langue abkhase.

Vu que dans les verbes du dialecte de Bzyb avec la terminaison du thème en -ა -a cette dernière disparaît, à l'aoriste le suffixe -იჲ -it peut se modifier en -ჲ -t, comme dans les thèmes avec une terminaison consonne: იზბა-ტ izba-t „je vis qch“, სგგელტ sagelt „je me levai“ (comp. აფს-რა aps-ra aoriste: დფფს-ტ dapsa-t „il mourut“, ადგრ-რა adgr-ra -- იზდგრ-ტ izdgr-t „j'appris qch“). Notons ici que სგგელტ sagelt de pair avec სგგელა-ტ sagela-t est spécifique non seulement pour le dialecte de Bzyb, mais aussi pour le dialecte d'Abjoua.

Les verbes dont le thème se termine par -ლა -la forment l'aoriste dans les deux dialectes pareillement.

Malgré que l'aoriste coïncide pour ces verbes dans les deux dialectes, ce résultat identique s'obtient par des voies différentes. La terminaison voyelle du thème -ა -a dans le dialecte d'Abjoua ne disparaît pas en entier, mais se change en ე e sous l'influence de ჯ j qui la suit (სგგელა-ტ sagela-t); ე e cause une palatalisation de la consonne précédente. Or la consonne précédente ლ l est dure dans l'abkhazien, et pour éviter la palatalisation il faut employer le suffixe -ტ -t (et si ე e s'oppose, le son précédent ლ l se prononce avec une particulière dureté). Pour cette raison au présent de ces verbes dans le dialecte d'Abjoua le son final -ა -a ne disparaît pas non plus, et on a invariablement: სგგელოაჲ sagelojt -- სგგელა-შოაჲ sagela-wojt.

Et quant au dialecte de Bzyb, la terminaison finale voyelle du thème y peut disparaître non seulement par la voie susdite, mais encore comme résultat de la tendance vers l'apocope de la terminaison du thème -ა -a.

Comme nous avons noté, dans le dialecte de Bzyb la terminaison voyelle du thème -ა -a disparaît au présent, à l'imparfait et à l'aoriste; dans les autres temps-modes cette voyelle se maintient partout.

Dans le dialecte de Bzyb la disparition de la terminaison *-a* du thème *-a* dans les temps susnommés est un résultat de la tendance générale qui est le penchant de ce dialecte aux syllabes fermées: une chute de la voyelle finale *-a* dans le dialecte de Bzyb a lieu systématiquement dans les substantifs aussi; par exemple:

Abjoua:

აშაყა აშაყა
აწა აწა
აყუაყუა აყუაყუა
ატოჭა ატოყა
აჰათა აჰათა

Bzyb:

აშაყ აშაყ „pilier“
აწ აწ „fonds“
აყუაყუ აყუაყუ „dos“
ატოჭ ატოყ „corne“
აჰათ აჰათ „outre“

Les verbes statiques ont au présent le suffixe *-უბ* - up, au passé indéfini *-ბ* -n; par exemple, au présent:

დებღაბ-უბ დეყუაბ-უპ „elle est une fille“ (du nom ბღღაბ აყუაბ),
au passé indéfini დებღაბ-ბ დეყუაბ-ბ „elle était fille“.

Si *-უბ* - up est précédé par *-ა* -a (terminaison de substantif, d'où le verbe ou la terminaison du thème verbal est dérivé), alors, comme résultat de l'assimilation régressive, on a: *აა* - a o: სებაწო-უბ სებაწო-უპ — სებაწო-უბ სებაწო-უპ „je suis un homme“ (სებაწა აწაწა „homme“); სგუთოო-უბ სგუთოა-უბ სგუთოა-უპ „je pense“ (proprement „quelque chose est couchée dans mon coeur“).

Dans son développement ultérieur le procès d'assimilation peut aboutir à l'effacement de *უ* u après *ო* o.

Le son final *ა* a, se confondant avec *უ* u qui le suit, peut former *აო*: სგუთოაბ სგუთოპ.

Dans les verbes statiques on n'a pas à constater des variations dialectiques de ce procès phonétique.

Dans les verbes dont le thème se termine en ბა ha et აა aa, il n'y a point d'assimilation avec *უ* qui suit: დეჭტსთააუბ დეყუაწააუპ „il (être raisonnable) est rusé“ (დეჭტსთაა აყუაწაა „fripon“, „espigle“, „diable“); დეჩეჭკაა-უბ დეჩეჭკაა-უპ „il (être rais.) est digne de pitié“ (არეჭკაა არეჭკაა „pitoyable“).

Les suffixes dont il a été question, se rencontrent sous cette forme dans les temps de l'indicatif, employés affirmativement; mais dans les mêmes temps des autres modes ou dans les formes négatives de l'indicatif ce n'est pas toujours qu'on les emploie. Ils sont compliqués dans leur composition, et on y trouve superposés des suffixes à fonctions diverses.

Le verbe abkhazien exprime les personnes (du sujet et des objets), les nombres, les temps, les genres (du sujet et des objets), mais en outre il exprime encore le lieu et le temps de l'action, la circonstance, l'instrument pour

L'action etc.; il inclut même les conjonctions des propositions subordonnées („où“, „qui“, „comme“, „quand“, „que...“) sous la forme des suffixes; l'inclusion de ceux-ci entraîne des changements essentiels dans les suffixes; comparez, par exemple:

présent:	დ-ცოჲტ	d-a-cojṭ	„il (être rais.) va“
	დ-ან-ცო	d-an-co	„quand il (rais.) va“
	დ-ახ-ცო	d-axi-co	„où il (rais.) va“
	დ-შ-ცო	d-a-š-co	„comment il (rais.) va“.

Un changement de suffixes aura lieu dans les formes interrogatives aussi:

დ-ზ-ლა-ცო	d-a-z-la-co	„par quoi va—t—il?“
დ-შ-თა-ცო	d-a-š-pa-co	„comment va—t—il?“

imparfait:	დ-ცონ	d-con	„il allait“, mais:
	დ-ან-ცონ	d-an-co-z	„quand il allait“
	დ-ახ-ცონ-ზ	d-axi-co-z	„où il allait“ etc.

aoriste:	დ-ცეჲტ	d-cejṭ	„il alla“, mais:
	დ-ახ-ცა დ-ახ-ცა-ზ	d-axi-ca d-axi-ca-z	„où il alla“.

Le même état de choses dans les verbes statiques; par exemple:

présent:	დ-ყო-უბ	d-a-ḡo-up	„il (être rais.) est“, mais:
	დ-ან-ḡ-ყო-უ	d-an-a-ḡ-ou	„quand il est“
	დ-ახ-ḡ-ყო-უ	d-axi-a-ḡ-ou	„où il est“

passé indéf.:	დ-ყა-ნ	d-a-qa-n	„il était“, mais:
	დ-ან-ḡ-ყა-ზ	d-an-a-qa-z	„quand il était“
	დ-შ-ḡ-ყა-ზ	d-a-š-a-qa-z	„où il était“ etc.

Dans tous les cas mentionnés les suffixes du temps se sont dissociés; quelques-uns ont disparu, d'autres se sont changés; mais l'acception temporelle n'en souffre pas: დ-ან-ცო d-an-co est un présent tout comme დ-ცოჲტ d-cojṭ, დანცა danca est un aoriste tout comme დ-ცეჲტ d-cejṭ.

Par conséquent les variantes complètes des suffixes des temps ne désignent pas seulement le temps. L'indicateur du temps des verbes dynamiques au présent, c'est -ჲა -wa. Cela se manifeste d'une manière tout évidente dans la conjugaison des verbes dont le thème se termine en consonne; ainsi du verbe აფს-რბ აფს-რა „mourir“ présent: დ-ან-ფს-რბ d-an-ḡs-wà „quand il (rais.) meurt“; ად-რ-რა ად-რა „savoir“—ი-შ-რ-ბ-დ-რ-ჲა i-š-a-z-dar-wa „comme je sais qch“. Pour cette raison quand il nous fallait établir le suffixe du présent de l'indicatif (forme affirmative) nous départions de -ჲაჲტ -wa jṭ, qui après des assimilations—ou bien partiellement progressive ou bien partiellement régressive— donna —-ჲოჲტ -wo jṭ et -ჲეჲტ -we jṭ.

Si le thème du verbe se termine par -a, nous avons, $\text{danc} \rightarrow \text{danc-a}$ avec - wa qui suit, $\text{-wa} \rightarrow \text{-wa-o}$ (დანცა danc-a - დანცა-ო danc-a-o) parallèlement on rencontre -a- wa : დანცა- wa danca-wa „quand il va“.

A l'imparfait on a dans ce cas le suffixe composé - wa-z : დანცა- wa-z danca-wa-z „quand il allait“; comparons: დანცა- wa danca-wa „quand il mourait“.

A l'aoriste on a le thème pur du verbe: დანცა danca „quand il partit“.

Pour désigner une circonstance l'aoriste peut obtenir l'affixe - z (voir ci-dessous).

Dans les verbes statiques il faut défalquer - u comme suffixe du présent: დანცა- u danca-u „quand il est“; à l'imparfait - z : დანცა- z danca-z „quand il était“.

Il n'y a pas de pronoms relatifs (ou déterminatifs) en abkhazien; des affixes spéciaux remplissent ce rôle dans le verbe, et ceci cause des changements dans la formation des temps; les suffixes susnommés - wa - wa-z prennent des formes de ce genre; par exemple au présent on a: იცა $\parallel$ იცა- wa ico $\parallel$ ica-wa „celui qui va là“, „ce qui va là“; იცა- u ipsua „celui qui meurt“; à l'imparfait: იცა- wa-z ica-wa-z $\rightarrow$ იცა- z icoz „celui qui allait là; à l'aoriste: იცა ica (იცა- z ica-z) „celui qui partit“, „ce qui s'en alla“; le présent des verbes statiques: იცა- u ico-u „celui qui est“, „ce qui est“; l'imparfait: იცა- z ica-z „celui qui était“, „ce qui était“ etc.

En conséquence de ce que les suffixes - wa , - u - wa-z , - z n'étaient pas considérés comme suffixes formant des temps, et que les éléments qui remplacent les pronoms relatifs, n'ont pas été éliminés, ces derniers furent reconnus comme indicateurs des pronoms relatifs, et en définitive ceux-ci se sont déclarés aussi nombreux que les formes circonstancielles dans les temps-modes.

Les suffixes énumérés sont des affixes de temps, et quant à la fonction des pronoms relatifs, celle-ci est remplie par ი- i - et ზ- z -.

ი- i - est toujours un préfixe et prend le rôle du pronom relatif:

a) dans les verbes unipersonnels (indépendamment de la classe à laquelle se rapporte le sujet): ი- co i-co „celui qui va“, „ce qui va“; b) dans les verbes bipersonnels pour désigner le participe actif (du sujet): ი- ixwapš-ua i-ixwapš-ua „celui qui te (masculin) regardera“ (verbe ი- ixwapš-ra ixwapš-ra); c) pour désigner le participe passif ou le complément direct des verbes transitifs: ი- zdar-wa i-zdar-wa „ce que je sais“, „celui que je connais“.

ზ- z - prend le rôle du pronom relatif quand il faut exprimer „le participe actif“ (c'est à dire le sujet de l'action) ou le complément indirect des verbes intransitifs ou bien l'appartenance; ი- z-aazra-z i-z-aazra-z „celui qui l'être non rais.) a élevé“ (du verbe ი- z-aazra-ra aazra-ra „élever“); ი- z-iz-iz

„celui à qui il (être non rais.) appartient“; ზღ-მის მისეუ za-mis მეგრეთს ეფინა dont la force est insignifiante.

Quand on emploie les affixes **o i**, **% z**, ni la classe, ni le genre, ni le nombre des noms, auxquels ils se rapportent, n' a aucune portée.

En nous basant sur ce qui précède, après avoir éliminé les suffixes de temps dans les verbes dynamiques, nous aurons: au présent le suffixe **-oტ** -it--**ეტ** -jტ (დეა-თე-ეტ dca-we-jტ comp. დანცა-თა danca-wa); à l'imparfait **-ნ** -n (დეა-თა-ნ dca-wa-n comp. დანცა-თა-ზ danca-wa-z); à l'aoriste **-oტ** -it--**ეტ** -jტ დეე-ეტ dce-jტ comp. დანცა danca); dans les verbes statiques: au présent **-პ** -p (დეყო-პ ddaqou-p comp. დანყო-უ danqou-u); au passé indéfini **-ნ** -n (დეა-ნ dca-n comp. დანა-ზ danaqa-z).

Dans ce cas les suffixes **-oტ** -it et **-პ** -p ne sont pas ceux de temps; ainsi, par exemple **-oტ** -it émerge dans divers temps (დეე-ეტ dce-jტ, დეო-ეტ dco-jტ, დეა-ეტ dca-jტ, დეა-თ-ეტ dcaš-t, დეახე-ეტ dcaxe-jტ); d' autre part, la signification d'un temps correspondant reste aussi quand ce suffixe manque (დანცა danca „quand il partit“).

Il s'ensuit que pour la formation de l'aoriste dans l'abkhazien un affixe spécifique n'existe pas, que c'est précisément son absence qui est caractéristique ici et qu'on détermine la signification de l'aoriste en le confrontant avec d'autres temps.

Les suffixes **-oტ** -it, **-ნ** -n, **-პ** -p ne sont pas des indicateurs du temps; dans la littérature spéciale ils sont nommés suffixes déterminés.

Les formes avec ces suffixes seront formes déterminées, les autres — formes indéterminées.

La forme indéterminée du verbe n'a pas de personnes et, dans la plupart des cas, pas de temps dans les langues européennes. Dans l'abkhazien les formes que l'on nomme „indéterminées“, reflètent les personnes, le nombre, le genre (du sujet, de l' objet), le temps, le lieu et les circonstances, mais dans quelque relation une telle forme reste tout de même „indéterminée“. Cette qualité est une catégorie spéciale du verbe abkhazien; elle est en connection avec l' expression particulière de la proposition subordonnée: dans une proposition il peut y avoir plusieurs verbes déterminés, mais la proposition n'est ni complète, ni achevée, s'il n' y a pas de verbe avec un suffixe déterminé (**-oტ** -it, **-ნ** -n, **-პ** -p); cette forme indéterminée du verbe correspond à la proposition subordonnée des autres verbes (russe, par exemple): dans l'abkhazien le verbe est moins une unité morphologique qu' un complexe syntaxique, une proposition tout entière.

Le suffixe **-oტ** -it s' emploie dans les formes déterminées des verbes dynamiques, le suffixe **-პ** -p dans les formes déterminées des verbes statiques, le suffixe **-ნ** -n se rencontre dans les formes déterminées des uns et des autres; en même temps **-ნ** -n fonctionne comme indicateur d'un temps passé.

Les suffixes déterminés sont caractéristiques pour la forme affirmative de l'indicatif.

Les formes indéterminées sont des propositions interrogatives et toutes les formes circonstancielles; les mêmes formes s'emploient pour les autres modes par l'accroissement des suffixes spéciaux d'un mode donné.

Au point de vue de l'utilisation des suffixes déterminés dans les formes verbales négatives il n'y a point d'uniformité. Au présent la particule négative -**მ** -**m** est un suffixe, et dans le verbe il n'y a pas de suffixe -**იტ** -**it**: დავს-**უმ** daps-**u**m «il ne meurt pas» (être rais.); à l'imparfait au lieu de -**ვან** -**wan**, formes définies, on a: -**ვინ** -**მვ** -**ნ** -**ტ** -**wa** -**m** -**z** -**ტ**: დავს-**ვინ** -**მვ** -**ნ** -**ტ** da-ps-wa-m-z-**ტ** «il ne mourait pas» (être rais.). Le suffixe -**ნ** -**n** dans la forme déterminée est remplacé ici par le suffixe -**ნ** -**ტ** -**z** -**ტ** - peut-être parce que dans le suffixe -**ნ** -**n** il y a deux fonctions superposées: désignation du temps et celle de la qualité définie.

À l'aoriste la particule négative est un préfixe ou un infixé, et le verbe a le suffixe de la qualité déterminée -**იტ** -**it**: დამ-**მვ** -**სვ** -**ტ** da-m-ps-**ვ** -**ტ** «il ne mourut pas».

Dans les verbes statiques la forme négative du présent se forme par le suffixe -**მ** -**m**. Contrairement aux verbes dynamiques qui retiennent dans ce cas le suffixe du présent -**ვინ** -**wa**, les verbes statiques n'ont pas de suffixe du présent -**უ** -**u**: **ყ** -**მ** iqa-m «il n'est pas».

Au passé indéfini la forme négative des verbes statiques se sert du suffixe -**მვ** -**ნ** -**ტ** -**m** -**z** -**ტ**: **ყ** -**მვ** -**ნ** -**ტ** iqa-m-z-**ტ** «il (être non rais.) n'était pas». Le verbe «être» n'a que deux temps, mais la différence est indiquée sans l'aide de l'indicateur de temps au présent.

Comme suffixe formant le présent il faut admettre -**ვინ** -**wa** dans les verbes dynamiques, -**უ** -**u** dans les verbes statiques. Nous n'excluons pas la possibilité que dans le suffixe **ვინ** -**wa** la qualité dynamique est inhérente au second composant -**ა** -**a**.

À l'imparfait le suffixe de temps est -**ვინ** -**ნ** -**wa** -**z** (aussi -**ვინ** -**ნ** -**wa** -**n**), et alors -**ვინ** -**wa** est le même suffixe qu'au présent, et le passé en général est indiqué par -**ნ** -**z**.

L'aoriste n'a pas de suffixe spécial: c'est le thème pur.

Le suffixe du passé indéfini est -**ნ** -**z** (aussi -**ნ** -**n**).

Le suffixe -**ნ** -**z** désigne toujours dans l'abkhazien le temps passé dans une forme indéterminée quand la forme déterminée correspondante se forme par le suffixe -**ნ** -**n** (au passé). C'est pourquoi dans quelques formes de l'aoriste — comme, par exemple, **ი** -**ც** -**ა** -**ი** -**ც** -**ა** «celui qui partit» — -**ნ** -**z** est probablement un phénomène secondaire, remontant à la forme indéterminée du passé indéfini; on peut illustrer cette explication par la formation **ი** -**ც** -**ა** i-ca («celui qui est parti» parallèle à **ი** -**ც** -**ა** -**ი** -**ც** -**ა** -**ი** -**ც** -**ა** — voir ci-dessus) et encore par les formes interrogatives qui se forment par une combinaison des pronoms relatifs avec des particules interrogatives; comparons; **ი** -**ც** -**ა** -**და** i-ca-da «qui partit?» (à la lettre: «celui qui alla, qui est?»).

ქ. ბიბალი

ართვინში აღმოჩენილი ბრინჯაოსაგან
გაქმთვალული არქეოლოგიური ნაშთები¹

1932 წლის გაზაფხულს თურქეთის რესპუბლიკის ერთ-ერთ აღმოსავლეთ ვილაიეთთაგანში, ართვინის მიდამოების ერთს მაღაროში აღმოჩენილი, ბრინჯაოსაგან გაკეთებული არქეოლოგიური ნაშთები, როგორც ნაპოვნი ნივთების ადგილმდებარეობის, ისე თვითული მათი ნაწილის ღირებულების თვალსაზრისით, ჩვენი უალრესი ინტერესის საგანი გახდა. ქვემოთ ჩვენ მოგვყავს სიტყვა-სიტყვით ცნობა, რომელიც მიღებულ იქნა განათლების სამინისტროს მუზეუმთა სამმართველოში კურსუნლუს (Kursunlu) სკოლის გამგეობისაგან იმის შესახებ, თუ როგორ იქნა ნაპოვნი ეს არქეოლოგიური ნაშთები.

„ეს ნივთები ნაპოვნია ექსკურსიის დროს კურსუნლუს სკოლის მოწოდის მიერ მაღაროში, რომელიც სოფ. ბალიკლის (Balikli) ზათე (Zate) უბანში არსებული საზაზკალეს (Sazazkale) ტყეში იმყოფება. მაღაროს სახელი არაეინ არ იცის.

მაღაროს შესახებ სოფლელებმა არაფერი იციან და მის შესახებ არავითარი გადმოცემაც არ არსებობს. ეს ნივთები ნაპოვნია მაღაროს შიგნით-თაროზე. მაღაროს აქვს პატარა ნაპრალი. ერთი ნივთი მაღაროს კარის წინ არის ნაპოვნი, ხოლო დანარჩენი მაღაროს შიგნით.

მაღაროს მიდამოებში ერთი საათის მანძილზე იმყოფება ციხე. ხალხში არსებულ გადმოცემით ეს ციხე გაუქვთებია ერთ ქართველ ქალს, რომელსაც თამარ დედოფალი (Famara Dudubal) ჰრქმევია. ციხეს ეხლაც მისი სახელი დარჩენია. გლეხების თქმით ამგვარი ნაშთები კიდევ მოიპოვება. ამ ცნობას თვალყურს ადევნებს უფროსი მასწავლებელი. ნივთების პოვნის თარიღი ზუსტად ცნობილი არ არის. მაღაროში ამ ნივთების გარდა სხვა რამე არ აღმოჩენილა“. ართვინში აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნაშთების მთელი კომპლექტი ამჟამად ანკარის საეთნოგრაფიო მუზეუმშია. ხსენებული ნივთების ტიპის შესახებ არავითარი ეჭვი არ არსებობს. ნაპოვნია შემდეგი ნივთები:

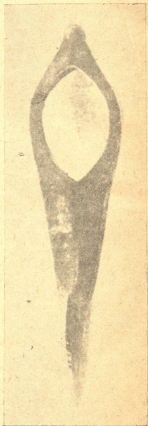
¹ ეს წერილი ეყრდნობა არქეოლოგს Dr. Kurt Bittel-ს და დაბეჭდილია სტამბულის თურქულ ჟურნალ Türk tarih, arkeologya ve etnografya dergisi. Sayı: 1. Temmuz 1933. Devlet matbaası, İstanbul, 1933, გვ. 150-156.

წერილს ესთარგმნით მისი ფაქტიური მნიშვნელობის გამო, რადგანაც ართვინში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა უალრესად საფრადდებოა ე. წ. ყომაის, ე. ი. არსებობდა, კოლხური ბრინჯაოს კულტურის გავრცელების არის საკითხისათვის. წერილი თურქულიდან სთარგმნა ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა სერგი ჯიქიაშ.

2 ცალი ტარგახვრეტელი ცული, ერთი მილიანი ცული, ერთი ცალი წვეილ-
 ცულა, ერთი გახვრეტელი თოხი და ერთი ცალი შენადნობი. თეძოქსან შოქსან
 აზის დაზიანების ნიშანი, როგორცაა, მაგალითად, ძლიერი ზეგნულისადაც,
 ან ცულების მახვილი მხარეების მოფარდნა, ანადა წვეილცულას შუაში
 გატეხა. შენადნობი, რომელიც დაუმუშავებელი მადნეულის ნაქერს ან ძვე-

სურ. 1. ტარგახვრეტელი ბრინჯაოს ცული გვერდზე

სურ. 2. ტარგახვრეტელი ბრინჯაოს ცული ზეჰოდან

ლი ნაწარმის გადადნობილ მასალას წარმოადგენს, უნდა ეკუთვნოდეს მჭედელს, რომელსაც მაღაროში გაუხსნია სახელოსნო (ეს ყველაზე უფრო შესაძლებელია), ანარადა, რომელიც იძულებული ზდებოდა სამიწროების დროს თავისი იარაღეულობა იქ დაეშალა. ბრინჯაოს ნივთების ერთი ნაწილი მიტანილი უნდა ყოფილიყო მჭედელთან შესაკეთებლად, ხოლო მეორე ნაწილი მხოლოდ გადასადნობად თუ ივარგებდა, როგორც ხმარებიდან გამოსული. ვინაიდან დღემდის არაერთი ანალიზი არ წარმოებულა, სპილენძისა და კალის ნარევის პროცენტული რაოდენობის შესახებ არაფრის თქმა არ შეიძლება. ამ სანალიზო ოპერაციის შესრულება-კი აუცილებელია, რადგანაც ამას დიდი მნიშვნელობა შეუძლია ჰქონდეს იმისათვის, რათა გამოვიცნოთ მდნეულით მდიდარი აღმ, ანატოლიაში ხმარებული ნარევის ტიპები და დავადგინოთ სხვაგან აღმოჩენილი სხვა ნივთების წარმოშობის არეები. ართვინში ნაპოვნი ნივთები:

სურათი 1 და 2: ბრინჯაოს ტარგახვრეტელი ცული, რომლის მახვილი მხარე ძლიერ დაზიანებულია, სიგრძე 17,7 სანტ, ძალზე მოხრილი მახვილი მხარის დიამეტრი: 7,9 სანტ. მახვილი კვერცხისებური ტარის ხვრეტელი: 5,3:3,1 სანტ, ქვემო მხარე თავის მიმართულებით ქვემოთ ცოტაოდნად იხრება. თავი ქვემო მხარისაკენ თხელდება და ბოლო თითქმის გაბასრებულია. სიპრტყეებს ზემო და ქვემო მხარეებზე საერთო ზღაგვი გამყოფი აქვთ. თავი აკავშირებს ტარის ხვრეტელებისა და მახვილი მხარის ბოლოებს. ნაპირები ოდნავად ამობურცულია.

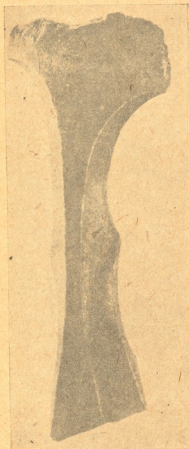
სურათი 3 და 4: ზემოაღწერილი ტიპის ტარგახვრეტელი ბრინჯაოს ცული. მახვილი მხარე ძლიერ დაზიანებულია და იმდენად დაბლაგვებულა, რომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ეს ცული იხმარებოდა ჩაქურის მაგივრად მისი სახმარებლად უვარგისად გახდომის შემდეგ. მაქსიმალური სიგრძე: 19 სანტ. მახვილი მხარის დიამეტრი: 7,4 სანტ, ვიწრო წვეტიანი კვერცხისებური ტარის ხვრეტელი 5,2 სანტ-ის სიგრძისაა. ზემო და ქვემო გვერდები თავის მიმართულებით ერთი-მეორეს შორდება. ზემო გვერდი უფრო მძლავრია. სიპრტყეებს თავიდან მახვილი მხარის ბოლოებისაკენ სქელი საერთო გამყოფი აქვთ. ზემო და ქვემო ნაპირები მისდევენ ტარის ხვრეტელის ნაპირებს და შემდეგ საერთო გამყოფით ერთდებიან.

სურათი 5: მახვილი მხარე მეტად მოხრილი მილიანი ცული. მახვილი მხარე საკმაოდ დაზიანებულია. მილის ამონაჰერი მრგვალია და ყელთან უფრო მძლავრი. ცულის სიგრძე: 10,9 სანტ, მახვილი მხარის მაქსიმალური დიამეტრი: 5,7 სანტ, ტარის გაურა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ გატეხილი ხის საშუალებით.

სურათი 6: მახვილი მხარე მოხრილი, ფართო თოხი-ტარის ხვრეტელი მრგვალ თავში აქვს. ტარის ხვრეტელში ბრინჯაოს, ჩამოსხმის დროს, საკმაოდ უდენია წინ. მახვილი მხარის მარჯვენა კუთხე მომტვრეულია, მთლიანად თოხი შიგნითა მიმართულებით ან მხმარებლისკენ პირდაპირ ოდნავად მოღუნულია. სიგრძე: 8,7 სანტ, სიფართოვე: 8,5 სანტ.

სურათი 7: წყვილსულას ორი გატეხილი ნაწილი. მომეტეხულს ნაწილს გამოწეული წვეტიანი მახვილი მხარეები დაზიანებულია. ცული სტრუქტურის მქონე და პრტყელია. შუა ნაწილი გატეხილია, ტარის გასაყრელი მოწყობილობის არავითარი კვალი არა აქვს. მახვილი მხარის სიგრძეები: 12,6 სანტ და 13,8 სანტ.

სურ. 3. ტარგაზრეტილი ბრინჯაოს ცული ვაზრდზე

სურ. 4. ტარგაზრეტილი ბრინჯაოს ცული ზემოდან

სურათი 8: ჩამოსხმული შენადნობი. წინეთ მრგვალი ყოფილა, ეხლა მხოლოდ ნახევარზე ცოტათი შეტია შენახული. გაბზარული და წვრილი ნაპრალებით საესეა. მაქსიმალური სიფართოვე: 13,7 სანტ.

ნაპოენი არქეოლოგიური ძეგლების ასეთ მთლიან კომპლექტად უძველესად შეიხედავად მათი თარიღის დადგენა შეუძლებელია. ამ თვალსაზრისით თვალის გადავადვლოთ იმ სხვა ძეგლებს, რომელთა ერთი-მეორესთან დაკავშირებით თარიღის დადგენა უფრო შესაძლებელია. ამ მხრივ განსაკუთრებით 1-2 და 3-4 სურათებზე მოყვანილი ცულები მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენენ. გარდა იმისა, რომ ესენი მახლობელ აღმოსავლეთში იშვიათი ტიპები არ არიან, განსაკუთრებით კავკასიაში და სამხრეთ რუსეთში არიან ნაპოენი უმთავრესად. საყურადღებოა ამ ორი ცულის (L) ტრუვას (Truva) არქეოლოგიური ნაშთების საგანძურში დაცულ ერთ ბრქვევიალა ცულთან თუ მთლიანი არა, ნაწილობრივი მსგავსება მიხედვით¹. არქეოლოგიური ნაშთების საგანძური უმთავრესად შეიცავს

სურ. 5. მთლიანი ცული

¹ Heinrich Schlimann, H. Schmidt: ტრუვას არქეოლოგიური ნაშთების კოლექცია 4055—5058.

4 ქვის ცულს და ამათგან ერთი გაკეთებულია Lapislazuli-დან: ამაჟჳევეს ხულებთან საერთო დამახშიათებელი თვისებები აქვთ, როგორცაა—*მონეტალი მახვებუ* მხარე და ცულის შუა ნაწილში ოდნავი მოღუნულობა. სხვა ფორმისაა მხოლოდ თავი და მრგვალი, დაახლოვებით შუაში მოთავსებული, ტარის ხვრეტილი. ამ განსხვავებისდა მიუხედავად მე ვფიქრობ, რომ ცულების ფორმის ერთიდაიგივეობა საყურადღებო არის. ტრუევას ცულები რომ სპილენძის ცულების ფორმის მაჩვენებლები იყვნენ—ამას მუდამ ფიქრობდნენ, რადგანაც ისინი გარკვეულად კულტურულ ფორმას წარმოადგენენ. ფიქრობენ რომ ეს ცულები ტრუევაში ჩრდილოეთში მყოფ გადასახლებულთა საშუალებით არიან მოტანილნი¹. სა-

სურ. 6. ჭართო თიხი

მაგიეროდ მასალა, რომლისგანაც გაკეთებულია ცული, ე. ი. ლაპისლაზოლი და შწვანე ქვა (Grünstein), რომლის წარმოშობა შესაძლებელია მხოლოდ აღმოსავლეთიდან, გვიჩვენებს ამის საწინააღმდეგოს. და მართლაც, აღმოსავლეთშიაც ტრუევას ცულების ერთად-ერთ წარმომადგენელს ვპოულობთ, მაგალითად, ბე-

¹ Gordon Childe: The Aryans 133.

სურ. 7 ა-7ბ. ერთი წვეტილცულას ორი გატეხილი ნაწილი

სარაბიაში—ბორდინოს არქეოლოგიურ ძეგლთა შორის¹. ამ ~~ძეგლს~~ ^{არქეოლოგიურ} ტრეკვაში დაცული ცულების კავკასიის ანდა აღმოსავლეთ ანატოლიის ცულებთან იგივეობა უფრო შესაძლებელია. ის გარემოება, რომ შვორე ქალაქში ნაპოვ-

სურათი 8. შენადნობი

ნი არქეოლოგიური ნაშთების საკანბური შეიცავს ეგვიპტის მძივებს და ის რომ ისინი შუა სახელმწიფოს განეკუთვნებიან², ნიშნავს იმას, რომ (ეს არქეოლო-

¹ Max Ebert: სამართე რუსეთი ძველ საუკუნეებში.

² W. Dörpfeld: ტრევა და ილიონი, 392.

გიორგი ნაშთები) ემთხვევა, მომრგვალებულად რომ ვთქვათ, ქრისტეს წინ 2000-ს და 1750 წლებს შუა ეპოქას. ართვინში აღმოჩენილ არქეოლოგიურ ნაშთებს თარიღს ასე მალა აწევით ვერ დავადგენთ. სამაგიეროდ, იმისდა მიხედვით, რომ მთლიანი ცული (სურათი: 5) აშკარად ამის საწინააღმდეგოს ამტკიცებს, შესაძლებელი არ არის რომ (ისინი) მიეკუთვნოს მეორე ათასეულის შუა ხანაზე უფრო ადრინდელ ეპოქას, ვინაიდან ეს ცული მეორე ათასეულის ორი უკანასკნელი საუკუნის განმავლობაში ძლიერ გავრცელებული იყო, ნაპოვნი ნივთების მთელ კომპლექტსაც ჩვენ იმავე თარიღით აღვნიშნავთ. ამასთანავე ერთად 1-2 და 3-4 სურათზე მოყვანილი ცულების ტრუქვაში დაცულ ცულებთან მსგავსება განა იმას არ ჰპოწმობს, რომ ამ ცულის ფორმა არსებობდა უფრო ძველ დროში, ე. ი. მეორე ათასეულის დასაწყისშიაც-ი? ანდა, მქედლის მიერ გადასაღწობად ხპარებული მასალა შეიცავდა თუ არა საერთოდ უვარგისს, უფრო ძველი დროის ნაწილებს?

აღმოსავლეთ ანატოლია და კავკასია უძველესი დროიდანვე გახდნენ ძლიერი სავაჭრო ურთიერთობის წყაროდ. ნეოლითისა და სპილენძის ეპოქებში აქ უხვად მოიპოვებოდა ობსიდიანიად წოდებული გამჭვირვალე ქვები, რომელიც ძლიერ შორეულ ქვეყნებში გაჰქონდათ. ამრიგად აუცილებელი ხდება ცენტრალური და აღმოსავლეთი ანატოლიის ეტიების (ხეთების) და ეტიებზე (ხეთებზე) უფრო ადრინდელ ეპოქის ობსიდიანის ბარალეულობისათვის საკირო ნედლი მასალის იქედან შესყიდვა. შემდეგში ეს ადგილები ძველი ქვეყნის უმწი-შენელოვანესი სამადნო წარმოების ცენტრი გახდნენ და ამ წიაღაზე წარმოიშვა ამ ორი ქვეყნის მნიშვნელობა და ავტორიტეტი წინეთ. მეორე ათასეულ საუკუნეში ნაწილობრივ ეტიების (ხეთების) სახელმწიფოს მორჩილი და ნაწილობრივ დამოუკიდებელი მიტანისა და ხურის სახელმწიფოსა და ქრისტეს წინ მე-8 და მე-9 საუკუნეებში ვანის, ურარტუს სახელმწიფოებში სპილენძის, ტყვიის, ოქროსი, ვერცხლის და შემდეგში რკინის მადნეულიც იქნა ნაწარმოები, სომხეთი და შავი ზღვის სახელმწიფოები, (კიზვათა Kizvata¹), თორუსისა და პატარა თორუსის მადნეულის საბადოებთან ერთად, ისეთი დიდი სახელმწიფოებისათვის, როგორცაა ასური და ხეთელთა სახელმწიფო, თვით ეგვიპტისთვისაც-ი რომ უმთავრეს საიმპორტო წყაროს შეადგენდნენ, სრულებით ეკვმოვტანელი გარემოებაა. ვინაიდან ვამსაღებელ ადგილებზე მაცნეულის ნაწარმებს ძლიერ ცოტას ვიცნობთ, ბუნებრივია, რომ შეუძლებელი არის გავითვალისწინოთ მადნეულის გადაზიდვის მთელი სტადიები. 1930 წელს ხეთების სახელმწიფოში მდებარე ალიშარში ნახულ იქნა ერთი წყვილცულას ნახევარი, რომელიც სავსებით შეესაბამება 7a და 7b სურათებს². H. Hubert³ შესაძლებლად დაინახა ეგვიპტის მე-12 დინასტიის (ქრისტეს წინ მე-19 საუკუნე—1788-მდე) თანამედროვე ძველი ეპოქისათვის სომხეთის მთიანი ადგილებიდან ანდა კავკასიიდან

¹ კიზვათანას ადგილმდებარეობის დადგენისათვის: E. Meyer, ხეთების სახელმწიფო და კულტურა, გვერდი 156, F. Bilabel, მახლობელი აღმოსავლეთისა და ეგვიპტის ისტორია, მე-16—11 ს. უკუწ. ნახ. გვ. 270.

² ანკარის მუზეუმში.

³ H. Hubert, De quelques objets de bronze trouvés à Biblos Syria 6, 1926.

სირიაში მდებარე ბიბლოსში ბრინჯაოსგან გაკეთებული რამდენიმე მძევლის გატანა.

შესაძლებელია აგრეთვე ტრუვაში დაკული 11-V ქალაქის იარაღეულობის ნაწილობრივად კავკასიიდან და აღმოსავლეთ ანატოლიიდან წარმოშობა. სამწუხაროდ აღმოსავლეთ ანატოლიისა და კავკასიის ძველი მადნეულის საბადოები სათანადო წესების დაცვით დღემდე გამოკვლეული არ არის. მადნეულის სიმრავლემ გამოიწვია არა მარტო ნედლი მასალის გატანის გაცხოველება, არამედ ქვეყნის შიგნით განვითარებული წარმოებაც. აღმოსავლეთი ანატოლია სრულდებით არ არის მოკლებული ნაყოფიერ და დასასახლებლად ძლიერ ხელსაყრელ მინდვრებს; და აღმოსავლეთი ანატოლიის მთიან ტერიტორიაზე იგივე პირობები უნდა არსებობდეს, რაც უფრო მოშორებით აღმოსავლეთში მდებარე კავკასიის სახელმწიფოებში. მეორე ათასწლეულის დასაწყისში და პირველი ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში კავკასიაში მდიდარ მადნეულის საბადოების წყალბით ჩვენ ეპოქაობთ ბრწყინვალე ბრინჯაოს კულტურას. ამ თვალსაზრისით კიდევ უფრო იზრდება მნიშვნელობა ართვინში აღმოჩენილი იმ არქეოლოგიური ნაშთისა, რომელიც ჩვენ მივიჩნით, როგორც მადნეულის ოსტატის მასალა. გარდა იმისა, რომ ეს ნივთები სახელმწიფოს შიგნით მადნეულის წარმოების არსებობის შესახებ წარმოადგენს ისტორიულ დოკუმენტს; იმავე დროს ეს ნივთები, ამავე ქვეყანაში ნაწარმოები მთელი რიგი ტიპების მაჩვენებლებია. ვისურვოთ რომ ახლო მომავალში შესაძლებელი გახდეს თურქეთის აღმოსავლეთ ვილაიეთებში არქეოლოგიური გათხრები და ამის საშუალებით გაშუქებულ იქნეს ის მრავალი საკითხი, რომლებიც დღემდე გადაუწყვეტელია.

Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis, Man, London, february, 1937, № 31, გვ. 27-28

ენიკე-ს მოამბის პირველ ტომში (გვ. 309-312) ჩვენ შემთხვევა გვქონდა მკითხველის ყურადღება შეგვეჩერებინა პროფ. J. Myres-ის ნაშრომზე, რომელიც ქართული კერამიკული ჭურჭლის ერთ სახეს, სახელდობრ „მარანს“ შეეხებოდა. ამჟამად ჩვენ გვინდა მკითხველის ყურადღება შევაჩეროთ პროფ. Myres-ის მეორე ნაშრომზე, რომელიც აგრეთვე ქართულ კერამიკას შეეხება, მაგრამ ამ კერამიკის ისეთი ჭურჭლის სახეს, რომელიც ჩვენში „გოზაურის“ სახელითაა ცნობილი.

პროფ. Myres-ის მიერ აღწერილი ჭურჭელი („გოზაური“), როგორც ზემოთმოხსენებული „მარანი“ (პროფ. Myres-ი მას სამუზეუმო დავთრის ჩანაწერის მიხედვით „Marsane“-დ ასახელებს) ბაზელის ეთნოგრაფიული მუზეუმის კუთვნილებას შეადგენს. პროფ. ეგგერს იგი შეუძენია ტფილისში 1914 წელს. ამ ჭურჭლის სახელწოდება შემქმნისათვის ისევე, როგორც პროფ. Myres-ისათვის უცნობი დარჩენილა. სინამდვილეში იგი ჩვენებური გოზაურია, რომელიც ქართლ-კახეთსა და რაქა-ლენჩხუმში დღემდე ხმარებაშია და რომელსაც სხვა დანიშნულებასთან ერთად ადრე საწყავე ჭურჭლის ფუნქციაც ჰქონდა დაკისრებული. სახელოვანი ლექსიკოგრაფი საბა ორბელიანი გოზაურს ასე განმარტავს: „გოზაური—დიდი საღვანე;—გორას ტოლი და მისი უმცროსი მოდიდო ჭურჭელი (10,5 ივლით)“¹.

თავის ნაშრომში პროფ. Myres-ს არა აქვს აღნიშნული მის მიერ აღწერილი „გოზაურის“ დამზადების ადგილი. შეიძლება დანამდვილებით ითქვას, რომ იმ კერამიკული ჭურჭლების მიხედვით, რომლებიც საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაშია დაცული და რომელიც პროფ. Myres-ის მიერ აღწერილი გოზაურის სრულ ანალოგს წარმოადგენენ თავიანთი ფორმით, ტექნიკით, მოჭიქულობისა და თოვალის სახეებით,—ბაზელის მუზეუმის გოზაური ეკუთვნის იმავე კერამიკული ჭურჭლის ქარხანას, რომელსაც საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების ანალოგიური ჭურჭელი, სახელდობრ ნინოწმინდის კერამიკული ჭურჭლის ქარხანას გარეკახეთში. ს. ნინოწმინდა აღმოსავლეთ საქართველოში ქართული კერამიკის დიდი ცენტრი იყო, სადაც

¹ საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ი. ყიფშიძის და აკ. შანიძის რედაქციით, ტფ. 1928; შდრ. აქვე „გოვხაკი—სარწყული (მეფეთა 26, 11)“.

მრავალი მეტურქულე და რამდენიმე ქურჭლის ქარხანა მუშაობდა. აქ, დღემდე, ბული ქურჭელი მრავლადაა საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული¹.

ზემოთდასახელებულ ნაშრომში პროფ. Myres-ი სამართლიანად აღნიშნავს მის მიერ აღწერილი ქურჭლის, გოზაურის, დიდ სამეცნიერო ღირებულებას.

პროფ. Myres-ი სათითაოდ არკვევს ამ ქურჭლის ფორმას, ყურის მიდგმის წესს, მის პირს, თოვალით დახატულ სახეებს და რელიეფურ ფიგურებს—ადამიანებს, ფრინველებსა და ხარის თავს და საგულისხმო დასკვნამდე მიდის.

მისი აზრით, ფორმის მხრით ეს ქურჭელი მიეკუთვნება იმ ფორმის ქურჭელთა რიგს, რომელიც სულ მცირე კლასიკურ ხანიდან მაინც წინააზიაში, კერძოდ ანატოლიასა და სირიაში იყო და არის გავრცელებული, ამავე ქურჭლის ყურის მიდგმას ყელის შუა ნაწილთან ჩვენ მივყავართ კრეტის წითელ კერამიკამდე, ხოლო ქურჭლის პირის შექცევას ქვემოთ აღრინდელ ბიზანტიურ ან გვიან ბერძნულ-რომაულ პერიოდამდე.

პროფ. Myres-ის აქ მოკვანილ შეხედულებების გამო შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ქართველი ტომების კერამიკულ ქურჭლებზე, იმ ქურჭლებზე, რომლებიც შემონახულია დღემდე, ჩვეულებრივ წესს წარმოადგენს ყურის იმ სახით მიდგმა, როგორც ამას აქვს ადგილი ჩვენს გოზაურზე. ქართული კერამიკული ქურჭელი ამგვარი ყურით მრავლადაა დაცული საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში (იხ. კოლ. №№ 36-08; 18-10/2; 7-12/1-10 და სხვა) და 1937 წელსაც იქნა დამოწმებული ენიიკის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მიერ იმერეთში (ბაღდათისა და ჩხარის რაიონები, იხ. ექსპედიციის მასალები, რეეული № 3, გვ. 89-90, ჩანახატები).

გარდა ამისა უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ წითელი კერამიკა, რომელსაც გოზაურის ყურის სახე უკავშირდება, დღემდე შემონახულია ქართველი ტომებისა და დაღისტნელების ყოფაში (იხ. საქ. მუზ. კოლექციები № № A. 92-99, A. 89-89, A. 87-89 A, 42-89 და სხვა). ზემოთქმულს უნდა დავსძინოთ ისიც, რომ წითელი კერამიკის ერთ-ერთ უძველეს კერად სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია მცირე აზია², სახელდობრ კაპადოკია, ქართველი ტომების აღრინდელი საშობლო.

ავტორი სპეციალურად ჩერდება გოზაურის რელიეფურ ფიგურებზე და ფიქრობს, რომ ამ ფიგურებით გამოხატული სცენა ძველი ბერძნული Syrtos-ის და Kalamatiano-ს სახის ერთხაზოვან ცეკვას უნდა წარმოადგენდეს. მაგრამ იმის გამო, რომ რელიეფური ფიგურების სცენაზე ადამიანების გარდა წარმოდგენილია ფრინველი და ხარის თავი, რომლებიც დაკავშირებულია ნაყოფიერებასთან,—პროფ. Myres-ი ფიქრობს, რომ რელიეფური ფიგურების სცენა უფრო მეტად ნაყოფიერების ცეკვას უნდა წარმოადგენდეს, ვიდრე Syrtos-ისა და Kalamatiano-ს ერთხაზოვან ცეკვას.

¹ ს. ნინოწმინდის ქურჭლის შესახებ იხ. Каталог сельскохозяйственной выставки, Тифлис 1889 г.; აგრეთვე, საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფ. განყოფილების კოლექციების კატალოგი, ტ. 1.

² შტრ. A. Christian, Altkleinasiatische Völker: Reallex. für Assyriologie, t I., 5აქ. 1-2.

პროფ. Myres-ის ეს უკანასკნელი ვარაუდი მის განკარგულებაში მყოფ მხოლოდ ერთად-ერთი კურკლის რელიეფს ეყრდნობა. ხოლო, თუკი ვინმე მის თვალისწინებთ ქართული კერამიკის სხვა ნიმუშებს და მათთან დაკავშირებულ ეთნოგრაფიულ მასალას, აქ მოკვანილი შეხედულება შეიძლება დასაბუთდეს და მისაღები შეიქნას.

გოზაური (საქ. მუზ. კოლექცია)

ბაზელის ეთნოგრაფიული მუზეუმის გოზაურთან შესანიშნავ შესადარებელ კურკელს წარმოადგენს საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული გოზაური (ნ. სურ. გვ. 313, კოლ. № 1866). ეს უკანასკნელი თავისი ფორმით, მო-

ცულობით, მოკიჭულობით და თოვლით გაკეთებული სახეებით, ისევე როგორც ყურითა და პირით ბაზელის მუზეუმის გოზაურის იდენტური. განსხვავება მათ შორის მხოლოდ რელიეფურ ფიგურებშია. საქართველოს მუზეუმის გოზაურს, ისევე როგორც ბაზელის მუზეუმისას, რელიეფური სახეები ყელზე აქვს ამოძერწილი, მაგრამ აქ საქართველოს მუზეუმის ეკზემპლარზე მოცემულია არა სცენა, როგორც ეს ბაზელის მუზეუმის გოზაურზეა წარმოდგენილი, არამედ ამოძერწილია ქალის ფიგურა (წელს ზევით). ფიგურას მკაფიოდ აქვს გამოყვანილი ძუძუები, თმის კაეები, ნაწნავები და მრავალი სხვა დეტალი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამ რელიეფში განსაზღვრებულია ნაყოფიერების ღვთაება. ამავე გოზაურის გულსა და მუცელზე ჯვრებია ამოძერწილი.

ეს სახე კიდევ უფრო მკაფიოდ და დიდი რაოდენობით გამოხატულია იმ გოზაურზე, რომელიც ჩამოტანილია შიდა კახეთიდან და ამჟამად დაცულია საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში (იხ. კოლ. № 32-32).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოთაღწერილი ნაყოფიერებას ღვთაების ქანდაკება ქართული ეთნოგრაფიული მასალას განპარტოებულა მონაცემი არ არის, არამედ ქართულ ეთნოგრაფიულ სანამდვილეში ნაყოფიერების ღვთაება მრავალი სახითაა დამოწმებული; კერძოდ, იგი გვხვდება ჩვენ სენათში „ლამარიას“ სახით, მართალია, ეს ღვთაება წარმოდგენილია ორსქესიანი არსების სახით (იხ. საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყ. კოლექცია № 019-32); მაგრამ, როგორც ვიცით, ორსქესიანობა ამ ღვთაების ერთ-ერთი სახეა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ „ლამარიას“ ნაწნავები ზემოთხსენებული გოზაურის ფიგურის ნაწნავების შესაგავსად აქვს მოცემული. ნაყოფიერების ღვთაება აგრეთვე მოცემულია თუშური რიტუალური პურების სახით. ამ პურების ერთი ეკზემპლარი (იხ. საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია № № 032-32) წარმოადგენს ადამიანის ფიგურას ადორაციის პოზაში. მასზე დიდი რაოდენობით გამოხატულია ძუძუები. ასევე ნაყოფიერების ღვთაება გამოხატულია რაქულ საახალწლო პურზე — „ბასილაზე“ (იხ. საქ. მუზ. ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია № 011-18). კიდევ მეტი, ამ პურზე გამოხატული ადამიანის სახე მიემსგავსება ბაზელის მუზეუმის გოზაურის ადამიანის სახეებს.

ზემოთქმულს ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ ნაყოფიერების კულტი ქართველი ტომების ეთნოგრაფიულ სანამდვილეში მდიდრად იყო წარმოდგენილი (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, ტფ. 1928, თავი II, § 5, გვ. 56 და შმდ. და საქ. მუზ. ეთნოგრაფიული გამოყენების სათანადო ექსპონატები).

ამას გარდა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ქართულმა ეთნოგრაფიულმა სანამდვილემ იცის არა ერთი სახის ცეკვა, რომელიც ნაყოფიერების ცეკვას წარმოადგენს. აქარულ-ქანური ხორუმის ზოგიერთი ვარიანტი და თუშური ქორბელელობა ამის დამადასტურებელი მაგალითებია.

როგორც ვიცით, ხორუმი, ისევე როგორც ქორბელელობა წრის სახით ცეკვას წარმოადგენს. ცეკვის პროცესში დროდადრო წრე იხსნება და კვლავ შეიკვრის ხოლმე. ჩვენი შეხედულებით პროფ. Myres-ის მიერ აღწერილ გოზაურზე მოცემული რელიეფური სცენა წარმოადგენს არა ერთხაზოვან ცეკვას, არამედ წრედცეკვის იმ მომენტს, როდესაც წრე გახსნილია იმ მიზნით, რომ

ის კვლავ შეიკრას. ამიტომ ჩვენ აქ მოცემული გვაქვს არა ბერძნული და Kalamatiano-ს სახის ცეკვა, რაც თავის-თავადაც არა ბუნებრივი იქნებოდა, არამედ ჩვენებური აქარულ-ქანური ხორუმი და თფური ქორბელეაური ცეკვა, დაკავშირებული ნაყოფიერების ღეთაემის კულტთან.

ყოველ შემთხვევაში აშკარაა, როგორც პროფ. Myres-ის ნაშრომიდანაც ჩანს, თუ რამდენად ძვირფასი სამეცნიერო-კვლევითი ობიექტია ქართული კერამიკა, რომელშიც თავი შემოუნახავს უძველესი ხანის მოვლენებს. უკანასკნელნი ქართული კულტურის საწყისებთანაა დაკავშირებული. ქართული ეთნოგრაფიის გადაუდებელ მოვალეობას შეადგენს ქართული კერამიკის მასალების სასწრაფოდ შეგროვება, შეგროვილის მეცნიერული დამუშავება და გამოცემა.

გ. ჩიტაია

ტექნიკატორი თ. ანდღუღაძე კორექტორები: ა. თოდუა, მ. კარძია
გამომშები ან. თოდუა

გადაცემულია ასაწყობად 3.4.1938 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27.5.1938
ჭალადის ზომა 72×105 სმ. ანაწყოების ზომა 7×11. 6 საბეჭდი თაბაში
მთაველიტი № 142. შეკვეთა № 208. ტირაჟი 1000

სსრკ შეენიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის სტამბა. ტფილისი, წერეთლის ქ. 7

შეცთომათა ბასწორება

გვ. სტ.	არის:	უნდა იყოს:
215 ₃ გვ.	ჩაიცი	ჩაიცვა
228 ₉ "	გვერდებია	გვერდებინა
228 ₁₀ "	ამიტომ	იმიტომ
228 ₁₄ -	მტირთველი	მტიროველი